

*ГОРАДУ МАЁЙ МАЛАДОСЦІ,
ЦУДОЎНЫМ КРЫНКАМ –
- У ВЯНОК ІХ ДАСТОЙНАГА
ЧАТЫРОХСОТГОДДЗЯ –
- ГЭТУ СВАЮ ПЕРШУЮ КНІЖКУ
ПРЫСВЯЧАЮ.*

www.kamunikat.org

Сакрат Яновіч

Загоны

Беласток

1969 г.

Выданне

Галоўнага праўлення Беларускага грамадска
культурнага таварыства

*Аддзелу культуры Прэзідыума Ваяводскай рады за
дапамогу ў выданні гэтай кніжкі сардэчна дзякуе*

Aўтар

www.kamunikat.org

ДА ЧЫТАЧА

Зборнік твораў Сакрата Яновіча «Загоны» — першая кніга прозы аднаго аўтара ў дзесяцігадовай гісторыі беларускага літаратурна-мастацкага аб'яднання «Белавежа» ў Народнай Польшчы. У ім чытач знойдзе кароценъкія лірычныя абрэзкі, каларытныя замалеўкі, алавяданні і аповесці. Усё гэта вынік шматгадовых пошукаў, спроб і творчых здабыткаў даравітага празаіка.

Героі твораў С. Яновіча — беларусы Беласточчыны, таго невялічкага яе куточка, што замкнуты з поўдня пакручастым руслом Буга і з поўначы балоцістымі берагамі Бобры. Калі б хто-не-будзь імкнуўся шукаць на гэтай лапінцы зямлі змярцвеўшай старасвetchыны і незвычайнасцей, напэўна не знойдзе іх. Па Беласточчыне нястыхна ідзе хвала пераўтварэнняў. І жыхары зямлі гэтай, хоць мо і не паспешліва, затое ўпэўнена і цвёрдым поступам, як падабае паважнаму гаспадару, пайшли насустрач вялікім пераменам. У гэтым магутным вадавароце гістарычных падзеі у людской натуры спляліся рэшткі адсталага і адкыншага з паводкай маладога і прагрэсіўнага. І тое, што на хвалі, на версе, што часам так рэзка кідаецца ў вочы, з'яўляеца толькі адкідамі, пазбылася глыбінная здаровая плынь жыцця нашага грамадства.

Сакрат Яновіч — аб'ектыўны і сумленны мастак. Ён усяцэла заглыбіўся ў бездань жыццёвых канфліктай нашага сучасніка, вынес іх з топелі штодзёніччыны на свято дня і стварыў магчымасць чытачу даць ім уласцівую ацэнку. І як жа ж прыемна пераканаца, сочачы за жывымі вобразамі «Загонаў», што новае, прыгожае і шляхетнае зайсёды і ўсюды нам спадарожнічае і яно з'яўляеца пунктам, з якога глядзіць пісьменнік на наваколле.

Па-свойму паказай С. Яновіч і людзей і прыроду Беласточчыны. Хіба ж таму яго першы зборнік твораў з'яўляеца кветкай, граючай ірдзістымі колерамі і пахучай тхненнямі свойскасці нашага беларускага беластоцкага загону жыцця.

МІКАЛАЙ ГАЙДУК

ЗАГОНЫ

На загонах, як у жыцці — усяго пакрысе.

Вось цыбуля, ад якой адны слёзы. Касабочыцца на яе сам не лепшы часнок смугліавы, элегант агідны. А моркаўка, бы дзяўчына пачырванелая, засланілася буйнай зеленю да часу, да пары. Сланечнік, рагатун нястрыманы, аж згорбіўся ад уzechі пустой. Яму весела ад ранку да вечара; перадражнівае макаўкі разадзетыя павясельнаму, модніцы бяздумныя, якія мітусяцца адна перад другою ды хіхікаюць. Гарбуз, гультай зроду, разваліўся на ўсю разору падкаціўшы сваю гапу пад лапух, каб сонца не прыпякала. За такога суседа свайго пачырванеў бурак, безнадзейна расхіліўшы лісці. Бручка грубаскурая, задаволеная сабою надулася, як бы яна тут найважнейшая. Кроп, малагодак бесклапотны выраслы празмеру, цэлы ў рабацінні ад беганіны свавольнай з загона на загон. Агуркі ціха тояцца, быццам шайка дзяцей, што не могуць нацешыцца гульнёю ў скованкі. Капуста прысела ад стомы, па-матчынаму расклайшы дзіравы прыпол, і задумалася.

На загонах усяго пакрысе.

КАСЕЦ

Неба распаленае да беласці. Усюды, як вокам кінуць, гоні. Вось і жніво настала!

Удыхаю пах хлеба, не спяшаучы скідаю з плячэй касу і вастру яе. Жаўрук увысі славіць працавітасць маю аж па суседнія вёскі. Першым я выйшаў у поле!

Сіавусыя каласы кланяюцца ў пояс і просяцца:

— Дай пажыць, дай пажыць, дай пажыць... А мне весела ад іх роспачы.

ВАЛОШКА

Кропля блакіту ў спелым жытнёвым узмежку. Заглядающа зайздросна каласы, натапырыўшы вусы.

Сыплеш смехам, сінявокая, і пошум таемнай надзеі коціца па гоняях. Трывожыць і падае сілу ў спякотным лёсе.

Свет малюткі сівее ў склератычным адранцвенні. Серп смерці пакідае цябе драпежным асеннім вятрам. Збытуюць, глумящца над пялёсткамі ўдавінай прыгажосці. Росную свежасць палошчуць сцюдзённыя ліўні. Ад знямогі горбішся ў паірдзеўшай дзярніне.

Ціха паміраеш.

ПРЫГОЖАЙ

Думаеш, што ўвесь свет ля ног тваіх ляжа і ласкавай усмешкі папросішь?

Дарэмна мучыш сябе снамі непраўдзівымі ды годы маладыя траціш. Думаеш, што станам стройным жыццё ашкуаеш і бласкам сваім яго аслепіш? Не выракайся мазаля працаўітага ды горычы слёз. Думаеш, што шчасце ў целе раскошным тваім і бяздумных чорных вачах? Не кожнаму дана трывожнасць кахання ды радасць ягоную адчуць.

Прыгожая ты, але на цябе можна толькі паглядзець, бы на куст ружы дзікай пры гасцінцы, і пайсці далей.

БЯРОЗКА ЛЯ АКНА

Адзінокая, адна ты шукаеш спагады і сяброўства. Лістотаю маладою зазірнеш у акно, а ўвечары, ветрыкамі падвясленая, шарахнеш па шыбіне, аж гаспадар загледзіцца на хвілю ў цемень вясеннюю. Яго вочы вышвіўшыя, нячулья на тваю трывожнасць перад ліўнем душным. Не спачувае ён і слязам дажджлівым. У электрычным бляску ўспыхнуць на табе кроплі нямой роспачы і ў адчаіхінешся ты супроць буры нахабнай, ды лісце тваё з надзеяй ліпне да акна, бачачы цішыню і спакой хаты.

Просіш дапамогі ў долі сірочай.

Бура скаліцца і вые, і драпежна дзярэ зямлю. Ты бялееш са страху і, забыўшыся пра злосць нядайнюю на гаспадара, ізноў ламочашся ў акно, звоніш па шыбах перапалоханым галлём. Дарма.

Гаспадар пахіліўся над работаю і не адгінаецца. Што яму да бяды тваёй...

ПРЫЕХАЎ

Глянь, маці, на сына. Ён сумны стаіць, бамбіза, і не ведае куды падзець рукі. Падымі, маці, вочы. Ён здалёку прыехаў наведаць гаспадарку. Запытай, маці, як жывецца яму. Ён пакінуў цябе адну на загоне запушчаным. Прыйтуліся, маці, да шчакі! Ён не асмеліща пацалаваць руку тваю. Прыйглуб, мамачка, кучму яго раскудлачаную. Ён вялікі ўжо чалавек і жаніцца будзе.

А пра нявестку нашто табе ведаць, маці? Ты ж у вёсцы свой век дажывеш.

САЛДАТУ

Маці з бацькам старыя ад зімы не бачылі цябе, сынок. Прысядзь на зэдліку ля печы гарачай, ды паталкуй з імі аб свеце шырокім. Няхай сабе восень вые пазавуголлю, а ты не хадзі нікуды, адпачні, сынок. Пасля свята зноў паедзеш на службу далёкую, дык дай нацешыцца табою.

Каб уцехі гэтай хапіла на год цэлы.

ДОНЯ-ДОЧАНЬКА

Прыбыры, дочанька, хату, бо я, старая, зусім змарылася. Пасяджу крыху на лаве, няхай ногі адпачнуць. Буду вячэру гатаваць, каб бацька не сварыўся, ад малацьбы прыйшоўшы. Палі, дочанька, кветкі на акне, бо павялі яны і без пары пасохнуць. Падарыла іх мне бабуля твая, калі я замуж выходзіла. Цвітуць яны кожнае лета колерамі харошымі. Падмяці, дочанька, сенцы, бо глянь, Сяргею Юрка ідзе і мо да нас зойдзе? Памятаю, якраз на Грамніцы ён нарадзіўся, маці яго даглядала я, ночы бяссонныя праводзячы. Стройныя які вырас хлапчына, хоць у сваты выпраўляй зараз...

Куды бяжыш, дочанька? Вазьмі хустку накінь, каб не прamerзла на вуліцы ветранай! Я сама ўжо як-небудзь прыпарадкую хату...

НАДЗЕЯ

Пад Беластокам, у вёсцы, забава.

Гэй, барабаншчык, рытм падай!

Аж устаў дзень белы і зазваніі ў царкве — на нядзелью.

А ты паспі, Марыся, дочанька харошая. Я паслала табе пасцель.
І пайду памаліцца, каб Бог даў табе жыццё бы пані.

АДРАЧЭННЕ

Куды ж ты паперла, дзяўчына?! Чаго паняслو цябе ў горад
далёкі? Шукаць лёс спадзяваны?...

Уцякла дзяўчына ад спакою вёскі, ад палёў васільковых, ад
лугоў зарэчных...

Прышлі, Марыся, хоць пісьмо!

Без цябе пуста тут.

СЫНУ

Рассохлы парог хаты бацькоў пакінуць, каб ад цолі ўцячы, — можаш. Туманны ўсход і пах ліпаў забыць, каб шумным асфальтам пакрочыць, — можаш. Усмешку дзяцінства і радасць жыцця пагасіць, каб далёкія мары наблізіць, — мохсаш. Слова-песню сваю ў пыл дарогі швырнуць, каб хутчэй стаўбы верставыя міналі, — таксама можаш.

А калі слязьмі боль пакоціцца, калыханку матчыну ўспомні.

У ГЛЫБІ ДЗЯЦІНСТВА

Над галаўою буйныя яблыкі, чырвонашчокія мамінсыночкі, спельяя, напалоханыя пчоламі падаюць у зелішча, баяцца. Смяецца сонца, як добры валакіта, з-паміж загону маку, і слабее ад нямога рогату. Ламаючы праменнямі высокую лебяду, коціцца ў Аляксандроўку, у палеткі александроўскія. Заходзіць. Зялёныя галіны і неба цёмна-сіняе, у сіняках, стомленае. Вечар. Акно пахне смажанай бульбай і свежым малаком, і цыбуляй са скваркамі. Акно расчыненае запрашае. Час вячэраць і спаць. Ногі просяцца ў пасцель, брудныя. Трэба памыць. Найгоршое перад сном — гэта мышцё ног.

Калі гэта? Трыццаць год таму назад, у глыбі дзяцінства, на 45-ым кіламетры, паўночна-ўсходнім.

ГЛЫБОКАЙ ВОСЕННЮ

Любіў і люблю я дождж глыбокай восенню — халодны і працяглы. Чуваць за сцяною, як, сцякаючы з даху, струменьчыкі вады распырскаюцца на вымытых з зямлі каменчыках і кавалачках чарапіцы ў крапіве ля падрубы. Хтосьці спяшаецца па вуліцы, топчуцы цяжкімі крокамі гнілое лісце з грушы. Каля дзевятай гадзіны гаснуць агні ў вокнах, стары насценны гадзіннік сіпла звоніць. Пагрукатала па бруку запознбная фурманка на колах з жалезнымі абадамі, поўная мокрадзі, прастуджагая.

Як добра ляхсаць у пасцелі, адчуваць цяпло коўдры, сухой і мяккай, засынаць моцным сном, які магчымы толькі ў халодную ды дахсджлівую пагоду.

УВЕЧАРЫ НА САКОЛЬСКАЙ

Быў у мяне вечар вяёлы, вечар імглісты, калі пад стрэхамі загуменняў Сакольскай вуліцы лавіў сонных вераб'ёў. Ад поля нядобра глядзеў смутак, сябры не заўважалі ягоных вялікіх вачэй. Ім не было страшна і мне пры іх.

Вераб'ёў укідалі цераз фортку ў майстэрню шаўца Франка — Глянцпаперчыка, старога карцёжніка і яго шайкі. Узнімалася сумятня, ён прытвараўся разазлаваным і спрытна мяняў невыгодную карту.

Болей неразумнага жарту мы не прыдумалі.

ГАРЛАЧ

Пеўня празвалі Гарлачом. Ён спакойны, калі пахмурна або дождж. Тады Гарлач дрэмле на дровах пад страхою альбо грабеца ў горбе гною.

Сягоння сонца. Ужо выкацілася яно па-над вербамі ля старога млына і наганяе на скроні пот. Далёка, па гасцінцах, пастухі пагналі кароў. Пахне расою.

Гарлач співае і дзюбае сонных курэй-жонак, круціць моцным хвастом і разглядзеца. Прыйпніўся ён насупраць буды сабакі Пудліка і, упёршыся кіпцюрамі ў пясок, сіпла заенчыў, куры пацверазелі. Пудлік настабурчыў вушы і, высадзіўшы на ўсякі выпадак адну лапу, мірна пазяхнуў. Гарлач па-буслінаму ўтаропіўся ў яго мызу, падазраочы сабаку ў нядобрых намерах. Пастаяўшы так у няпэўнасці, кінуўся да міскі Пудліка, аблепленай засохлымі рэшткамі.

І давай склікаць курэй.

Пудлік, гледзячы як Гарлач ушчаперыйся ў яго міску, не сцярпеў, выскаліў зубы і брахнуў. Гарлач вырачыўся на яго і дзюбануў яго ў нос. Пудлік запеніўся і рвануўся да бойкі. Гарлач пусціў пер'е і дзёр сабаку па вачах. Курыную шайку агарнула паніка.

Напала паніка і на Гарлача. Ён шмыгнуў на плот, потым на свіран, а са свірна на хлеў. Унізе, у лапухах, рагаталі куры-жонкі. Гарлач стаяў на шчыце і прытвараўся, што нічога не чуе. Пудлік высалапіў язык у насмешку.

Гарлач са злосцю зляцеў у чужую бульбу. Ён пакінуў сваю сям'ю на цэлы дзень.

ДЗЯГА

На бацькоўскім сходзе ў шостым класе настаўнік прачытаў уолос сем двоек сына: матэматыка, гісторыя, фізіка, геаграфія, польская мова, руская мова, беларуская мова.

Толькі біялогію ведаў ён на пяцёрку.

— Быў першым вучнем... — сказаў сумны настаўнік.

Бацька анямеў.

У той вечар ён доўга шукаў сына — заглядаў пад стол у кухні, асвятляў запалкамі куты пад ложкамі, палез па лесвіцы на гару, хадзіў у хлеў і да гумна. Абышоў сад і задворкі. Лістападаўская завіруха скакала да вачэй.

Заспявалі першыя пеўні, а сына няма. Маці мацней заплакала, бацька абмяк. Вышаў дагледзець карову, якая выкруціла ў плоце нагу.

— Абжора ліхая, чорт носіць яе па платах, — бацьку аж свярбела нашпарыць карову віlamі па скабах.

У шопцы, за хлявом, дзе начавалі куры, выбухнуў лопат крылаў і несамавіта засакатаў певень. «Тхор!» — ладумаў бацька і падкруціў кнот ліхтара, на бягу шукаючы каменя ў балоце.

— Сем двоек... — прахрыпеў бацька; дрыжачаю рукою паставіў ліхтар і паволі расперазаў дзягу.

— Тата... татачку!... больш не буду!!... папраўлюся!!!

Певень шмыгнуў першым, забрахалі сабакі, За сцяною ляніва рохкаў кормнік — як бы штосьці лічыў.

Прышоў начны стораж.

Было ўжо па ўсім. Бацька падкідаў ботам іржавыя гаршчкі з зямлёю, у якіх расла рунь. Сын заікліва прызнаваўся, што прычынаю яго двоек была кніжка аб гадоўлі курэй, якую чытаў. Вычытаў, што куры нясуцца і зімою, калі даваць ім рунь, жарству, тоўчаныя лупіны яек, сечаныя буракі... куратнік цёпла абкладзі снапамі саломы...

— Здурэў, зусім здурэў!! — затросся бацька, заўважыўшы стоража.

— Дзіця маё, чаму не вучышся, глупствамі займаешся!? — галасіла маці.

— Больш не буду... — усхліпнуў сын, хаваючыся за матчыну спіну.

На дровах пад страхою праспяваў певень, падкурчыў нагу і рыбіным вокам утаропіўся на ліхтар.

Стораж пашоў.

Вёска надоўга мела ўцеху. Чыстая смехата: сын мацае курэй!

На весну настаўнік арганізаваў гуртак юных гадоўцаў. Сын не запісаўся ў гуртак. Яму часта снілася, як бацька распярэзвае дзягу...

www.kamunikat.org

САЛЮТ

Калі апавешчана безагаворачную капітуляцыю фашистыўскай Нямеччыны, мы цэлай шайкай пабеглі на луг, расклалі вогнішча, укацілі ў вогнішча снарад **i** з радасцю «урр-пр-аа!» пахаваліся ў авваленых акопах.

Галлё было даволі мокрае, агонь душыўся ў густым дыме, і снарад ляжаў бездапаможны, і бязрукі, не могуучы нас пацешыць. Тады выскачыў Ляры, за ім Піндаль, потым я, а за мною Зяграч. Падыйшлі да снарада, ён ляжаў з гільзаю.

Я паспей глянуць толькі на гільзу і заснуў. Прыснілася цемната.

Калі прачнуйся і расплюшчыў вочы, каля мяне ляжаў Зяграч з гільзаю ў жывае; зайдросна трymаўся за яе aberуч, як за цацку старэйшага брата. У канцы луга хтосьці круціўся, бы пастух, якога моцна пабілі за каровы ў шкодзе. Гэта Піндаль.

Я схапіўся на ногі і чуць не зваліўся, страшэнна запякла кулына!

У балыніцы дасталі з кулыны два пярэднія і адзін кутні зуб Ляра. Усё, што па ім засталося.

Маю іх.

Ведаю, што гэта немагчыма, але ад пэўнага часу стараюся забыць пра іх, яны зусім такія самыя, як зубы ў майго падрастаючага сына.

ЁН

У школе вечарынка. Дзяўчыны фанабэраць. Хлопцы прытвараюцца занятымі. А ён збоку, каб першым паспець да Зіны, калі зайграюць танец. Зіна вельмі прыгожая, але яна не ўмее танцаваць, танцуе цяжка і ён цешыцца, што ніхто яму не адбярэ яе. Выводзіць яе на сядзіну, каб усе бачылі гэта, ловіць усмешкі, як белакрылыя матылі, ад якіх адна радасць.

Стайшы дарослым, ён помніў аб tym. I ад таго, ныраючы ў хітрасцях жыцця, рабілася яму гідка.

ПРЫБЫТАК

Калі зіма ўжо пабітая, але яшчэ прытаілася ў ельніках, а зеляніна
асцярожная і нясмелая, бачым сонца: свято, блакіт і прастор. Бачым
далёка: аж дзяцінства пакудлачанае, маладосць фанабэрлівую і,
урэшце, памылкі дарослыя.

Эх, каб чалавек меў такі зрок у васемнаццаць год!
Да аглядак дык усе мы майстры...

ГУЛЬНІ НІБЫ ДЗІЩЯЧЫЯ..

Галасістая радасць дзесяцігадовага палкоўніка Сашкі, які разграміў снежкамі каманду Шамруховых дзяцей. На яго глядзіць з перапалохам певень пад страхою, прытаіліся ў ценю парасяты, перасталі часацца вераб'і на бярозе, чарада гусей анямела ля студні.

Усе глядзяць на Сашку.

Прыбеглі паглядзець на Сашку Віця, Ваня, Надзя. Віця і Ваня хочуць быць Сашкавымі паручнікамі, а Надзя згодна застаща салдатам-санітаркаю, але толькі да зойтра. Ад зойтра яна павінна стаць паручнікам.

— Салдатаў пашукайце сабе сярод малых!

ПІСЬМЫ ДА ТАТЫ

Над акном гудзіць тэлеграфны слуп, іх многа ўскрай вуліцы і шашы. Каб пабачыць той астатні, за горкаю, што бліскае ізалалярамі і дратамі! На нашай вуліцы драты не такія, ізалаляры не бліскучыя.

Учора бабуля казала, што па дратах шлюць пісьмы далёка, далёка, аж у Саколку. Мама кожную нядзель піша да таты, а потым сядзіць упоцемку і плача. Робіцца так сумна, што я хаваюся пад ложкам.

Ведаю, чаго плача мама!

Пэўна, на драты пад ліпаю сядоюць вароны і дзюбаюць маміны пісьмы, кідаюць на вецер. Скажу мame!

Сёння я дачакаюся, пакуль пачнуць высылаць пісьмы па дратах з пошты ў Шыманчыкавай хаце... Бо без пісём забыў тата дарогу да нас. Шкадую я тату штодзень, як толькі ўстану з пасцелі.

Усе дзеци маюць тату!

ДЗЯДЗЬКІ

Чаго б'ешся, Жоржык! Не ведаеш, што баліць мне галоўка?! Да нас прыходзіў дзядзька і мама спала з ім, а не са мною.

Да нас прыходзяць дзядзькі такія высокія і тоўстыя, добрыя і злосныя. Учора быў добры дзядзька, бо даў мне многа цукерак, мы гулялі ў ката і мышку. Я быў катом... А ў нядзелю прышоў нядобры дзядзька, бо хацеў набіць мяне дзягаю, мама плакала пад коўдраю...

Заўтра прыдзе такі добры дзядзька, дасць пакаштаваць чарку, будзе весела, весела...

Мая мама адважная, дзядзькі баяцца яе, просяцца. Я люблю маму.

ХВІЛІНА ЗАДУМЕННЯСЦІ

Ведаў, што такое быць раз на возе, раз пад возам. Думаў аб тым, думаў, не гаварыў, не мог — слухалі дакладна наадварот. Думаў прыблізна так: дзе канчаецца годнасць чалавека? На якім кіламетры дарогі жыцця багно, калі чалавек больш падобны да свінні — і цвярозы, і п'яны?

Пытанне зусім няпростае.

ВОПЫТНАСЦЬ

Горш, чым хамаў і ворагаў, ненавідзеў ён тых людзей, якія многае разумелі і адчуvalі, але якім хацелася чхаць на ўсё, якія маглі б нават не дапусціць да таго ці іншага зла, але якім было ўсё толькі ігрышчам як Рым, падпалены Неранам.

Змарнаваў ён добры кавалак жыцця, пакуль усвядоміў сабе, што тыя людзі нічога не разумеюць і не адчуваюць сэрцам-душою. Шкада таго кавалка жыцця. Але ж ён мог патраціць на тое цэлае жыццё! Так, мог патраціць...

І зрабілася яму лягчэй.

СУМНЕННЕ

Ад жыцця даведаўся тое, аб чым чытаў у кніжках не раз, што ў найгоршага лайдака, зладзюгі, п'яніцы, даносчыка, кар'ерыста прыгажосць перад усім, на першым месцы. Не напаказ — найчасцей, у глыбінях души, бы бліск плоткі на бяздонні, якую таму заўважаем, што куды не глянь: пуста, цёмна, страшна.

Узбрыйдзіўся прыгожымі мужчынамі, іх — або ветлівасцю ідыштаў, або красамоўствам ашуканцаў, або жыццём бяссэнсавым, страшэнна бяссэнсавым.

У імкненні да прыгожага людзі робяць памылку, атоесамліваючы прыгожае з яго выглядам, формай, забываючыся пра сэнс таго, змест таго; памылку, якой не заўважаюць, бо адвечная і вечная. Таму і імкненне да праўды.

А думаючы аб прыгожых жаняйнах — думаў аб годнасці. Бо, годнасць мае цяпер у яго адну-адзінусенькую назуву: жанчына. Жанчына дае жыццё, яна — маці свету! (Мо аж так не думae, але адчувае якраз так). Чым больш зганьбаваных жанчын, тым больш зганьбаваны свет...

Знаходзіць гэтыя свае думкі, бы даўнія пісьмы да другой жонкі, што валяюцца ў камодзе з бяліз나ю; думкі — ужо макулятура, думкі — ужо выкінутыя газеты, думкі — ужо высахлая трава, думкі — ужо яму смецце. Людзі ж вераць толькі самі сабе.

І забаліць сэрца.

А мо так яно павінна быць?

КАХАННЕ БЕЗ УЗАЕМНАСЦІ

Ён скаваў яе імя, закопваў яго штораз глыбей. Часамі адкопваў, каб паглядзець для пэўнасці, быццам скнэрлівы багацей. Сцярог імя, наглядаў за ім, як шчаслівы ўласнік скарбу.

ПРА НАЙВАЖНЕЙШАЕ

Хворым не шукаць праўды. Таму лекары ашукоўваюць іх з чистым сумленнем. Праўда можа забіць. Найважнейшае: жыць, жыць, жыць, колькі ўдасца!

Пытанне толькі: як? Як жыць? Якой цаною?
Вечнае пытанне.

ТЫМ, ШТО ЛАЮЦЦА

Ёсць спосаб, каб не лаяцца на вуліцы, дома, пры чужых. Трэба выйсці ў поле далёкае і выкрыкваць страшныя праклёны, і доўга: гадзіну, дзве гадзіны. І не сціхаючы. Найлепей у нядзелю, калі ніхто не працуе ў полі. Несумненна, у гэтым нешта падобнае да жаніцьбы, асабліва, калі жаніху трывцаць пяць год, і ён ужо скільны астыць.

Вядома, было б абсурдам раіць кожнаму гэты спосаб, але некаторым, яшчэ не загарэлым у лаянцы, магчыма, аказаўся б ён дабратворным.

СВЯТА Ў 1945-ЫМ

Далёка Берлін, выпіхаў у неба сваё чорнае сумленне, спавяданаўся і спавяданаўся...

Дзевятага мая 1945 года я аддаў конаўку трафейнага спірту сімпатычнаму лётчыку за тое, што павазіў мяне на самалёце. Пакруціліся над палявым аэрадромам, адляцелі далей, зямля зялёная, светлая і вечная, і, гледзячы на яе, мелася пачуццё радасці, толькі радасці.

З вышыні сто метраў відаць, як скачуць вавёркі па лесе, бы жабкі па дрыгве. А ў лесе святочны адпачынак, ляжаць мужчыны, на спіне, на жываце, бязладна раскрыжаваныя; ляжаць жанчыны, то там, то сям, матылі з бессаромна аголеным целам.

Гэта трупы.

— Трымайся! — лётчык выскаліў зубы, тузануў да сябе рычаг. І паймчалі па сонца.

У АБАРОНЕ ФАНТАЗІІ

Чалавек часамі думает вельмі дзіўна, але як не дзіўна думает, усё праўдзівае, бо так магло быць або было так, таму, што час ад часу людзі маюць магчымасць рабіць усё, як думаюць, як захочуць, як жадаюць.

ВЕРШ ПРОЗАЮ

Ля бобікавай буды, на панадворку майго дзяцінства, вырасла атамная фабрыка. Яе дырэктарам з'яўляеца бацька; рэактарам кіруе маці, а брат адкрыў штосьці вельмі новае і вельмі важнае...

Гляджу на іх.

Бацька скруціў самасею і закурыў. Маці прашаптала «Божа!.. А брат паглядзеў на мяне і здзівіўся!?

— А ты яшчэ чарнарабочым!?

Ад сорamu за самога сябе я прачнуўся. За акном, на вуліцы, звінелі званкі трамваяў...

ВІЗІТАЦЫЯ НАЧАЛЬНИКА

Ён першы раз выклікаў службовую легкавую машыну і падехаў на далёкую будову, яна галаслівіла на ўскраіне Беластока, за пасекаю каляровых гмахай. Гледзяны на забудаваны Беласток, ён адчуў штосьці такое, што называеща дастойнасцю, гордасцю, справядлівай ганарлівасцю. Было гэта здзіўленне чалавека, які ўбачыў высокія горы, хаця і ведаў, што яны ёсць на свеце.

Калі ён апынуўся ў сваім ціхім кабінцы і разгарнуў рулоны планаў, яму выдалася смешным яго пачуццё, і ён быў задаволены, што нікому не расказаў аб ім.

Паглыбіўся ў працы.

ГАНДЛЯРУ СУМЛЕННЕМ

Хочаш родную песню сваю захаборьшь усмешкаю тлустаю, каб штурхануць яе ў бездарожжа гасцінцаў вясковых! Як матку непатрэбную.

Але песня вяртаецца птушкай пад парогі твае ўтульныя, каб прабачыць звыроднае адрачэнне сыноўскае. Як голуб кахрання.

Ды ты прамяняй ужо кахранне на ўтульнасць.

ШПАЦЫР ПА НОВАЙ ПЕРЫФЕРЫІ

Усё заўважыў адразу, калі першы раз праходзіў сюдою, па нагах гэтых вуліц, упоперак, ускраем гарадскога парка, цяністай сцяжынаю, мяжою ценю і святла. Цудоўныя домікі. Час махнуў на ўсё, разлёгся на сонцы і задрамаў. Рай на зямлі.

Была нядзеля.

Пры вуліцы Цяністай, і далей: Ягаднай ды Белавежскай, зграбныя домікі з тэрасамі, ляжак на сонцы, на веерандзе гуляюць у карты, на панадворку раве матацыкл, пайгоўляя хлопцы. Перыфериі Беластока, брыдкія жанчыны, з мужчынскім голасам, сіплым, з зацятымі вачыма, скнэрлівыя. Дзяўчата бяздумныя, з ягадкамі роцікаў, змораныя дабрабытам, які каштаваў здароўе іх бацькоў.

Ад вуліцы Цяністай пахне дзяўчатаамі, цяжкастраўнай кухняй. Насупраць Ягаднай забівае дух недарэчнасць, недарэчнасць спакою, пусты ляжак пад вішнямі, буйныя загоны невядома каму?

Недзе пасярэдзіне Белавежскай — баль, выдурняюцца да вечара, нібы танцуюць, нібы спываюць, потым робяць глупствы ў кустах чагосыці (язміну?).

Выскачкі!

АДЫСЕЯ ПАЎМЕШЧАНИНА

Зайздросяцца: ён пабудаваў сваё жыщё!

Купляў цэгla па цэгле, будаваў паверх за паверхам, бачыў далей і радасней. А калі думаў аб першай дзяўчыне, жыщё ўжо, бы небаскроб, ды навокал будынкі меншыя, штораз меншыя і меншыя, такія самыя і такія самыя, аж хаваюцца ў паркай зеляніне прыгарадаў паўвясковых, задаволеных хлеўчыкам — у хлеўчыку тлустая свіння, адкормленая на кухонных памыях. І пах ад летняй кухні, у якой (ужо) жонка смажыць катлеты на абед.

І летняя бура з бліскавіцамі быццам у хаўтурным фільме пра хаўтурнае жыщё.

СУСТРЭЧА

Напаткаў іх выпадкова, у магазіне дамскай канфекцыі пры Аіповай (Беласток). У яго дара-ті летні касцюм і белая здаровыя туфлі; гальштук яснага колеру, за пяцьсот шэсцьдзесят злотых, выглядаў цудоўна на кашулі загранічнага вырабу. Падбародак, як буйная, але пераспелая сліва.

Жонка, як кветка.

— Жоржык! — сказаў я да яго, і ён моцна здзівіўся.

Юрка!

Ён гаварыў да жонкі:

Вераніка! Гэта Юрак, мой сябра дзяцінства... Гаварылі глупствы. Апошні раз бачыліся дзесяць год таму назад, калі яшчэ не былі дарослыі.

ПАСЛЯ ВОДПУСКУ

Яны вярнуліся з месячнага адпачынку над возерам Зэльва ў апошні дзень водтуску.

Ён сеў на падлогу і распакоўваў чамаданы з брудным адзеннем, пасудаю, туалетавымі прыборамі. Яна пайшла ў кухню заварыць гарбаты.

У той вечар пакладавіліся спаць вельмі рана і доўга расказвалі сабе.

У шэсць гадзін раніцы яна разбудзіла яго і сказала:

— Уставай, сплюх мой мілы. Час на работу. За акном буйні ў горад.

Ён прыціснуў яе да сябе і заплакаў.

— Каханая мая... — яе валасы яшчэ пахлі сонцам.

Яна падумала, што яму сніўся страшны сон; падумала таксама, што ён моцна кахае яе. Але гэта была няпраўда.

Яму снілася тое месца на возеры Зэльва, дзе вада сіняя-сіняя, а далей прастор цішыні, зеляніны і святла.

СТАЛАСЦЬ

Вясна кароткая.

Дрэвы квітнеюць у палове мая, але лісці растуць яшчэ доўга, і праўдзівая вясна пачынаецца ў чэрвені, калі цяплынь і буйнасць. Так усяго адзін месяц, а ў ліпені ўжо відаць, што цвет даў. Добры плод і марны плод растуць аднолькава доўга. Ды на добры плод чакаецца з нецярплювасцю, глядзіцца на яго з дня ў дзень.

Вясна вельмі кароткая. Канчаецца яна, калі лісце пакрываецца пылам. Далей мы ўжо ведаем што будзе — далей адно чакаем.

Юрка называўся Асіновіч. Меў трывцаць год і думаў аб старасці.

Знаёмым па сорак год, і яны старыя.

Да старасці дзесяць год і Юрка сумняваўся, што за дзесяць год даб'еща чаго-лень. Быў якраз у тым узросце, у якім час было дабіща чагосці — і застаўся нічым. Проста, чалавекам, які някепска жыве. Ці трэба было канчаць аж акадэмію, каб някепска жыць?

Ці не смешны я?

Хвілінамі чуўся як той, каго гоняць сабакамі і ён дабегшы да варот, бачыць, што вароты зачынены наглуха! Значыць, канец... Не, яшчэ не мог пагадзіцца з тым, хаця ведаў, што трывцаць год — гэта ўзрост, у якім відаць, чаго чалавек варты.

Бачыў гэта па знаёмых.

ДЗЮБАГРАЙ

Размова з ім мела пах моцна салёна га мяса.

— Ты, слухай, ты! — гэтак ён да Дзюбаграя. — Ты, чуў, як цыган за сяброву павесіўся?

І зноў ён:

— Слухай, ты: колькі вуліц, столькі праўд. О, глянь на нашу праўду, за акном...

У тупым рэстаранчыку, ля акна з зялёнымі заслонамі, чысценъка сядзелі жанчына і хлопчык, пяці, мо, шасцігадовы.

— Дзюбаграй ты, эх, ты...

— Сціхні! — Дзюбаграю раптам зрабілася вельмі прыкра.

— Нічога не разумееш, ты...

— Хочаш у морду! — Дзюбаграя судзілі. Судзілі за пабой бармана.

— У морду? — той паглядзеў на нейкае смецце. — У морду...

Выйшлі на вуліцу і гаварылі яшчэ. У вуліцы далечыня, пустая і здзіўленая. На двары нядзеля.

— Стань, кажу. Стань! — Дзюбаграю не хацелася ісці адсюль.

— Дзе піва прадаюць? — той стаў, яму ўсёроўна. — Ліманаду люблю... купім цукерак. Я не каштаваў цукерак...

Накрышылі слоў, заспявалі. Памяталі, як пад'ехаў міліцэйскі патруль і забраў іх у выцверазільню. Гэта памяталі. І таксама тое, што не дакончылі размовы.

Дзюбаграй памятаў яшчэ, што жанчына і хлопчык усё гэтак жа чысценъка сядзелі. Ім падалі абед.

НЕШЧАСЛІЗЫ ВЫПАДАК

Да яе заходзіў Сяргей, і яна хадзіла з ім на забавы, танцавала і смяяліся, пілі ліманад і смяяліся. А калі было ёй дваццаць год, пілі гарэлку. Тады прыйшла на забаву маці, дастала з-за пазухі лейцы і пачала біць яе. Сяргей засланіў яе сабою, маці біла раз па ім, раз па ёй, аж змучылася.

Сяргей быў з бядняцкай сям'і і не меў прафесіі. Яна была таксама вельмі беднай, але прыгожай, і маці хацела выдаць яе замуж за кагосьці з багатай сям'і. Потым, за сваяка Юліка.

Юлік дастаў спадчыну па дзядзьку ў Буэнас Айрэс, які памёр там, і бацькі Юліка заказалі ў вясковага святара паніхіду, на паніхідзе была яна і маці. Пасля паніхіды быў пачастунак для сваіх — спайлі Юліка і яе, і ўкладавілі іх у пасцель. Назаўтра пілі яшчэ. Гэта было ўжо вяселле, зацягнулася яно да пазна, апоўначы святар даў ім шлюб перад абліччам Хрыста, яна была моцна п'янай і Юлік трymаў яе аберуч. Яе маці плакала ад радасці.

Яны хутка выехалі ў Буэнас Айрэс. Было гэта пасля вайны.

У гэтае лета яна прыехала наведаць вёску, пайшла на магілу маці, але заплакала толькі тады, калі ўбачыла Сяргея. Сталася гэта на вуліцы і ў белы дзень.

Праз гадзіну ад'язджаў аўтобус у Беласток, яна хутка спакавалася і ад'ехала ім. У Беластоку зайшла ў саборную царкву і доўга кленчыла. У саборы пуста і змрочна. У вечары выехала ў Варшаву, там села ў поезд, што ідзе цераз Кракаў у Вену, далей у Рым і Неапаль. У Неапалі выкупіла білет на параход «Санта Марыя», які цераз тыдзень адплываў у Буэнас Айрэс. Выклікала таксі. Заехала ў дарагую гасцініцу. Наняла апартамент і першы раз за ўсю дарогу моцна выспалася. Было ёй ужо добра. Ранкам выбралася ў горад і, калі пераходзіла цераз вуліцу, наехала на яе грузавая машына. Шафёр быў п'яны, крычаў падіцыянт.

Памерла ў карэтцы (да бальніцы).

У ПЕРШЫ ДЗЕНЬ ВЕЛІКОДНЫХ СВЯТ

Вера пакінула мяне ў першы дзень Велікодных свят. Яна сказала.

— Ляпей будзе, калі я выеду.

Я не аказаўся. Хацеў сказаць, што я вінаваты. Потым сказаў:

— Я правяду цябе да аўтобуса.

Яна канчала зашпіляць гузікі плашча.

— Памагу табе нясці пачку, — сказаў я.

На табурэце вялікі пакунак чагосьці, а каля табурэткі лёгкі чамадан. Я ўзяў пакунак і мы выйшли.

Сярэдзінау вуліцы Марыі Складоўскай-Кюры ішоў хлопец і смяяўся да дзяўчыны на тратуары.

Я стаў і сказаў Веры:

— Пачакаем на таксі.

З сонечнай далечыні выехала аслепленая таксі. Хлопец замахаў рукамі, падбегла дзяўчына, яны вельмі цесьціліся. Таксі спынілася, бы певен распусціла крылы дзверцаў, халаючы малады смех.

І стала ненармальна пуста.

На аўтобусавым вакзале, куды я прыйшоў з Верай, гусцела цішыня. Бялелі твары людзей, уцалелых у невядомай катастрофе, ашаломленых тыгм, што яны яшчэ штосці бачаць. Твары, недагледжаныя і непатрэбныя, як у шафёраў, пакрыўджаных на сабачую службу ў гэты дзень. Вера ад'ехала.

БУРА НА ХУТАРЫ

Як толькі мая памяць сягае, бура заўсёды паяўлялася з-за Прафіткі, гары, ад якой пачыналася даліна — вялізная міська, а наша хата ў ёй бы нясмачная скварка, сасмажаная на вугалёк. Мой бацька ўсё жыццё збіраўся пакласці пад хату новыя падрубы і ў апошнія дні жыцця даверыў гэтую справу мне, маладому гаспадару. Бацька меў наказ ад свайго бацькі — майго дзеда, каб пакласці новыя падрубы пад хату, і я не даў бы рукі адсекчы за тое, ці часамі не прадзед меў зрабіць гэта...

З Прафіткі дзень у дзень збягае ўніз шаша, нырае ў зялёны чарот над рэчкаю, у якой часамі купаюцца дзяўчата, і, набраўшыся адтуль разгону, шнуруе пад высокую гару па другі бок даліны, прадаўгаватую гару накшталт паднябесной траншэі. Значна вышэйшую ад Прафіткі. Пад той гарою, што значна вышэйшая ад Прафіткі, часта псуюцца аўтобусы і тады можна голым вокам бачыць, як жанатыя мужчыны апякуюцца непатрэбнымі жонкамі, і як жонкі зайдзросцяць паненкам, а кавалеры зайдзросцяць жанатым, мараць не столькі аб жаніцьбе, колькі аб правах, якія дае жаніцьба. Гэта ясна. Уяўляю сабе, што чаўплюся б у ваколіцы папсаванага аўтобуса, калі б не было Бога ў небе, а на зямлі міліцыі з судамі.

Пад вечар сапраўды пачуліся грымоты за Прафіткаю, і засняжыў пылок на шашы, пылок молатага цукру, калі патайком глытаеш у каморы дзівосную матчынью мазурку на Вялікдзень. Галодныя грымоты. Пакуль чуб хмараў высоўваўся і высоўваўся, пакуль паявілася даўно непаголеная фізіяномія буры з зубелямі бліскавіцаў, фізіяномія, якая найменш тры дні не ела, выбзыкнуў перад самым носам яе, з-за Прафіткі, адурэлы аўтобус і так паймчай уніз, так пранырнуў цераз чароты, у якіх ужо нарабіў пад сябе масток, так скочыў на паднябесную траншэю, што здавалася: вось надыходзіць канец свету. Стрэхі поўныя птаства: галак, шпакоў, верабёў — пад стрэхамі куры з цётчынай зацятасцю ўкопваюцца ў зямлю. Свінкі неспадзявана разбрываюцца па загарадзе радасцю рэкрутаў на апошнія забаве ў вёсцы; свінская прыемнасць упаўшых духам, пасмутнеў конь, прыдурэлі каровы, не гаворачы пра авечкі. Паветра набрыніла надзеяй, што хата ўсё-такі будзе плываць, яна ж з'яўляецца драўлянай, кожнаму хопіць кавалак чагосці...

Маці зачыніла акно, каб пярун не ўдарыў, не спаліў...

Па небе прайшоўся чорт з віламі, выгібаючыся ад рогату быццам старая паненка ўбачыўшы надзею, і, каб не страціць яе, іржыць недзвізначна. Аўтобус, калі не пагубіў колаў, напэўна сядзіць у

сваім гаражы, схаваўшы смярдзячы хвост, ды плюскае шклянымі бельмамі гультаяватага сабакі. Вёз пасажыраў, як бобік кошку на хрыбце, палёгку меў пры хуткім бегу, вельмі хуткім бегу, такім хуткім, што дайшло да рэдкай хвіліны згоды. Прапаў за траншэй.

Ну...

У пекле знайшліся мы ноччу, аселі на самюсенькім дне, над намі дагараў свет. А мо гэта ўсмешкі чарцей, пахіленых і прабуючых убачыць нашу хату?

Маці малілася штораз галасней. У суседній вёсцы ўспыхнуў пажар, асвятляючы шыбы, дождж, дрэвы, выгнаныя на загуменне цені кароў і каня, слепнякі сабакі, плот, каменні...

Я выбег на парог і глядзеў на пажар з радасцю, бо ўбачыў, што свет існуе.

ДАЛЕЙШАЕ ЖЫЦЦЁ МАНЬКІ І ЯЕ СМЕРЦЬ

Пralog

За іконаю тлее пісьмо ад дачкі.

*

Манька прачнулася на світанні. Падаў дожд়, па поцемку стракацеў па шыбах, бы запознены любоўнік. У коміне хіхікаў прастуджаны вецер.

Манька ссунула на грудзі коўдру, вышыгнула на холад руکі. Яна забаялася задрамаць: ёй сніўся пакойны муж Рыгор — і вайна.

...Маньцы вайна пачалася ў нядзелю рана, калі са страху перад самалётамі не накарміла свіней. Рыгор вымасціў логава ў каменным склепе, выпусціў жывёліну. Самалёты бамблі гасцінцу, на які выройвалася салдацкая маса. Вайна йшла гасцінцам, і спадцішка прыглядзалаася ёй вёска. Не было сну трэй дні і трэй ночы. У чацвёрты дзень настала ціш, як у свята, калі ўсе на абедні ў царкве: блязялі авечкі, рыкалі каровы, коні брыкалі па выгане. Прыпякала сонца. У той чацвёрты дзень вайны Манька, гледзячы на гасцінец завалены машынамі з дабром думала аб тым, што вайна не ўсім прыносіць няшчасце. І Рыгор глядзеў на гасцінец, і думаў аб тым самым. Яго забілі немцы адвячоркам, на гасцінцы, з мяшком салдацкага цукру на плячах, і на вачах Манькі, каля Манькі! Яе не стралялі. Немцы абступілі Маньку, рагаталі — і пагналі яе ў жыту на зганьбаванне. Рыгору выстралілі ў лоб і ён упаў тварам на зямлю, каб не бачыць...

Той далёкі адвячорак явіцца Маньцы ў позірках суседак і ў бесцырымонннасці мужчын да яе.

Эпілог

Трыццаць год Манька прагаравала на гаспадарцы, дакладна трыццаць год ад смерці Рыгора ў пачатку другой сусветнай вайны. У мінулае лета Маньчына дачка, Надзея, маладая вучоная, забрала матку да сябе, у Варшаву. Манька ў яе захварэла і памерла без пары, без сівых валос. Памірала, несучы ў магілу цяжар таямніцы таго, што ў жылах Надзеі плыве кроў забойцаў Рыгора...

Манька памірала цяжка.

ВОСЕНЬСКАЕ СОНЦА'

Жылі сабе дзед з бабаю: Рыгор з Карусяю. Рыгор застудзіўся ў капанне бульбы. Паліла гарачка.

— Дзе сын? Дзе мой сын!? — трывніў ён. Пры памяці маўчаў.

Выў сабака. Месяц выскадліўся ў акне, бы злыдзенъ.

Каруся выйшла на ганак. Знізу, ад зямлі, пацягнула каплічным холадам — сівеў прымараразак. Вялікая Мядзведзіца сядала на загуменні, а неба заплывала мацнеючай яснатою.

Дрыпаючы ў склеп па бульбу свінням, Каруся думала: дачка далёка, сын у Беластоку. Да дачкі нічога не мела — дочкі ідуць туды, куды іх бяруць.

Заграбаючы ў кошык бульбіны, праклінала з духамэнтамі жыщё.

Хтосьці адчыніў дзвёры да хлява. Каруся вылезла са склепа і паглядзела: у дзвярах Рыгор.

— Чаго цябе выперла з ложка! — закрычала. Рыгор не адварнуўся, Каруся падыйшла, каб накрыгчыць на яго. І замаўчала: ён плакаў. Збягаліся куры, блаялі авечкі, рыкала карова.

Каруся павяла Рыгора ў хату, паклала яго ў пасцель. Яна першы раз не перанялася галасамі галоднай гаспадаркі. Заціхла ля Рыгоравай галавы. Яе очы мілавалі Рыгора і па-за ім не бачылі ды не помнілі нічога. Святлела раніца.

ПАМЯЦЬ

Ля вясковага могільніку спынілася легкавая машына.

Было гэта відаць ад Вераб'інага луга, дзе хлопцы расклалі агонь і пяклі бульбу. Спынілася яна плаўна і далікатна, заўважыў гэта са знаўствам трактарыст Валодзька, які перавозіў бульбакапалку Разбойніцкім гасцінцам у Маркавую даліну. Такую машыну меў местачковы лекар, але ён разбіў яе ў мінулым тыдні на вяселлі ў надляснічага. Якойсьці машынаю пазалетася ездзілі ўночы зладзеі і хавалі ў магілах қрадзенае...

З машыны вылезлі дзяўчына і хлопец. Яны дасталі з багажніка штосьці вялікае і лёгкае, загорнутае ў паперу. За імі вылез шафёр і разглядаўся па ваколіцы ўпершыню.

Гэта Оля, якая яшчэ дзіцём выехала з бацькамі ў Беласток.

І яе незнаёмы муж.

Пажаніліся нядаўна — яны прывязлі вянок на магілу бабулі і дзядулі: вянок з белых кветак і зялённых лісцяў.

Абціх вецер. Ад акалелага голля пасыптаўся туман. Па кляновым лістку, прытуленым да старога крыжга, пацякла накоцістая асенняя сляза.

Поле глядзела вачамі вялікімі, як смутак. І зрабілася ўрачыста.

ВЁХА — БАГІНЯ ГАНЬБЫ

За агнямі Беластока, за апошнімі вуліцамі расшчэпленымі на трэскі прыгародніх сцежак-дарожак, у даліне за пагоркамі цямнее вёска. У вёсцы не відаць тых тысячаў агнёў Беластока; відаць толькі зарыва, якое асвяляе зоркі на небе, зайдросныя зоркі ў марозлівую ноч. Не стаю я ў гэту ноч на высокай мясціне за вёскаю, сяджу за цёплым акном і гляджу невядома куды. У хаце гудзіць вяселле і спяваюць «сто ляты», а мне чамусыці сумна.

Адбываецца сялянскае вяSELLE: за сталамі з сотня гасцей, на стале вульгарныя літры, з боку музыканты, а ўсе спяваюць песню за песняй ды п'юць «да дна» і «да канца», і раз-пораз. І гавораць усе адразу, усе да ўсіх, сусед да суседкі, суседка да суседа, і ніхто нікога ў лад не чуе. ВяSELLE, як вяSELLE.

А мне сумна. Сумна няўжо ад того, што вяSELNІКІ робяць усё, каб вяSELLE не было сялянскім — каб было гарадскім, mestавым. «Равела бура, дождж шумеў»... заціхла і прапала зусім ушматгалосci вяSELNІХ Рэнаў Рольскіх, Вайцехаў Млынарскіх, Ірэнаў Сантар. Красамоўны сват папярхнуўся «актамі вэСЛЬНЫМІ», «прошапанствамі» і яшчэ чымсьці — не памятаю, чым яшчэ. Чымсьці не ягоным, не сваім, але блішчукым, быццам багемскі пярсцёнак у вітрыне магазіна пры цэнтральнай вуліцы, дзе неоны і аўтамашыны, і напарфумаваныя тратуары. Аднак вяSELLE гэтае сялянскае яно, бо іншых вяSELЛЯЎ няма на свеце, гарадскіх вяSELЛЯЎ няма. Словам, вяSELLE.

Дружкі-сваячкі ў дарагіх сукнях, упрыгожаныя пераконанаасцю ў тым, што яны не сялянкі, бо працуяць у Беластоку, папрыяджалі на вяSELLE не з суседніх вёсак. Дружбанты — сваякі ў чорных касцюмах дрэнна адчуваюць сябе ў хамуце манераў, украдзеных гораду, але не пащеюць аж да пятай ці нават сёмай чаркі. Яны таксама не сяляне. Адны старыя людзі чуюцца сялянамі і па іх тварах скачуць грымасы вінаватасці. Яны разумеюць, што ўсенька непрыгожае можа вынікнуць толькі ад іх альбо з-за іх. Хтосьці з маладых азваяўся голасна да старога чалавека па-свойму, па-беларуску, голасна, і стары чалавек пачырванеў ад такой ганьбы, і хутка-хуценька адказаў ён маладому па-польску.

На вяSELLE ў вёсцы, што за агнямі Беластока, гаварылі пра багінё кахрання, ВЕНЕРУ, а побач яе ўбачыў я багінёю ганьбы, ВЁСКУ, дакладней кажучы — ВЁХУ. А можа Вёха гэта няшлюбнае дзіця Венеры? Так было б ляпей, бо пашто нам багіня ганьбы! Было б ляпей ды гэта немагчыма, сам бачу.

Неспадзявана зразумеў я свой дзівацкі сум: усе чакаюць смерці Вёхі! І, як аб нябожчыку, якога не памінаюць ліхам, вяселле заспявала над раніцай «равела бура, дождж шумеў», «расцвіталі яблыні і грушы», «распрагайце хлопцы коні»... На світанні вясельнікі пачалі раз'яджацца: хто да аўтобусавага прыпынку, хто да чыгуначнага прыпынку, каб паспець на ранішнюю гадзіну працы.

У такую хвілю, калі праводзіш вясельнікаў за вёску, у дарогу, і паглядзіш здалёку, з высокай мясціны, на начны горад, будзе здавацца ён табе вялікім могільнікам у Дзень Усіх Святых.

ТОРГ

Там, дзе канчаеца Беласток, у асеннім закавулку стаіць дом на продаж. У нядзелю з'явіліся купцы: іх двух і хлопец.

Гаспадар спадзяваўся купцоў — нават хлопчу падаў руку.

— Панове, вельгахны дом, — гаварыў па-мазурску гаспадар, стараючыся адгадаць, хто тут праўдзівы купец, а хто ягоны дарадчык?

— Тэго, дом нямалы. Праўда, — сказаў купец у кажушку. Ён засунуў руکі ў кішэні і замаўчаў, як бы здзіўлены сам сабою, што загаварыў не па-польску.

Другі купец, падобны на гандляра з забеластоцкіх мястэчак, перабіў гутарку гаспадара:

— Давайце цану.

— Дзвесце!

— Э-э-э-э, мо і паўмільёна прыснілася вам, — зажартаваў той жа, што так дабіваўся цаны. І пачаў смяяцца лісліва, каб залагодзіць гэтых жарт не на месцы, ад якога гаспадар аж засоп.

— Панове, дзвесце — цана дарэмная.

— Сто пяцьдзесят.

— Панове, не!

— Шчыты, як руіна.

— Панове, найважнейшыя сцены. Век стаяць ім, смала ядыная!

— Сто пяцьдзесят.

— Пане, ходзьце пан, памацайце сцены. Ходзьце, ходзьце...

— Відаць і так.

— Дзвесце і баста!

— Ой, але ж пан і Твардоўскі.

— Панове, я не з леткіх. Маё слова, як лянца ўланская.

— Пан служыў ва ўланах? — азваўся купец у кажушку — У якім палку?

— У 9-тым, у Гродне, потым у Сувалках.

— І я ў Сувалках.

— Разам!? — здзіўіўся гаспадар. — Помніць пан капрала Равэцкага?

— Ну, і чорт быў!

— Панове, на польска-нямецкім фронце пад Чэнстаховаю яму жывот разваліла. Лямантаваў: «Дабійце мяне, няхай швабы не збыткуюць»...

— А нас пабралі ў няволю, і завезлі ў Саксонію.

— Каштавала вайна здароўе...

— Так, так...

— Я стары, жонка памерла. Крыся мае кавалера далёка. Выязджаєм, дом збываєм, купім там...

На ганак выйшла дзяўчына, дачка гаспадара, Крыся. Яна вынесла плашч бацьку, каб не прастыў на холадзе. Сказала ўсім «дзень добры», але яе вочы слізганулы толькі па стройным адзенні хлопца, прыпыніліся па-над бялістым каўняром кашулі. Вышэй сігануць яны не адважыліся. І павярнулі назад.

Старыя таргаваліся.

— За такі грош купіш пан дом мураваны, яшчэ нямецкі. Як цацка.

— Дзіцяці і ўнукам, — дабавіў купец у кажусе.

— Але не за сто пяцьдзесят, — разгарачаўся гаспадар. — Мне, старому, і на месцы аж за добры дом, але ёс Крысі патрабуе...

— Ну, пане, сто шэсцьдзесят і згода!

— Дзвесце, панове, дзвесце.

— Не будзь пан Твардоўскім...

Купец у кажусе нахіліўся да хлопца і сказаў:

— Ваня, а ты як думаеш? Хлопец паціснуў плячыма.

Хто яго ведае, тату...

— Я ж табе гэту хату купіў бы, — зашаптаў стары ад раптоўнай злосці, бо ўразіла яго абыякавасць сына.

Хлопец даўно глядзеў на ганак, дзе стаяла Крыся. Быў гэта той беластоцка-беларускі тып дзяўчыны, выраслай са скрыжавання крыві: адданыя вочы, пакладзістая грудзі, гатоўныя руکі. Губы набрыніяўшыя і гарачыя. Глядзела на хлопца і хлопец ведаў, што толькі ад яго залежыць, каб яна загаварыла. Ён не адрываваў вачэй ад яе губ і адчуваў, як моцным быў бы ціск яе рук на яго шыі — у цікім пакой гэтай хаты...

Сонца свяціла і свяціла, чапляючыся да дзяўчыны, да яе пераспельых грудзей у павуціні дарагой блузкі. Калені дзяўчыны чырванелі, а хлопец маўчаў і маўчаў.

Торг адклалі да другой нядзелі.

ВЯСЕЛЛЕ

Ліля выходзіць замуж.

За сталамі наліваюць чаркі. Вочы ўсіх, як у паважных людзей, якія ведаюць, што будуць спітымі. Пазычаны адаптар зайграў «Я люблю тебя жызнь»...

Лільчына вяселле.

У фальбанах фіранак шалее вецер. Ад спеваў, крыку, піску гаснуць зоркі ў квадратовым акне.

— Гоооркааа воодкааа!!!

Твары наліваюцца крывёю. Рука Васіля папаўзла каштаваць каленняў пані магістр, якая ўскочыла на крэсла і, замятаючи сукнію крэм на торце, разгаласіла:

— Ліля, твой муж пацан, сароміцца пацалаўца цябе!

Гэта памагло. Малады салодзіць «горкую водку», цалуючы Лілю ў верхнюю губу. Пані магістр ляпнула Васіля па плячы і закамандвала:

— Рассунуць сталы! Будзем танцаваць, як у Варшаве!

Учынілася звалка. Мела гэта той добры бок, што былі выяўлены слабакі, якія пададалі мордаю на падлогу.

— Гэй, твіста!

Блізка ляснуў пярун і ўгары загалгаталі майскія грымоты. Цёты перахрысціліся, дзядзькі кінуліся зачыняць вокны. Пані магістр меле першую рунду твіставай спіралі, а Васіль дрыгае вакол яе вёрткага зада.

У бакоўцы плача Васілёва нарачоная.

ШЛЮБНАЯ НОЧ

Андрэй, як усе нармальныя людзі, дапускаеца таго, што звычайна называеца свінствам. Тады Андрэй не глядзіць у вочы жонцы Марысі.

— Маеш непрыемнасці на рабоце? — пытаеца жонка, яна не ведае праўды. — Адпачынь, ты перамучаны.

Марыся і Андрэй пакахаліся неспадзявана, калі восень у кустах счырванела. Шлюб адбыўся 13 лістапада, у гэты дзень першы раз ён пацалаў Марысю і то пры сведках. Марыся заплакала ад сораму. Шлюб адбыўся на трэцім тыдні іх знаёмства, бо Андрэй меў незвычайнную магчымасць адразу атрымаць двухпакаёвую кватэрку. Але гэта была яго выдумка, махлярства. Яму вельмі моцна залежыла на Марысі. Кватэрку атрымалі цераз паўтара года. Пасля шлюбу сустракаліся на скрыжаванні вуліц Электрычнай і Міцкевіча, ішлі ў парк, заходзілі даёка. Цалаваліся пад голымі дрэвамі. Падаў рэдкі снег з дажджом. Дзень у дзень Андрэй хадзіў крокам шалёнага па цэльм Беластоку, ніхто не хацеў наймаць пакой для маладой пары: дзецы будуць, пане, балаган! Аж махлярства яго выдалася, Марыся нічога не сказала, больш не з'явілася на скрыжаванні. Пайшоў да яе, бацька выціснуў мужчынскі жарт, выпілі паўлітра, прыйшла маці. Сказала: — Жыві, Андрэйка, у нас пакуль што...

Кватэра малая, меншы пакой бы засек, там маці з бацькам, і брат Марысі; у большым — дзве сёstry, якія прытвараюцца, што спяць, а на сафе, ля процілеглай сцяны, Марыся з Андрэем. Яна плача — зразу думаў, што смеяца.

Потым доўга паліла Андрэя думка, чаму найболыш агідныя жарты і найболыш жудасныя праклёны датычаць самага прыгожага ў жыцці, кахання, адносін паміж мужчынам і жанчынай?

РАНІЦА

Валодзька працуе да паўночы. Такая ў яго праца: і доўгта спіць маладым сном. Рэдка бывае ў яго бяссонніца — тады ўстae ён ранаранюсенька, і ходзіць па кватэры без прычыны. У бяссонныя ночы жонка стараецца, як толькі можа, каб Валодзьку агарнуў моцны сон і, калі гэта не ўдаецца ёй, і ён не засынае аж да світання, і маўчыць, яна ведае, што ён яшчэ не кахае яе. Але ён добры чалаўек, і ёй добра з ім.

Валодзька не тайў, што адзінай дзяўчынаю, якую ён кахаў, была Кіра і, што Кіра не кахала яго, яна выйшла замуж у Шчэцін, два гады таму назад.

Учора Валодзька даведаўся, што яна ўжо нарадзіла.

Сёння ён устаў вельмі рана і адразу пайшоў мыщца, устаў ён у чатыры гадзіны. Прыснілася яму, што Кіра ўтапілася на яго вачах.

Валодзька, асвяжыўшыся халоднаю вадою ва ўмыўальніку, прайшоў да ложка, сеў на тумбачку і глядзеў, як устae сонца. Жонка спала, смачна расхіліўшы ружовыя губы, ён нахіліўся і пацалаваў яе ў верхнюю губу, яна спалохалася і скапілася з пасцелі, ёй таксама штосьці снілася. Калі яна апрытомнела, ён засмяяўся і яна засмяялася. Засмяялася, бо ён засмяяўся.

Абняў яе.

ШЧАСЛІВАСЦЬ

Мой сын!

Нясу на руках праз алеі жаўталістъя, і цяплынь мацярынскага позірку ў вачах жонкі. Лістапад наступіў, шахаціць пад нагамі ліствою, а побач — сын усміхаецца зоркам вячэрнім.

Вялікі сын.

Шчаслівасць у вачах жонкі.

Скажы, колькі ж ужо часу прайшло, калі шаптала ты мне:

— Кахаю, моцна, моцна кахаю цябе... Успомні: хадзілі мы па лугах квяцістых, росных, ранішняй парою. Часамі сцяжынаю лясною, у цішы збіралі грыбы чырвоныагаловыя. Спалі ў водыры буйнага маю, ля акна вішнёвага... Раніцою прамяністаю беглі на плёс паслушаць вясны шумналістай... Пацалункі першыя, нясмелыя, дарыла ты мне.

Глядзі, наш сын ужо ходзіць!

ЗЛАДЗЕІ ХЛОПЧЫК

«Шкода» з галаавастаю шафёркаю гудзела, бы вялізны чмель. Ехалі ёю беластоцкія зладзеі красці лес.

Марусіў дождж, прасторныя шыбы абселі кропелькі. Сірацелі дзічкі на межах. Зладзеі хвалі пагоду.

— Чуюся, як у Бога за плячыма, — прабубніў адзін з іх і выскаліў зубы.

Гэта не спадабалася старому.

— Ы-ы, — замармытаў стary. I мацней атуліўся плашчом, як бы збираючыся думаць аб нікчэмнасцях. Шафёр узяў зашмальцаваную анучку і праціраў шыбы — цяклі брудныя рагі. У нос забіваў цёплы чад ад матора.

— Закурым, — азвайся мужчына, што сядзеў за плячыма шафёра. Ён выняў дарагі партсігар. Частаваў усіх. Усіх было трох, не лічачы шафёра. Шафёр пусціў на момант кіраўніцу і прыкурыў сваім запалкамі.

Мужчына, што частаваў папяросамі, загаварыў голасна, каб пачуць:

— Іванюка выпусцілі.

— Не можа быць! — рохкнуў мужчыгаа, што сядзеў на парэднім сядзенні. — Іванюка засудзілі на «дажывоце», пане кіроўнік... пане кіроўнік, кажаце: выпусцілі яго... як жа так удалося яму, пане кіроўнік? — лапатаў ён і стаўбунеў.

— Выпусцілі, — паўтарыў той жа.

Шафёр перастаў хмурнець, хацеў штосьці сказаць, але мужчына спераду здзіўляўся, перабіваў гутарку.

Умяшаўся стary.

— Пане, цяпер турмы нястрашныя.

— Я сядзеў трэй месяцы ў следчым арышце, — уставіў сваё шафёры. — Сядзеў з дырэкторам. Павялі яго на суд, жарнулі яму пятнаццаць год. Дырэктор здзецінёў і крычаў: жонка мая харошая змарнуетца! А я тлумачу яму: пане, слухайся пан стражнікаў і хвалі іх, а пасядзіш не больш, чым пяток.

— Паказвай стражнікам, што ты стаў ужо свядомым чалавекам, — дадаў уласнік дарагога партсігара ды зарагатаў, а за ім усе.

Хіхікаў і стary.

Шаша кончылася. Уехалі ў лес. Наперадзе гультайавата пятляў маўклівы гасцінец. У трынаццатым квартале «Шкода» спынілася, павярнула направа і папаўзла ў нару бакавой дарогі ламаючы навіслася

голле.

З дарогі зыйшоў хлопчык з кошыкам грыбоў. Ён стаяў і глядзеў,
у яго вачах была дабрата.

Зладзеі неспакойна паглядзелі на хлопчыка.

НЯНАВІСЦЬ МАЛОГА НЯВОЛЬНИКА

У цёмных акулярах. Аднарукі — не па ўласнай віне. Сакольская фантазія так прыяздобіла яго. Вінаваты немцы, як першапрычына фантазіі, іхні запляваны фашизм, канкрэтна адзін жыватасты фашист. Амцкамісар, кавалак дрэні, узор акупацыйнага забойцы і хабарніка, нажываючага добро на крыві простых людзей — саксонскі баўэр, адчуўшы сябе панам, невядома якім правам, крымінальная шантрапа, ох, слоў няма на апісанне таго індывіда. Ад яго дастаў палкаю па галаве. (— Ax, ты гітлерчык пузаты).

Закіпей прыяцель мой сардэчны, спачатку заліўся крывёю, пайшоў у поле. Дастаў снарада з-пад танка (савецкага), разбітага танка, загарнуў снарад у кашулю. Узяў бацькаву сякерау, закраіўся да палаца, логава амцкамісара. Запхнуў тое парася, абкормлене дынамітам, пад фундамент — воўчым спосабам, чырвоны нос узрывальніка нюхаў паветра. Ляснуў па ім сякераю з усяе сілы, з перакананнем, што не спатрэбіцца яшчэ раз вяртацца, дабіаць. Салідна ўдарыгү, каб напэўна ўзарваць палац разам з фашистам, дрэмлючым у пярынах, і ў «пяць мінуг» скавацца ў кустах, усяго трох крокі скочыць, да сажалкі, да сцежкі па-над берагам, дахаты!..

Руکі з сякераю ніхто не знайшоў.

Гаварылі людзі: нібы хтосьці дзесьці адурэў з перапалоху, камусыці ўпала на галаву рука з сякераю, адарваная, пырскаючая, на лузе ці ў вёсцы за дзесьць вёрстай. Хтосьці сядзеў у полі і абедаў, пастух каровячы, ні што?, упала яму рука з сякераю праста ў торбу з хлебам. Пррабег з ёю пяць кіламетраў, не маючы адвагі выкінуць таго з торбы, ні пакінуць торбу — асівеў і намачыў пад сябе, утапіўся ў глінішчы...

Фашист сапраўды драмаў, выхаплены з пасцелі выбухам і пырскамі шыбаў, не застрэліў прыяцеля майго, заваленага крылававай граззю. Не застрэліў таму, што ашчадны ў амуніцыі, бадзяга, быў пэўны яго смерці. Пэўны.

Была восень. Імгла. Тады ашуканая дзяўчына падпала і хату кавалера, фальксдойча.

ЯК КРЫНКІ САКОЛКУ АБУЛІ

Як Крынкі Крынкамі такога налёту на шаўцоў не было! У гэты дзень убэ вывезла ў Саколку поўную адну машыну скураў, а таксама някончаных і кончаных ботаў — і другую поўную машыну шаўцоў, разам штосьці каля сарака чалавек. Была гэта ўданая акцыя ліквідацыі ўласнасці буржуазіі.

Трэба сказаць, што буржуазія ў Крынках была вельмі моцная: апрача шаўцоў, шмат багатых гаспадароў. Багатых пазнавалася па тым, што мелі пчолы і, часамі, мёд. Але ўбэ, гэта таксама людзі і, відаць, пастаноўлена пакуль не зачапаць пчолаў...

І так, першы ўдар па шаўцах.

Уцалеў толькі адзін, Сцяпан — Пекная Халяўка. Ён жыў у хатцы за вішнямі на агародах, у канцы мястэчка. Аб налёце даведаўся назаўтра і да вечара праляжаў у баразне бульбы. І цэлую ноч.

Над раннем вярнуўся Франак — Глянцпаперчык.

«Завалакі нас у Саколку і пытаюць, чаго мы прыехалі, — кажа Глянцпаперчык. — Мы гаворым, хто яго ведае, чаго прыехалі. А я думаю, вы прывязлі, чаго пытаецце — потым думаю, папрашу, аддайце, панове, мае скury ў салявым мяшочку і дзве пары някончаных ботаў з высокімі тылкамі, шваграм на вяслле. Але, не, думаю, не папрашу — яшчэ захоча каторы, каб зрабіць модныя боты за адну ноч, як той з медалямі за Берлін, што дамагаўся германскага фасону... Другія шаўцы маўчаць. Сказала ўбэ, ідзець дахаты! Калі ўбэ сказала так, усе і падумалі — прапалі скury, боты. Пусцілі адразу ўсіх як ганёё, выйшлі мы за Саколку да Крынак, у Камянцы зайшлі да Цыганчыка і пілі да ночы. Манька Цыганчыкава набіла Абцасіка ў морду, бо Абцасік свіння».

Франак — Глянцпаперчык расказаў, як Манька біла Абцасіка.

— Ну, Крынкі абулі Саколку, — закончыў Франак-Глянцпаперчык, і пачаў думаць, адкуль купіць скураў на боты шваграм.

Сцяпан — Пекная Халяўка спакойна пайшоў дахаты.

Здарылася гэта ўвесну 1947 года.

А ўвесень шаўцы пазнавалі свае боты на нагах тых, што прыехалі з лесу і грабілі краму. Грабілі крамы. Грабілі ў тарговы дзень, у чацвер.

ПОМНІК

Калі расказаі гісторыю яе ўчынкаў, здалося, я чытаў ужо аб гэтым у кніжцы, якой ніхто не напісаў: бліск чалавечнасці ў тоўстай бабе, усім свінням свінні, некалі досыць прыгожай, але нязграбнай паненкі, што сляпіцаю ўперлася замуж за старога кавалера, спакойнага гаспадара на хутары пад лесам, хаце, дзе пахне сушанымі грыбамі, ядлаўцовым полымем, пахне цішынёю і брудам, непатрэбшчынаю, запацелым мужчынскім целам, не мытым ад нараджэння, сіроцтвам. Найважнейшае, ён хацеў жыць, баяўся расстрэлу, а яна, сувязная банды і даносчык, магла ўсцерагчы яго і ўсцерагла, узамен выдаючы на смерць ягонага брата, будучага швагра, багатага, дзесяціектаровага, з будынкамі і ўсім дабром, ладны пасаг. Шэф банды выгодна пазбыўся гэтай сваёй любоўніцы, нязграбнай, але ўпартай кандыдаткі на жонку, бегаўшай за ім па лесе і пасля таго, як засталася замужам на хутары, да першага дзіцяці.

Банду разграмілі.

Яе муж, лялекаватае цяля, зразумеўшы ўрэшце ўсё, добра заціснуты вуздэчкай, запацелы, як і даўней, ды ўдвай мацней, бо на дзвюх гаспадарках, сваёй і брата (вечны яму спакой!), адплакаў шчыфымі слязмі, каб потым стацца скупіцаю, скнэраю, ці то ад жалю, што яго шчасце ашуканае, ці то ад старасці, якая прыйшла ў цела, не пасаромеўшыся яшчэ маладой жонкі, не пашкадаваўшы яшчэ малых дзяцей.

У гэтую заўчастную восень яго жыцця здарылася штосьці, чаго ён не зразумее: яна заказала помнік па забітым швагру, родным брату яго, косці якога дваццаць год валяюцца ў невядомых лясных урочышчах, мясцінах бандыцкіх гуляў. Помнік за сем тысяч, з магільнай абмуроўкай, у найлепшым месцы на могілках; помнік над магілаю, дзе няма магілы, з дарагім малебнам, выпіўкай. (Мая жонка растратніца, ах!).

Бліск чалавечнасці ў яе? Жарты! Расказаілася ў глыбі сэрца? Кпіны! У гэтай магіле пахавае яна мужа, бо: маюць, ён і брат, аднолькавыя імёны (выбрый кумоў п'яных), і нарадзіліся блізнятамі (выбрый прыроды, няважны, хто ж звяртай увагу на такія выбрыкі ў замурзаным пачатку нашага стагоддзя, быілі 17-18 дзяцьмі).

Спрыяльны збег акалічнасцей, хі-хі-хі... (смех, які захаборвае). И злосць, агідная, бо няшыяграя. Яна:

— Які з цябе брат?! Грошай на помнік яму шкадуеш, бойся Бога! Мала табе ўсяго, з сабою на той свет павалаяеш усё? З яго ж гэспадаркі карыстаєм... (тут незнарокам сказала).

Ён:

— Ну, ша, ша-а... Яна:

— Я табе дам, «ша»! Свіння ты! Ы-ы, ты... І так далей.

Элегантка, халера, помнік мужу выфундавала! Памёр даволі хутка, яна, доўга не чакаючы пусцілася ў сабачую скуру і загінула ў аўтамабілевай катастрофе. Машына разваліла хлеўчык, бэлька спляшчыла шафёрку.

СМЕХІ

Заходзіў да маладой суседкі.

— Чаго смутная! — ён мог быць яе бацькам.

Яна сказала:

— Муж у бальніцы, — гаварыла гэта кожны раз і тым жа безнадзейным голасам.

Падыйшла да люстра, прыгасалася. Акно заслоненае шэрым небам.

— Зачыні дзвёры, — чамусыці сказала яна.

— Я пайду, — думаў, куды? — Адпачні.

— Не пацешыш мяне, — пажартавала, ці запытала? Губы сухія.

«Вон, вон!» — падганяў ён сябе. Хто яго ведае, як думаць аб жанчынах? . Выходзіў хутка ад маладой суседкі.

— Мне час на службу, — гаварыў ён. — Мо ў чым дапамагчы? — пытаў яе. — Калі што трэба. ты кажы, — запэўніваў яе.

Выходзіў хутка.

— Добра, — адказвала яна. — Добра, — паўтарала, як бы спяшаючы загаварыць пра іншое.

Зачыняла за ім дзвёры неахвотна. Часамі расказваў ёй анекдот і тады яна смяялася смехам, які захаборвае.

— Пасядзі яшчэ, Коля, — прасіла яго. — Паспееш у тую сваю старажоўню...

— Стораж, адказная пасада, — гаварыў ёй не свае слова. Плёў абы што, настыўшае і чужое.

І хутка выходзіў.

Муж яе, урэшце, вярнуўся з бальніцы, але стораж Колька ўбачыў яго не адразу — у трэці, ці чацвёрты дзень... Ягоная заўсёды адкрытая ветлівасць аказалася загорнутай у штосыці блішчастае, прыгожае толькі вачам. Ад таго нават яго слова як бы шахацелі на ветрыку.

— Дзень добры, пане Коля! — ад слова «пане» запахла аздобным канвертам, які доўга валяўся ў зашмальцаваных торбах усялякіх пісьманосцяў, трымалі яго дзесяткі запацельных рук, як пісьмы да тых, што выехалі далёка і не вядома куды.

— Пан прафесар моцна загарэў, — сказаў на польскі лад Колька. Сусед — выкладчык у Механічным тэхнікуме.

— А, так. Учора паўдня праляжалі над Супраслю, сонца вандравала з Афрыкі.

На вуліцы канец навучальнага года, бессаромна пуста.

— Пан прафесар задоўта ляжаў, аблезе скура.

— Новая будзе, памаладзею, — чакаў пажартунку Колькі: «Пры маладой жонцы і муж малады».

— Цяжка ў гарачыню...

Гэта яшчэ не размова. Стаялі насупраць сябе і чакалі.

— Мая вучаніца прыхварэла, галава разбалелася, — загаварыў сусед аб жонцы, ажаніўся са сваёй вучаніцай, калі закончыла яна тэхнікум і мела дзевятынаццаць год.

— О, не дзіва! — абазначала гэта: у такую гарачыню, як учора, асабліва, як учора праляжаць паўдня над Супраслю — чыстае шаленства!

Пачалася размова.

— Замаладая ў мяне жонка, пане Коля, — ніколі так не гаварыў, зрабіў намёк. Запатрабаваў шчырасці.

І Колька зараз жа расказаў аб усім, падрабязна і доўта, вельмі падрабязна, штораз падрабязней і падрабязней, як чалавек, які не мае чаго ўтойваць. Больш таго: як шчыры сведка ў судзе, сведка, якому моцна залежыць, каб суд паверыў яму, бо праўда.

— Пане Коля!... — сусед хаваўся пад зямлю. Ён не паверыў, чакаў ад Колькі толькі пацвярджэння падазрэнняў, падрыхтаваў сябе выслушаць толькі крывадушнасці.

І тады Кольку знянацку сцебануў бізун, цераз патыліцу аж да пят, ад пераду. Бізун называўся прыблізна так: біць не таго, хто пагана думае, але таго, хто пагана гаворыць. Пытае бізун: памог? Чым памог? Ты?!

Колька павесіў морду на плот і стаў бульдогам.

Кожны бывае сабакам хоць раз. Мо хтосьці ніколі не быў сабакам, тады аб такім чалавеку можна сказаць, што ён чагосці не зразумеў у жыцці, чагосці важнага.

Пасля той размовы прыбіўся да Колькі, у старажоўку, смех суседкі, далёкі смех-прыблуда невядома адкуль: — Ха-ха-ха... (срэбрны смех)... хто падумаў бы, што я з табою, сторажкам, ха-ха-ха... (залаты смех)... ніхто, ніколі не паверыў бы ніхто, ха-ха-ха... (дъяментавы смех). — Ха-ха-ха...

Пяць мінут назад у старажоўку зайшоў элегантны мужчына, дыхнула ад яго вялікім розумам.

— Ваш пропуск? — запытаў яго Колька. Мужчына вылез з шакаладнай лімузіны.

— Дазвольце пазваніць пані дырэктар, — папрасіў чыстай ветлівасцю, можна сказаць, з крынічна чыстай скромнасцю.

Дырэктарам зграбная незнаёмая, можна сказаць, празмерна зграбная.

— Нельга. Я сам. Такія правілы, — Колька забыў дадаць «выбачайце». (Не ў гуморы).

— Калі ласка, называюся... — сказаў прозвішча.

— З пані дырэктар! — кричаў Колька ў тэлефонную трубку. — Пані дырэктар?... (сказаў прозвішча мужчыны, больш не гаварыў, выслушаў, паклаў тэлефонную трубку, сціснуў зубы). — Калі ласка, — сказаў да мужчыны, саромеючыся паглядзець яму ў вочы... і ў паперы. — Калі ласка.

— Дзякую.

Мужчына выйшаў са старажоўкі, сеў у лімузіну і ўехаў на пляц пад будынак дырэкцыі. Выйшла зграбная яна, павяла яго, вяёла і разумная, у белай сукенцы, дзяячай — упрыгожана ўсмешкай вельмі падобнай да ўсмешкі суседкі, як кветка да кветкі. Праз тыдзень выйшла за яго замуж.

У старажоўцы лашчыліся смехі: срэбрны, залаты, дыяментавы. Словы папрыходзілі самыя. І далёкі смех суседкі засмаяўся смехам пані дырэктар.

Колька спачатку здзівіўся, калі раптам адчуў вялікую палёгку. Вяртаўся дамоў з паднятай галавою.

СУПРУН

Наша вёска задаволена, што мае пастуха. Пастуха Супруна. Пішу аб ім, таму што, як мне здаецца, гэта чалавек, які стараецца зразумець. Стараецца зразумець. Мо не столькі зразумець, колькі адчуць. Зрэшты, гэта адно і тое ж. Я не прыпамінаю сабе другога чалавека ў вёсцы, які б так моцна стараўся б зразумець. Таму, мабыць, жыццё не надакучыла яму ні на хвіліну, хоць лаецца ён мацней за ўсіх і болын за ўсіх. Я зайдрошчу яму, у яго добрае жыццё. Жыццё, як у нікога!

Дарагі Чытач! Бачу ў тваіх вачах здзіўленне:

— Што гэта там пастуху засталося зразумець?

Думаеш: пастух Супрун бедны, і непатрэбна яму нічога разумець. Цяжка не пагадзіцца з Табою: Супрун сапраўды бедны, яму пахне скарын-ка чорнага хлеба, хаця есць ён бадай не горш, чым не адзін гаспадар. У пасляваенныя гады кожны, хто хацеў, выехаў у горад і знайшоў работу, і ніхто не застаўся пастухом. Адзін Супрун застаўся. Супруну добрае жыццё, з поўнаю торбаю, але ён спрэядліва не заўважае таго.

Яму нават не сніцца горад; ведае, што ёсць гарады, так як ведае, што ёсць даліны і горы, Карпаты. Па шашы, што пакрай луга, праязджаюць машыны з горада, і Супрун часамі блізка прыглядаецца да іх. Ён не прасцяк, хаця на такога выглядае, і не дзікі. Супрун вельмі многа бачыў і вельмі многа разумее. І з ім цяжка гаварыць, бо ён вельмі многа разумее.

Дарагі Чытач! Ты, магчыма, паспей называць Супруна дзіваком. І мне цяжка гаварыць, што Ты не маеш рацыі. А, магчыма, Ты не назавеш яго дзіваком, але праста скажаш:

— Старому Супруну нічога болын у жыцці не засталося рабіць, як быць пастухом.

Тут я вымушаны прызнацца, што Супрун зусім не стары: яму ўсяго трыццаць год. Ён малады, і мне няма магчымасці пярэчыць, што ён не дзівак. Дзівакі кідаюцца ў вочы з першага погляду, гэта людзі, якія хочуць значна менш, чым могуць мець, або — значна больш, чым можна. Мне і Табе, Дарагі Чытач, ясна. І добра. Нам добра, і нікому ў галаву не прыходзіць здагадка, што бярэм з жыцця значна менш, чым маглі б узяць; значна менш, чым нават належыцца нам. Па праўдзе кажучы дык я і Ты можам раўняцца з Супруном — не прымерваючы — так, як мужыкі з князем!

І тут я не хачу быць галаслоўным.

Бо, напрыклад, ці бачыў Ты заход сонца? Заход сонца не ў

Мексіканським заліве восенню, але за парогам сваёй вёскі. Ніхто з нас не бачыў заходу сонца, я пэўны ў тым. Ніхто! А Супрун бачыў. Супруну заход сонца — гэта не толькі канец дня, пыл на губах і запах свежага малака, і паліхромія на варотах да хаты, дзе жыве дзяўчына, і не хсаўрукі, што падаюць у цёплія палеткі, і не раса. І не раса... А ці бачылі мы расу? Не бачылі мы расы: пры ўсходзе сонца раса на маладой канюшыне — як пляц, пабрукаваны дарагімі каменнямі; асяляпляе вочы, пахне чымсьці незямным, пахне радасцю. Ці радасць можа пахнучь? Ці могуць быць перлы рос? Гэта ўжо не пытанне, але пацвярджэнне.

Пляц пабрукаваны дарагімі каменнямі, за пляцам высокое неба, цераз пляц праскакаў зачараваны заяц і пачаў страсаць перлы з натоўпу пустазелля ў закавулку паміж жытам Сцяпана і аўсом Рыгора. Я не ведаю, чаму Супрун маўчыць, доўга маўчыць. Аднак, у яго маўчанні чуецца размову, слова без слоў.

Дарагі Чытач! Не падумай, што Супрун нядбайна пасе статак жывёліны, трymаецца за пастуха таму, што цяпер няма пастухоў. Не, так нельга сказаць аб Супруну. Гэта, бадай, адзіны пастух у Беласточчыне, які не робіць шкоды са сваім статкам.

Учора Супрун бачыў страх на вераб'ёў. Такога страху не бачыў ні я, ні Ты. Быў гэта незвычайны страх. Вядома, меў стары пінджаک, старую шапку і яшчэ штосьці старое. Гэты страх вельмі любіць мак, стаіць на загоне маку, стаіць дзень і нач. Добры страх. Ён цешыща багатай восенню — буйнымі буракамі, пасярэбранай фасоляю, пазалочанымі агуркамі, капустаю, ад якой раскошны тлусты пах гатаванай бараніны з часнаком. Страх у маку марыць аб каляднай кущці і аб блішчастым пірагу на першы дзень зімовага свята: пірог на цэлую стальніцу. Пры гэтым, шкадуе вераб'ёў, якія невядома чаго, хіба ад сытай раскошы, забаўляюцца ў сухім быльнягу на бульбянішчы. І страх задумаўся, як навучыць вераб'ёў розуму, каб яны зрабілі сабе зімовыя запасы? Гультаіскі, вераб'і, яны не робяць запасаў.

А ўвечары, калі змяркала, страху зрабілася адзінока, ён думаў аб зацішнай паветцы ля гумна, дзе ўлягліся снапы малочанага жытва.

Супрун паказаў мне жытва. Ён сеў на мяжу, а каласы хіліліся над ім. Гаварыў з імі. Я не чую, каб хтосьці гаварыў з каласамі. А Супрун гаварыў: аб сінім небе гаварыў з імі, хіба так? Аб сонцы без літасці гаварыў з імі, і аб вятры, што буяніць па палосках; аб зямлі, якая выраклася іх. І пра зайца-вандала, і сардэчнага сябру — жаўрука. Не толькі аб тым Супрун так доўга гаварыў з каласамі. Кожны колас мае яшчэ свае справы: то камень-забіяка, то асот-нахабнік. У кожнага

коласа свае справы. І падумаць, колькі каласоў пры адной мяжы ў далёкім полі! А і лянок, што зараз за жытам, дапытваецца, дзе яго гаспадынка, белавалосая і сінявокая дзяўчына? Чаму гаспадынка беларусая знелюбіла лянок?!

Асенні дзень, сумны дзень. Скажы Ты, Дарагі Чытач, што такое, сум? Ну, што? Так, сум, калі цяжка. Праўда, усе ведаюць. Сум тады, калі няма каханай асобы. І гэта праўда. Сум, калі нешта не ўдаецца. Поўная праўда. Мы можам пералічыць сто назваў суму, і яны будуць праўдзівымі. Справа, аднак, у тым, што ўсе назвы не датычаць Супруна: яму добра, так добра, як рэдка каму. І сумна... Ды сумна не так, як я думаў, як Ты думаеш. Немагчыма сказаць пра Супруноў сум, як немагчыма сказаць, напрыклад, пра выбух. Выбух? Зямля страсяянулася, шыбы вылецелі, у вушах зазвінела, паваліла з ног і т.д. і г.д. Адчуваем, аднак жа, што ўсе гэтыя слова ўзвышаюцца. Менавіта: узвышаюцца бы нейкія маякі, паміж якімі бяскрайнія палі, пагоркі і даліны. Мы адчуваем, мы бачым пагоркі і даліны, але гаворым адно аб маяках. Гаворым аб маяку, бачым не толькі яго, але ўсё навокал. І наша размова, гэта называнне маякоў, ад якога і да якога мы ідзем, каб увачавідкі пабачыць ўсё.

Супрун ідзе са сваімі статкамі кароў і авечак праз асення пагоркі і даліны — яму непатрэбны маякі.

Дарагі Чытач! Ці Ты бачыў, як плача дзічка на мяжы ў чыстым полі? Не, не бачыў — я ведаю, Ты не бачыў. Супрун бачыў дзічку ў слязах, якую абступілі рагочучыя вятры, разбэшчаныя сыны хмары. І хацелі пакаціць дзічку, як адзінокую дзяўчыну на пахсарышчы вайны...

Дарагі Чытач! Шчыра кажучы, не шкадую я, што так мала бачыў — так мала разумею, адчуваю. І не зайдрошу ўжо Супруну, пастуху з Беласточчыны. Мая душа шчаслівейшая. Хачу толькі ведаць, ці напраўду?

ПІСЬМЫ З ВЁСКІ

НЯВЕСТАЧКА ОЛЯ

Засумавала па вас, дарахсэнъкія нявестачка Оля, сыночак Грыша і ўнучачак залаценькі Генічак, хоць раз напісаў бы мне ручанькай маленькай пісямцо.

Олечка! Як ты маешся, як здароўечка, як жывеш? Чамусыці нічога не пішаш? Мусіць, мопна я надакучыла табе? Выбачай, мо што і кепскае зрабіла, не злуй. Цябе лічу за роднае дзіця, у мяне дочак няма — уёў здаецца, што ты мая дачка і я люблю цябе лепш чымсьці Грышаньку.

Дзякую за фарбу, нават ужо пафарбавала ёю пражку. Вельмі пекны колер зямёны, свэтар удасца на зайдзрасць усім. Вайлакі хутка пашью, а то ногі старыя мерзнуць, адтанцавалі маладосць даўнюю. Просьбу маю, — прыпомні Грышку, каб зыскаў акуляры ў магазіне пры вуліцы Сянкевіча, квіток на іх узяў, абязцаў прыслать і забыўся хіба. А на гэтыя акуляры, што ёсць, татка надта слаба бачыць, чакае новых і не можа дачакацца.

Олечка! Цётку Зольку дурную, што да вас лазіць, гані вон з хаты. Яна пляткарка, у вочы глядзіць і махлюе. Маці сваю і то не прыняла па-людску, не пагасцяvalа. Наракала, бессаромніца, што на кошты вялікія старая навяла яе, бо за білеты трэба было сёмдзесят злоты заплаціць і дзень цэлы карміць. Во, як аддзяквала гніда паршывая матцы шчырай!

Оля! Яшчэ апішу табе адну справу. Можа хочаце мяса купіць? Добрае, сытае. Паршук быў адкормлены, гладкі, у суседкі нашай Алюты. Зацэніць яна па якіх трыщцаць злоты, пяцьдзесят кіляў адступіць адразу. Паведамі зараз жа, як толькі пісьмо атрымаеш, у знаёмых даведайся, ці не скочуць прыдбашць свежаніны файнай, бо ў нас ніхто не купляе, кожны сабе свінні коле. А трэба ж за штосьці гаспадарскія выдаткі ўладкаваць і сыну даросламу касцюм з крэпы справіць намерана і таму танней прадае, гроши вельмі ж патрэбны ёй.

Будзільнік, які маем, зусім нікудышні, ізноў папсаваўся, ладзіць мус, хоць трэнсні, бо невядома, каторая гадзіна ў ранкі зімовыя познія. Меўшы часіну вольную папытай, Олечка, у крамах дзе-леń пра ланцугт да ровара. Вясна, дай Бог, настане, у поле, або на сенакос ездіць спатрэбіцца бацьку нядужкаму. Тавар гэткі часамі ў ларок спулдзельчы наш прывозяць, ды за маладышмі не даступішся.

Дзякую таксама, дачушка, што просьбы маёй не пакінула і лісця

бабковага, перцу, цынамону, дражджэй наслала. Чакаю пісьма, напішы, яшчэ раз прашу, пра здароўе тваё, як жывеш і ці Грыша добры — ці не сварыцца іншы дзень? Усё напішы.

Да пабачэння. Бывайце здаровен'кія! Піша дэ вас маці з бацькам, цалуем моцна!

АЛІНКА НАРАДЗІЛА СЫНА

У першых словах свайго пісьма паведамляю цябе, браток, што мы ўсе жывы і здаровы, чаго і табе жадаем. Выбачай, дарагі, што так доўга не адпісваў на ліст твой, які прынёс пашталёён, калі авёс жаць канчалі за прысадамі. Спяшаю напісаць хутчэй аб тым, як мая жонка, Алінка, сына нарадзіла. А гожанькі ўдаўся ён нам, а жваненькі, трапешчацца безупынку, ножжамі перабірае. Мо пойдзеш дзеленъ у крамы беластоцкія за чым-небудзь, дык пудры прыхапі з пачку. У вёсцы, сам ведаеш, дошкамі забітай наглуха, вельмі ж не хапае гэтага тавару. Патрэбна пудра маленству нашаму, бо запарыща і верашчыць на цэлую хату.

А пакуль нарадзілася яно, беданькі ўсякай ужылі. На Пакрову пачулася Алінка блага, заенчыла голасам страшным. Бягучы, бы яблык накраўшы, за трох вярсты да пошты ў «пагатове» званіць. Да вуха трубку прыткнуўшы, гора ўсенькае расталкаваўшы, пачуў голас сярдзіты, які сказаў, значыць, чакайце, выязджаем. Пайшоў я назад, пот на ілбе рукавом выціраочы. У хаце ўжо сваячкі, бабы гаспадарылі, мяне на вуліцу карэткі выглядаць паставілі. Няма і казаць чаго, у бабскім племені слабыя з нас герой... Стаяю пакорліва ля плота патупваючы, вочы на гасцінец вылупіўшы, ці не запыліць апонамі машына абязцаная.

Стаяў я, стаяў, ды столькі магу табе напіслць, што суседкі, свіней накарміўшы, таксама пачалі мне дапамагаць карэтку пільнавацца. Цемень вячэрняя вёску абступіла, зоркі на небе замільгалі. Апоўначы свякруха куртку прынесла, каб на сырасці не прастыў.

Потым незадоўта лаянка знаёная данеслася з паблізу, у якой ясна гаварылася, што тырчу, быццам дурань, на ветры, тым часам жонка да ранку памерці можа. Грэх тады ўвесь на каго ж, як не на мяне зваліща.

У сенцах цесць хамута спасобіў ды загадаў воз на панадворак вываличаць. Запрогшы, як мае быць гнядога ў аглоблі, да пункту здароўя крыкнуў ехаць. Дактароў там усякіх па калідорах ходзіць, даў наказ, каб хаця аднаго з іх прыперці.

Мабыць, не ведаеш, што масток на Слоі перабудоўваюць. Пагнаўся я дарожынамі бакавымі, на досвітку перад пунктам здароўя затрымаўся. Вартайунік вачыма зальпаў зосну і кажа:

— У нядобрую пару жонка твая радзіць збіраецца, найважнейшага дохтара ў водпуск панесла. Праўда, акушэрка яшчэ фігуруе ў нас, але спазніўся ты, разбудзілі яе нейкія людзі, у вёску другую павязлі. Дэнтыстка зноў расхварэлася, пяты дзень з ложка не

вылазіць.

Зашнырылі прадчуванні нядобрыя ў сэрцы перамучаным і хацеў было фураю ў павет па «пагатове» тое накіравацца, ды міліцыянта на ганку пастарунковым згледзеў пазяхаючага. Маючы ўлады аўтарытэт на ўвазе, лямантую паціху, што «пагатове» няшчаснае з абавязкаў сваіх не вылічылася. Для добра агульнага няхай маладую матку паратуюць каняочую. Не скажу, хлапец бравы, да тэлефона адразу прыліп, кольбаю ўпартая круціў. І дасталася наганяй каму трэба, як след, пры асабістай маёй прысутнасці.

Як думаеш, браток, мёду спелага вартавала б сяржанту таму завезці? Добра гарадзенскія чалавеку шчыраму не шкада.

Кланяеца табе пляменнік Віця, бабулька Агата часта ўспамінае, і цётка Анеля з цэлаю сям'ёю гэтак жа сама.

Бывай здаровы, Колька, і на хрэсьбіны рыхтуйся. Кума стройная ўжо даговорана.

УЦЕХА З БЯДЫ НАДЗІНАЙ

Усе загаварылі пра Надзіны рамансы з Супруном, работнікам тым, што ўвосень прыбіўся неяк да нашай вёскі і ўнаймы па гаспадарах зіму прахадзіў. Ён мужчына не стары ды дзівакаваты надта, сіратою па свеце здаўна швэндаецца, такі лапатун бесталковы. Усё яму мусіць штосьці не падабацца ў кагосці: то зашмат канюшыны даюць у сечку каровам, то аўсом коней залішне кормяць, то свіней бодып трymаць трэба, бо капітал на іх магчымасць ёсць узбіраць вялікі. А ў масленіцу Супрун памагаў Надзі авёс вымалаціць дарэшты, сама адна на гаспадарцы, хаця і невялікай, усяго парабіць не паспела. Зінка малая, яе дачка няшлюбная, доўга хварэла. Прабыў у яе Супрун тыдзень, застаўся і да другой нядзелі, а потым нікуды ўжо не паказваўся. Усё на падворку Надзіным парадкі наводзіў, дроў крыху нарубаў пад паветкаю, пехатою ў аптэку mestачковую хадзіў па лякарствы для Зінкі і каторагась дня, пазычыўшы каня, у мын выбраўся муку малоць. Значыць, прыліп чалавек да бабы маладой, хоць і з дзіцём. Нашто, маўляў, шукаць шчасця другога па свеце белым?...

Цёткі з маладзіцамі пасміхаліся вечарамі, што Надзя, пэўне, ужо замуж выйшла нарэшце за Супруна ў гэтакі час доўгі, няйначай, на Коляды другія хрысціны спраўляць прыдзецца. А мужчыны нашы, як мужчыны — свае плёткі маюць і яшчэ зіма гэта не скончылася, а другой ужо чакаюць, каб паглядзець, як Супрун пачне марыць голадам сябе, Надзю, дзетку чужую і худобіну ўсеньку; відаць, скнэра з яго страшэнны ды на зямлі не знаецца, толькі другіх павучаць прывык, што — там нядобра, тут нядобра, гэтак нядобра! Адзін ён, Супрун, разумны знайшоўся, прыблуда абарваны!

Перад Вялікаднем, ля царквы, прызналася Надзя шчыра перад суседкамі цікавымі, што, мабыць, запішацца незадоўга з Супруном, бо ён усё дурыць ёй галаву, каб жонкаю ягонаю стала, разам зажыць, гаспадарку на ногі паставіць. Нічога, што з яго валакіта быў бяздомны, сын парабка даунейшага, але абрыва да яму па будовах вапну мяшаць, у гарадах абману рознага зажыў — зямлю любіць, гаспадарку любіць моцна, таму і на вёску падаўся. Што праўда, хітрасці мала мае, жыць з ім труднавата будзе, аднак на гаспадарцы патрэбны руکі моцныя, мужчынскія. Прыйтым, пахарапшэў цяпер ён на месцы адным, як не кажы, апека мужчынне патрэбна. Мужык з яго нябрыдкі вельмі ўжо, а далей яна, Надзя, пакіруе ім, нябось, каб добра было. І спакойны ён, і не сварлівы, а паслушны, што не папросіш, усянютка зробіць. Не курыць, не п'е...

Разгаварылася Надзя пра Супруна свайго, аж кабеціны пазай-
здросцілі ёй, і нікто болын не гаварыў ні аб чым іншым з тых пор, як
аб тым, ці доўга Супрун нагадуе дзіця не сваё, калі даведаецца пра
Надзіны залященкі кавалерскія з хлопцамі распушнымі. А яна,
напэўна, у нічым не прызналася перад ім, разываю гэткаю!

Першым днём Вялікадня, не ведаю добра па-праўдзе, як гэта
здарылася, але даволі, што той Васіль, кавалер былы Надзін, які
аліменты плаціць ёй за Зінку, ператыніў п'яны на вуліцы Супруна, ды
з нажом скочыў да яго біщца, усё роўна бы апантаны. І пагнаўся за
Супруном далёка за вёску, і лаяўся ўслед ад апошніх. Так ці іначай,
Супрун не паявіўся ўжо болей, хаця і не дагнаў яго Васіль, гарэлкаю
аслаблены. Уся вуліца рагатала праз цэлы ранак святочны...

Што Васілю стрэльнула ў лоб, а мо людскім падсмешкамі
пераняўся, чорт яго ведае?! Бо ж яго жонка мнагадзетная безустанку
сварылася з Васілем за тое, што нібы і надалей да Надзі заходзіць
папоцемку. А цяпер нічога, не сварыща, якаясьці як бы задаволеная
сама смяецица, калі аб усім гэтым расказваець пачынаюць. Скаліць
зубы і цешыща, бы сыр згледзеўши, што Надзі не быць ужо ніколі
гаспадынню; што ў старых дзеўках паміраць ёй з дзіцём няшлюбным,
і нат «качайкаю» празвала яе, і ўсякімі яшчэ агіднейшымі словамі...

А людзям адна ўцеха з бяды Надзінай ды ўсё на жывот яе
пазіраюць. Каб маглі, дык жывым у зямлю закапалі б чалавека! І што
яна каму зрабіла кепскага, хаця б і Васілю гэтаму мсцівamu?!

МАЦІ ЕЗДЗІЛА ДА ЛЕКАРА

Дарагая мая дочанька, Шура! У першых словах свайго пісьма паведамляю Цябе, што я жывая і пакуль здаровая. І, каб Бог даў Табе ўсяго найлепшага ў жыцці. Пішащ, што Генічку, сыночку маленькаму, дохтар прыпісаў кроплі ў нос запускаць, бо штосьці прастыў ён. Глядзі, шануй дзяцінку сваю мілу — майго ўнутика даражэнькага. Нічога, што лета гарачае цяпер; прадуць ветрам заўсёды можа. Мо ўнаучы раскрываецца ля акна прыадчыненага, пацее пад коўдаркаю, і вось, маеш — хвароба гатовая.

Мне таксама нездаровіцца здаўна. На тым тыдні так пачало ныць у крыжы, што не магу нагнуцца. Няйначай, у жніво перамучылася я. Авёс нам чыста высушыла на Александроўскім палетку. Пасярэдзіне палоскі бацька яшчэ мог захапіць яго касою, але па баках трэ' было сярпом жаць аж на калені становіцца — гэткім малым парос у нас, проста на пні паслеў увесь. У суботу ды і ў нядзелю звозілі снапы ў гумно; яксыці хмары паказаліся — думалі, дождж памочыць усенька...

Абрабіўшыся зболышага, кажу я да бэцькі, каб пусціў мяне ў горад, да лекара добрага. Вытрымання ніякага нямаш, не сплю, а мучуся, хоць ты енч на цэлы голас. Пайшла я ранкам да Сойчынай Горкі на паўстанак аўтобусны. А ў тым аўтобусе пусцюенъка; у час жніўны рэдка хто ездзіць, калі работы ў полі навала. Кандуктар адразу ўзяў грошы за дарогу, а білет меўся потым выдаць. Што ж мне да яго спраў? Абы даехаць да месца шчасліва і як найхутчэй. Ах-шо за Сляянскім лесам як не затармазіць машына, чуць не звалілася я на памосце са свайго месца, гэтак раптоўна шафёр прыпыніўся. У той жа момант ускоквае спераду адзін чалавек службовы ні то кандуктар, ні то які-лень ураднік адзеты па форме.

Цюкнула нядобрае: бачу, падыходзіць ён да пасажыра першага і пытае пра білет. А аўтобус стаіць на месцы нат' не кранецца, адно таксоўка аднекуль з'явілася пад вокнамі,

Пытаюць і ў мяне, каб білет паказала, а я адказваю яму, што ў кандуктара мой білет напэўна ёсць, грошы заплаціла ад пачатку — а як жа! Відаць, начальнік будзе ён нейкі вахшы ад контролю бо прыкрыкнуў на мяне, што нібы кожны дурань ведае аб кандуктарскіх білетах, але я хачу камбінаваць ды за старая на гэта! І не ўмею — болын хітрыя найчасцей круцяць, што быццам пагубілі білеты, вось яно як!!

Намерылася ўжо было паўстыдаць маладзіка, як гэта да старых адносіцца, ды чую, і кандуктар мой гэтак жа кідаецца, бы адурэўшы і

абзы-вае ад ашуканак, аж мне дух адняло ад дзіва такога, як то чалавек ілгаць мамантальна здолее ні з сяго, ні з таго. Ад крыўды слёзы ў вачах пасталі. Крычумалю, няхай прыпомніць сабе плату маю, нашто цярпець кару падвойную і сорам людскі!?

Тут, пэўна, самому начальніку гэтаму не спадабалася, што кандуктар болын лаецца на мяне, чымсыці ён сам, і тады з месца абсадзіў яго, кажучы, што немажлівасцю ёсць, каб кандуктар не даў радыabdзяліць білетамі ўсяго трох асоб на ўвесь аўтобус пусты. Заглядалі яны разам яшчэ ў торбу скураную, дзе гроши і білеты знаходзяцца, і кончыўшы кантролю пaeхалі далей.

Толькі не інакш нажыцца хацеў, Шурачка, тамтой кандуктар на грашах невялікіх ад старой бабы цёмнай, каб пасля мець за што выпіць. Но, значыць, колькі біletaў ёсць на людзях разданых, столькі грошай у яго быць павінна. Добра я зразумела — гэтак жа Юрак тлумачыў учора пра хітрыкі кандуктарскія. Раз не даў мне біету, то так, як бы я задарма ехала, бо плата ад-ка няважная...

Калі ж ад лекара вярнулася і прыйшла на вуліцу тую, адкуль аўтобусы ўсюды едуць, думала, начаваць прыдзецца ў горадзе чужым. Народу ўсякага мястовага нахлынула да аўтобуса, а пераважна, хлопцаў і дзяўчат: чуць касцей не паламалі, чиста кошык падушылі. Трэба моц мець маладую, каб пратіхнуцца праз дзверцы ў сярэдзіну пры сумятні страшэннай. Сонца прыпякло дык за горад уцякаюць — над рэчкай паляжаць, пакупацца, прагултаіць да вечара, ногі голыя на пяску разваліўшы. Чалавеку вясковаму няма як дахаты вярнуцца. Кандуктар другі, у акулярах, гарланіць, што ўжо ад'яджае, бо райсоры не вытрымаюць! Ледзь убілася на ступенькі заднія, а ён мяне за грудзі хапае і выпіхнуць назад стараецца...

Сціснулі да паўсмерці ў духаце смуроднай, паўжывой праехала ўсю дарогу на нагах стоячы. Цела дарэшты разбалелася, хаця і мажуся масцю прыпісанай, па два разы ў дзень і нанач гэтак жа...

Кенска куды-небудзь выбірацца старому ды яшчэ неграмацею на зямлі спрацаванаму, згорбленаму...

ХЦІВАСЦЬ

Маю я за Радэлявым беразняком кавалак луга харошага з травою буйнаю. Ад таго часу, калі памёр мой Толік і адна засталася ўдавою, занядбала ўсё, не ў галаве мне было за гнаямі ўсялякімі старацца і да «спулдзельні» ездзіць ды зямлю даглядаць. Зрэшты, знаюся я на гаспадарцы ўсё роўна, бы тая курыца на перцы... Марнене лужок з году ў год, штораз менш вазоў сена прывожу ў гумно, але кароўцы якасыці хапае яго на цэлую зіму аж да сярэдзіны посту вялікага.

Летась папрасіла да касьбы Аляксандравага Ваську, што да Міркі ходзіць, і ён, хлопец працавіты, абяцаў за два дні управіцца з работаю. Ранкам заходзіць у хату Васька і цвердзіць, талкуе мне, што сусед Mixась задалёка косіць і ў мой лужок укасіўся на якіх тры кроکаў. Бо сасніна такая пакірачаная, якая на бутры завялася, дык расла якраз на нашай граніцы, — гэта праўда. А цяпер апынулася яна раптам далёка на Mixасёвай пляцоўцы? Дрэвы не ходзяць, значыць, крыецца тут хітрасць людская. Пайіпла я сама глядзею граніцы прыдзелененія і, як на тое, Mixася напаткала непадалёку. Кажу яму, каб не крыўдзіў мяне і па добрай волі ўступіў не сваё, вядома, чалавек не святы, памыліцца можа. А ён, дзе там, закрычаў, каб уцякала вон, бо касою лыдкі парэжа і да смерці прагнію ў ложку валяючыся. Ну, думаю, недачаканне тваё! I пабегла яшчэ раз межы мераць. Няма чаго па-пустому языком малоць, не справядлівасць ды хцівасць адразу ў очы кінулася. Як не круці, справа пэўная! Надзелы лугоў жа ж былі роўныя шырынёю і ў адным, і ў другім канцах, а мой лужок спачатку шырэйшым аказаўся чымсьці ў нізку, дзе ўжо лес пачынаеца. Ні з таго, ні з сяго раптам на клін падобным зрабіўся!

З мужчынам упартым не наваюю; бачу, мусова ўрадніка прыперці з павета, значыць мярнічага завясясці сюды трэба і паказаць яму ўсеенька, як чаўпуць людзі блізкія! Няхай награзіць Mixасіку гэтamu за камбінацыі нахабныя, нябось, да асобы такой не палезе з касою біцца, бо зараз жа суд засудзіць на пару месяцаў.

Так і зрабіла. Калі толькі мярнічы пачаў спраўджаць, у планы свае прыглądaцца, якія з сабою прывёз, тут-як-тут і Mixась аднекуль паявіўся засопішыся, хаця нікому не казала пра бяду набалелую. У вёсцы нічога ўтайць немагчыма, у момант разнясць па хатах навіну кожную. Стаяу я ля лазняку і трymаю за канец ленты, а мярнічы прайшоў на другі бок шырынню мераць. Тым часам Mixась дзыгам наўпрасткі да пана гарадскога прыбіўся ды пачаў штосьці мармытаць перад ім, але той усяго рукамі замахаў. Mixась надабрыдлівы не

адступаецца, круціцца, як сабака на ўвязі, разглядаецца, чакае нецярпіва.

Мо з гадзіну прайшло, аж паклікаў мярнічы мяне і да Міхася крыкнуў, каб ён падышоў бліжэй. Тады сказаў голасам такім, што сэрца павесялела. Вось, прыказаў Міхасю не выкошваць далей, чым да сасны пакручанай, бо іначай кару шпарне ажно міла будзе!

Здавалася, кончылася ўрэшце валакіта дурная ды праз тыдзень ачуняў Міхась ад страху і давай са сваркамі перапыняць на дарозе. Абазваў мяне скнэраю-самаедкаю, якая нат мужа роднага ў магілу загнала, шкадуючы мяса ў жніво... Чулі?! Гаспадарку дашчэнту прапушчу, хабялёў начамі поячы гарэлкаю... Каб ён аслёп, калі хоць разок бачыў мяне з мужчынам якім?! Нібы за адзінусенкі пракос луга засудзіць хацела суседа невінаватага, бо хс лішні пракос чужы кожнаму можа здарыцца. Бачыш яго, ён не ведаў аб tym, што ўкасіўся не ў сваё! І так, кажа, луг змарную, сама не скарыстаю і каму не даю! Сволач, гэты Міхась, а не сусед дабразычлівы! Замест дапамагчы яшчэ кабецине адзінокай дык, чуеш, што ён ляпеча! Бессаромнік і хцівец ненастытны.

Проста, плакаць хочацца...

«СЛЯПАЯ»

...Яшчэ хачу Табе, Нюрка, пра адну справу напісаць. Хіба памятаеш Зінку такую, у акулярах заўсёды ходзішь? Што праўда, яна малая была тады, калі Ты ад нас выязджала, але, мабыць, на вуліцы дзе-лень бачыла яе?

Няшчаснае, ведаеш, дзіцё гэтая Зінка. За свае вочы слабыя ўсё цярпець мусіць безупынку. Сем класаў правучылася ў школе, пільнай вучаніцай з'яўлялася, ды дзеци другія ступіцы нагою нат' кроку не давалі ёй. Штурхалі, вішчадлі, бы апантаныя, абзываючы дзяўчынку цікую ўсяляк ад сляпой або акулярніцы, а бацькі нашы вясковыя толькі зубы скалі і ўсміхаліся дурна, як бы тут уцеха якая з чужога гора ёсць.

Як кажуць людзі, кожнай маці сваё дзіцё найпрыгажэйшае. Зінчына маці ці бацька стары глядзелі бязрадна на збыткі ўсенькія над дочкай любаю, бо што яны могуць зрабіць добраага? Уся сям'я іхняя акуляры носіць ад маленства дык яшчэ горай начэпяцца з абсмешкамі выдумленымі. Так яно ў нас павялося.

Я то і не дзівую вельмі з малышоў неразумных, якім глупства найменшае смешным здаецца. Хаця з-за празывак гэтакіх дзіцятка беднае цалкам свет белы зненавідзела, крыўду дзіўную да бацькоў родных, пэўна, у душы сваёй смутнай тоіць чаму такім нарадзілася...

Выгадавалася Зінка цяпер на асобу дарослую, паненка з яе не брыдчэйшая ад многіх у нас. Часамі на забаву выбярэцца, пасядзіць адзінютка пад сцяною на лаве ў святаіцы гадзін пару і толькі нагрызецца, як гэта другія танцуюць, а яе нікто не бярэ. Адзінокая пойдзе дахаты. А равесніцы Зінчыны кавалерамі падпітымі развязеленыя зараз жа жарты стройць задумліваюць, бясстыдніцы, штораз каторага сапляка нібы праваджаць выпраўляюць услед.

У туу нядзелю наслушаўся дзядзька мой шасцідзесяцігадовы, як хлопцы мясцовыя і дзяўчаты з Зінкаю абыходзяцца, закурыў махоркаю, аж бабуля закашлялася, і загаварыў аб тым, як калісьці, бывала, пры памяці ды маладосці ягонай сябравалі маладыя. Вось, калі пачнуць іншы раз харашуні чарнавокія панямі задавацца на музыках дык змовімся, маладцы дружныя, усе разам не браць іх у танцы, і справа кончана, лічы, пррапаўшая. Каб ты ведала, — кажа стары мне так, — што нават гарбатай, хай сабе якая яна там не будзе, з рук не выпускалі да ранку, а фанабэрлівія тырчэлі нудна, аж пераканаліся, што спаць да таты-мамы ісці трэба і няма чаго тут спадзявацца на паклоны ніzkія. Гэтак не адну адчуцьлі нос дагары дзерці і. блізкіх не заўважаць.

Мяццовасць наша прылясная, вялікая, народу ў ёй шумна зранку да змяркання. Там свараща, тут рагочуць, у гумне гаспадар авёс малоціць, досвіткам саней некалькі да лесу па дровы паехала. І, здавалася б, Нюра, што ўсё ўпрадку найлепшым сярод люду знаёмага. Але, калі цемрадзь засцеле ваколіцу і моладзь па хатах сабраўшыся за жываты хапаещца смешнасці расказваючы, не ўгледзіш на вечарынках вясёлых Зінкі ў акулярах.

БАЦЬКАЎ ГНЕЎ

Каб ты ведаў, што болей не атрымаеш ад мяне ніякіх грошай, раз з цябе гэтакі гультай. Усё буду перасылаць гаспадыні, у кватэры якой ты жывеш. А паспрабуй ашукаць, дык беднай будзе твая скура...

Як бы прадчувалі мы дрэннае, не паехалі на даведку да вашага тэхнікума. То ж сораму наеліся б пры ўсіх людзях! Вяртаецца з Беластоку маці Манькі, што разам з табою вучыцца, ды кажа мне:

— Вы, Антон! Ваш Ванька шэсць двоек мае за першую чвэрць... Урокі пакідае, па кінах цягаецца.

Аж затрэсла мяне, калі я пачуў такія слова. Не мог глядзець ёй у очы. Пэўна, усміхалася задаволеная, што яе дачка выдатніца? Маюць жа людзі шчасце да добрых дзяцей — не тое, што ў нас сынок расце, які ўсяго і думае аб тым, каб паменш бы напрацавацца. Цяжка яму за кніжкай руку падняць...

Гаруеш, чалавеча, на гаспадарцы, спіны не адгінаючы ад світання да змроку. Дзіцяці свайму стараешся што сіл. Бульбу дзерлі на барознах, — увечары спаць ляжаш, не заснеш, раматус косці ломіць, у каленях ные. Чатыры мяшкі роўныя з плячом прывезлі табе на зіму. На дзень малатарню падкінулі нам ад сельскагаспадарчага гуртка, збожжа абмалацілі, спяшаліся, бы ашалелія, бо другія чакалі на машыну. Маці снапоў навалачылася, зусім аслабела, думай па дохтара запрагаць каня... Муки, круп удосталь павялося. Крыху прадамо ёсё-тое, грошай раздабудзем. Свінні здаўна штосьці не вядуцца, паршук хваравекі быў, ледзь з бядою падкармлі яго да 150 кіляў. На мяса разжыліся, пад Вялікдзень яшчэ адно свінча заколем.

А іншых турбот колькі на галаву валіцца. Дах працякае, рамантаваць трэ' хутка. Дажджы пачаліся, столь вадою залівае. Чарапіцы не менш паўсотні спатрэбіцца. Вокны новыя ад вясны ў столяра валяюцца, нямаш за што выкупіць. Маразы не за ўсёлымі марамі. Рамы пагнілі, вециер у шыбінах свішча, холад у хаце хоць сабак ганяй.

Ці ж мала выдаткаў!? Сам лішняга кавалка мяса не з'ем, залатоўкі абы не распушчу на гэтых трох гектарах седзячы. На твае патрэбы заглядаемся, хто ж нам большай надзеяй мае бысь на старасць? Матка толькі і ведае лямантаваць: — Ваньку сала пашлі; Ваньку касцюм пашыем; Ванька пісаў, грошай выслаць...

А я гавару: — Змарнuem хлопца такою клапат-лівасцю, паночка дачакаємся. Хто палыну не каштаваў таму і мёд няスマчны.

Не цэніш нашай працы, нат' дзякую не буркнеш. Маўляў, так павінна быць, каб бацькі за пацехамі сваімі ў хвост begalі.

Бывала, у жніво пад дванасткамі сядзеў, чатырнаццацігадовы бамбіза! Кампот хляптаў, а спёка над палёткамі ажно трымцела. Часам пярэвясла звязаў адно-два. Маладзенкі Ванька, перамучыцца дровы носячы да печкі. Самі насілі. Урокі прыдзеца адрабіць, разам мазгі су-шым, бо ж сынку галоўка разбаліцца. Экскурсію ў Варшаву школа арганізуе ў канцы навучальнага года, хуценька сотню сунем хлопчыку ў жменю. Няхай едзе, свету пабачыць. Старым засталося чакаць адно смерці... Уступныя экзамены ў Беласток здаваў, да «прафесара» падыйшлі. Шынкі, яек не пашкадавалі, каб Ваню замоцна не націскаў ды прыняць у школу пастараўся. Ён разумнік — у горадзе вывучыцца, на людзей выйдзе. Жышцё лягчэйшае настане — не зямлю варочаць рук не пакладагочы.

Дык маеш табе бабуля хварушок! Не паспей за парог вылезці, а пяцёркак дагары нагамі нацапаў, стаўбун разбэшчаны! Не малы, вусы га-ліць збіраешся, перад люстрам косішся, бы той Мікітка-музыкант; чуў, за дзеўкамі вушыма стрыжэш, нябось. Час розуму набрацца, хоць раз самому чаго-небудзь дабіцца. Шкарпэтак цыраваць ад мяне не спадзяйвайся... На Коляды з двойкамі можаш не прыязджаць да хаты, калі табе вуліца і кіно мілейшае за навуку.

*

Антон праз пару дзён паслаў Вані другі ліст, і ў сярэдзіну канверта паклаў чырвоныя соткі.

ПАЕХАЎ, ВІЦЯ, ВУЧЫЦЦА

Снілася, што стукаеш у дзверы, плачаши: «Адчыні, мама!» Але я не магу падняць рукі, адсунуць засоўку...

Прачнулася, світала на двары. У коміне вецер дзіка рагоча, шамаціца у страсе. Агарнула нядобрае прадчуванне.

Мой сынок! Паслала табе пачку з сушанай каўбасою, якую так любіш, паклала таксама два сыркі, дзесяць ваарных яек, палавіну шынкі і груш з той старой грушы, што за гумном расце. Пэўна, не маеш волі ў гэтym школьнym інтэрнаце. Ды якая ж там можа быць казённая яда!

Асцерагайся, дарагі, электрычнага току. На тым тыдні канцавога Юліся ледзь не забіла ім, майстраваў штосьці ў дратах, бо радыё новае купіў, сам захацеў падключыць. Антоля рассказала, што Юлісь і цяпер не кожную работу зрабіць здолее, плечы і спіна баляць — зверху ды на гаршчкі кухонныя, нібы, падаў. Вось.

Глядзі, Віценька, не падлеzy пад самаход. Пазаўчора ляснік з Копнай Гары праезджаў роварам праз вёску ды Антолю чутанькі не раз'ехаў, спадніцу чымсьці падраў ёй і вядро малака вылілася.

Калі атрымаеш усё, прыхавай добрانька ў чамаданчык і замкні ключыкам, а то ўкрадзе будзь немач ліхая. Памятаеш — вясною на кірмаш ездзіла і дваццаць злоты з кішэні выцягнуў штосьці ў краме. Хуліганаў усякіх па вуліцах валочыцца — толькі і падпільноўваюць.

Хоць не біся з нікім, сыночак, бо пакалечыць могуць аднаго і захварэш. Васілёва вяслле нядаўна адбывалася, нават перагародкі ў хаце раскідалі, каб сталоў болын змясцілася, — у нас пасуду, крэслы, пазычалі. Аўтобус да шлюбу нанялі. Калі прышло дарыць маладых, цесць адрокся ад свайго слова і не даў гумавіка ў пасаг. Сват лаяцца пачаў, старшы дружбант выкрыкнуў, каб Васіль на развод падаў з месца, а музыкант штурнуў агурком у Васілёвага швагра, які хваліўся, што ўжо адну «Яву» разграхатаў і хоць заўтра можа купіць другі матацыкл. Бойка разгарэлася такая, што калі б міліцыя ранкам не прыехала, невядома чым скончылася б. І маю пасуду пабілі! І Васілю аперацыю робяць на патыліцы.

Шануй сябе, адзявайся цёпла. Апрані свэтрык, летнічак і пінжак, каб не прастыў. Купім чаравікі моцныя, штаны яшчэ адны я пашыю хутка, вушанку прышлём.

Восень халодная наступіла. Дождж крапаціць па шыбах цэлымі днямі. Прыдзе бацька ўвечары з малацьбы ды гатаваць нічога не хочацца. Няма цябе, няма каму. Талкуем-гадаем, як жывеш у чухіх людзях?

Пакрова ўжо мінавала, а пісьма ад цябе не чуваць. Паштальён кажа, што ты, Віця, мабыць, не напісаў яшчэ пісьма, таму і не прысылаюць яго нам. Але я не веру яму. Чула, як смяяўся ён да суседкі: пра Віцьку ўсё думаюць, чыста памарнелі. Шлюць пачку за пачкай, маладому толькі і трэба таго. Нябось, каб было холадна і голадна, раз-два напісаў бы пісьмо. Так смяяўся паштальён.

НАПІШЫ, СЫНОК, АДРАС

Дрэнна ты вучыўся ў сёмым класе. Дзядзька Сцяпан, што быў на прымусовых работах у Нямеччыне, падсмейваўся: «Ну, Валодзя, колькі цвайяк зарабіў?» Двоек, значыць.

Настаўніца скардзілася: — Здолъны ён хлолец, — гаварыла. — Але мала вучыцца, заўсёды часу не мае...

Сварыўся на цябе! Ды што, калі падручнікаў і «каетаў» тваіх не разумеў. (Сам жа не здабыў ніякай навукі). А ты палюбіў гаспадарку — зайдросна, моцна. Даглядаў свіней, кароў, авец — рэзаў сечку, укладаў подсцілку. Проста, не дапускаў нас да гэтай работы. Маці крычала:

Ідзі вучыся! Я сама зраблю...

— Мама, авечкам рана даваць не сена, а саламянную трасянку, — спрачаўся ты.

Пакрыёма цешыўся табою. «Будзе з яго гаспадар!» — думаў і ўяўляў сябе старым, з унукамі на каленях. Ціха і шчасліва.

Неяк перад Колядамі сустрэў на вуліцы пісьманосца.

Вам перасылка з Варшавы.

Падаў мне запакаваную кніжку. Што гэта? Адрес мой, але нікуды я не пісаў і ніякіх кніжак не прасіў. У хаце распічатаў ды праслібізаваў на вокладцы — «Жывёлагадоўля ў сялянскай гаспадарцы».

— Прыслалі! — твая радасць выясняла ўсё. Выхапіў кніжку з маіх рук і пабег з ёю ў пакой.

Гнеў і здзіўленне перамяшалася ў пачуццё трывогі. «Па кніжках, значыць, хоча гаспадарыць. Ды што там у іх могуць напісаць? І без таго гаспадар ведае, чым карову карміць, свіней, а чым курэй або гусей. От, дурыць сабе хлопец імі галаву.»

Праз тыдзень з пошты прынеслі другую кніжку, танчэйшую — аб курах. Прычапіліся, каб прадоўжыць выпіску «Рольніка Польскага». Танная газета, добрая да самакрутак — дык яно праўда.

З той пары на вёсцы празвалі цябе Валодзькам-аграномам. Аграномаў бацька, аграноміха... Так і засталіся мы «аграномчыкамі» па сённяшні дзень.

У нас на весну рабілі сход. Нагаварвалі, каб выкуплялі ў ГС-е вапну і рассявалі па полі. Бо глебы нашы падмоклыя, «кіслыя» — тлумачылі. Паехалі... і больш не паказаліся.

Бог яго ведае? Як думаеш, сынок, дасць яна, вапна, карысць якую?

Пішаш, што атрымалі новую кватэру ў цэнтры Беластока — тры пакоі з кухняй. Як жа цешуся, што табе добра жывецца! Мы маём цябе аднаго...

Напішы, сынок, адрес.

ДЗЯДЗЬКАВЫ СОННИК

ЯК З МІХАЛКАМ ЛЕС КРАЎ

Хросны Міхалка шэпча ў твар так, каб ніхто не пачуў: — Заве-я, заве-я... Бачыш?

Міхалка вышэйшы, і яго чырвоны нос тыцкае проста ў брыво. Збоку ад яго авечай вушанкі відаць месяц, а навокал месяца бялісты круг:

— Праўда, хросны, праўда, будзе завея.

У Міхалкі па-воўчаму блішчыць вока, бо другога не бачу, нос засланіў. Дыхае ён, аж дух забівае. Хачу адварынць галаву і ніяк не магу, усё-роўна, бы шыя адранцвела. А Міхалка свідруе бельмам навылёт, не адпускае:

— А што, не казаў? Мо няпраўда?... Дык запрагай каня, запрагай хутчэй! Чуеш?!

Буланка стрыжэ вушыма, адварочвае ўбок кудлатую гриву — ні то саромеецца, ні то баіцца чагосыці? Хросны Міхалка бубніць у кабылінае вуха: — Не храпі, буланка, не храпі, золатца, а то вунь сусед нядобры пачуе.

Буланка крадком топае, разглядаеца па прыгуменнях. Ласкавы Міхалка гладзіць закручаны палоз:

— Ціхенька, бярозавы ты мой, ціха-ша-а, не рыпі...

І Міхалкова вушанка ківаеца да цёмных акон хат.

За вёскаю, на пагорку, сава загукала ў кучме акалелага зарасніку.

— Маўчи ты, прыгажуня, — падмаргнуў ёй Міхалка.

А яна, дурная, напраўду падумала, што прыгожая вельмі, натапырылася, пахвалою пераняўшыся, ажно месяц гарласты чуць не зарагатаў. Тут прыпыніла яго буланка, хвастом таемна махнуўшы, і зубляямі жоўтымі перадрачыла месяцаву нястрыманасць. Анямеў паднябесны валакіта, застыла на ім срабрыстая ўсмешка ад вуха да вуха.

У полі чыстым бор удалечыні чарнаціць. Заяц-труслівец вышмыгнуў з каляіны і кінуўся ў цякаць без аглядкі ў прысады сялянскія.

— Памятай, нідзе не быў і нічога не бачыў!, — нёсся за ім бяцслоўны наказ мой, хроснага Міхалкі і буланкі, якая нават капытамі заперлася.

А сава нячутна паляцела следам, каб наказ наш дапільнаваць, за

хвальбу кавалерскую адуздячыцца. Толькі зоркі залётна хіхікалі, што-раз якая-небудзь ад смеху ўніз падала.

У Чортавым гушчары Міхалка выцягнуў з саломы пілу, рукавіцу тоўстую падаў патрымаць, а сам пальцам мазольным зубы навостраныя мацаў.

— Рэжа, як масла, — сказаў голасна, аяс сосны прыщіхлі. — Вось, гэтu спілуем, — стукнуў ботам дрэва векавое.

Сосны-сястрыцы пахліліся, загудзелі. Піла непаслушная з рук усё выслізгаеца, енчыць:

— Што-о ро-обіце... што-о ро-обіце...

Прыімчаў веце-р-задавака, загаласіў у дрымучым урочышчы.

— Зла-адзеi-i... зладзе-ei-ii...

Сняжынкі нахлынулі роем, мяцеліцай вочы засыпалі, у шчокі закалолі марознымі іголкамі, за-пяклі:

— А вон!... а вон!!!...

З-за пня гарыць Міхалкова вока, гарыць, не міргане. — Ну! Пот цячэ па скронях. Дрэва трашчыць, валіцца, знікае ў віхры. Камель падско-чыў, уздрыгнуў, быщам задумаў адпомсіцца за смерць, але вось ляжыць і ціха стогне, а Міхалка ўсё адмервае кавалкі, а піла ў роспачы дастае гарачкі.

— Не бойся, толькі не бойся, — Міхалка хлопае мяне па плячы. — След задуе зусім, у пагоду такую сабакі на двор не выгнаць, не гаворачы аб лесніку...

На гасцінцы адусюль збягаюцца ёлачкі прыгорбленія, сумныя. Праводзяць маці-сасну, бы хсывыя, хістаюцца ад спаткаўшага іх гора. Міхалка лупіць пугаю буланку — крывадушна, бязлітасна. Я папіхаю сані, хутчэй бы выбрацца ў поле, далей ад таго натоўпу зялёной сям'i.

Млеўка, ой, млеўка на душы...

Уздыбілася снежная гурба, круціць. Не, не гурба, гэта — смерць у белым адзенні, з касою, скаліцца над саньмі, задаволена ківае чэррапам. Але што гэта?!? Дзе каса была, там дула віントоўкі, а дзе чэрап — вусатая маска стражніка ляснога! І крик:

— Украў! У турму... у турму!!!

— Міхалка! Міхалка!! — клічу хроснага і бягу да каня, лейцы знаходжу пад палазамі саней. А Міхалкі не відаць. Бушуе завіруха, усенька замятае навокал.

Спераду выныраюць стражнікі, процьма стражнікаў. Абступаюць мяне.

А Міхалкі не відаць.

СПОСАБЫ НА ЗЛАДЗЕЯЎ

Нарэшце абхітрыў зладзеяў: разлёгся я вужом вакол пня салодкай яблыні, якую часта трасуць яны.

Мілыя дримоты ў ціхім садзе. Мякка падаюць спелыя антонаўкі. З-над вішнёвага зарасніку выплыў на зорнае неба месяц-рагатун.

Раптам паглядзеў я на бульбянішча, і аж адняло мне мову, бачу: падымоўца растапыраныя людскія цені, абкружаюць. Адзін, два, трыв, чатыры, пяць, шэсць... Пазавуголлю брэша Рэкс, няўданае, палахлівае стварэнне.

За адно імгненне перадумаў я ўсе спосабы: крыкнуць — закідаюць каменнямі (я ж не ў будцы!); накінуцца на іх — расквасяць патыліцу (адзін у полі не воін!); падаць у суд — нічога не высуджу (не знайдзеца свěдкаў!).

Словам, уся мая хітрасць адварнулася ад мяне.

Першы цень, у якім пазнаў я Навумавага Ваньку, ухапіўся ўжо за павіслася яблыневае голле. Ляжу і слухаю. Але ж і рвуць яблыкі, хай Бог крье і ратуе! Затрашчала ды аблямалася вялікая галіна. Яе раздзёрты канец цяжка тыщнуў перад самюсенькім майм носам.

— Трэба страсянуць спелых, — начуў я знаёмы голас, і хтосьці балюча наступіў мне на нагу. Жуліку, відаць, здалося, што стаіць на палене, бо запёрся абодвумя абцасамі ў маю лыдку, калоціц дрэвам.

Шайка рухнула збіраць усё, што нападала. Цяпер я ледзь не енкнуў, так моцна стукнулі мяне чаравікам па сярэдзіне і над самым вухам залаўся Ванька:

Якісьці пень валяеца, нагу вывіхнуць можна...

— Ванька, падай конскую торбу! — загаварыў зусім ужо знаёмы голас (ці не Хведараў сын гэта будзе?)

Смярдзючая падэшва чыйгосці чаравіка закоўзала па майм ілбе.

— Халера, на гарбуза наступіў! — вылаяўся знаёмы голас.

— Гэта, здаецца, не гарбуз?... — заікнуўся другі, яшчэ больш знаёмы голас.

Усе прыціхлі.

— Мярцвяк!!! — зароў Ванька.

Па садзе разыходзіўся ломат уцякаючых зладзеяў. Агарнула паніка і мяне.

— Што? Я памёр?! — спужаўся я не на жарты і схапіўся.

Месяц ад смеху пакаціўся па небе, аж разбегліся зоркі.

УДАЧА

Свіння зразумела, што ёй не выкруціцца з нашых рук і сама палезла ў клетку — каб зважыць яе і прадаць.

Сцяпан сказаў:

— Прадамо за тысячу залатых болын!

Так і зрабілі: свіння важыла дзвесце, Сцяпан напісаў — трыста. Я пабег у касу па грошы.

Сцяпан сказаў:

— Зарабілі тысячу больш: пяцьсот мне і пяцьсот табе.

Так і падзяліліся. Ого, Сцяпан вялікі ашуканец у дзяржаўным гандлі і варта дружыць са Сцяпанам.

І тут сталася неспадзяванасць: свіння падміргнула і запаштала чалавечым голасам!

— Я вам дам заробак, я вам пакажу заробак, свінні вы! Свінні! Кажу гэта вам я! Уё раскажу, дзе трэба, аб вашых камбінацыях, вашых свінствах!

Нам падняліся валасы пад шапкамі. Сцяпан першым упаў на калені і заплакаў перад лыгчом:

— Даруй мне, больш не буду камбінаваць на свіннях! Бажуся! — лямантаваў Сцяпан, стараючыся пацалаваць яе ў лыгч.

Перапалохаўся і я. Ад страху перахітрыў Сцяpana, забег я ззаду і пацалаваў свінню ў хвост, ад чаго яна павесялела. Замахала хвосцікам, скруціла яго абаранкаю.

— У мяне жонка, дзеці... маленькія дзеткі бы парасяткі! — кryччу праз слёзы і прыгляджаюся, дзе яшчэ пацалаваць, але ўсюды на ёй праціўныя фрэндзлі шэрсці.

Мне і Сцяпану ўдалося перапрасіць свінню, яна разляглася. Задрамала.

Мы, дачакаўшыся вечара, вярталіся папоцемку дамоў. Ішлі сярэдзінаю вуліцы, па калюжынах, як свінні.

СПРАВА

Задумаў я адкрыць краму, каб збіць капіталу. Заходжу да начальніка па дазвол.

— Не спяшайцеся, не пажар, — тлумачыць мне начальнік і моршчыцца ад маёй нецярпівасці.

«Эге, думаю, дзе чорт не можа, там баба паможа!»

І за другім разам заходжу да начальніка разам з жонкаю.

Чаго лазіце! — закіпей начальнік.

— Паночку, дальбог, не ашкуаю вас, — кажу я. Ад гэтых слоў ён пачырванеў. Але ў той жа момант за маёю спіною хіхікнула жонка, і начальнік адразу абмяяк і на мяне ўжо не глядзіць.

«Добра, думаю, з жонкаю разам быць у начальніка».

Засоўваю руку ў кішэню, дзе нарыйтаваў хабару тысячу злоты, запячатаныя ў паненскую белую канверту. Ціха падступаю па дыване да стала начальніка, каб сунуць канверту з грашыма пад яго мармуровую чарніліцу. Раптам, забягае мяне мая жонка і ласкова ляпеча начальніку:

— Будзе абарот і пераабарот. Так, так.

Бачу, жонка дае знакі мне леваю далонню, каб я адступіўся, а праваю бярэ руку начальніка і тлумачыць яму, і тлумачыць.

— Будзе, ну, будзе.

Начальнік паглядзеў у яе харошае вока, вольнаю рукою пачухаўся па лысіне. І раздабрэў.

І я быў вельмі здаволены: дастаў дазвол адкрыць краму.

Без хабару дастаў.

ЯК Я СТАЎ ЛЫСЫМ

У хаце, у кухні, ганю самагонку. Пад акном плача мая баба, у замарожанай шыбе моршчыцца месяц — даносчык.

А тут літар поўны пад корак, пяршак пацёк на падлогу. Перапалох, як рукою адняло.

— Мый літры ад малака! — сыкаю да жонкі.

Хутчэй падстаўляю кубак, чысцюсенъкі струменьчык цыркае на дно. Цёплы, пахучы. Каштую раз, і яшчэ раз. Потым яшчэ раз... Галава стала спраўнейшай і забегалі па ёй хітрыя думкі.

Не бяда, на выпадак чаго, расплачуся. Апраўдаюся, скажу: за Коляды выдуў увесь запас, а гарэлка падаражэла, больш не купляў. Камендант зразумее. Так, так, — зразумее, пашкаду...

«А, што калі не?!» — асмаліў мяне чыйсьці голас, зашаптаў у вуха. Я пахаладзеў.

Чуваць, добра чуваць, як трашчаць на марозе платы, а ў канцы вёскі зараўло вяселле — «Равела бура, дождк шумеў»... Гэта жэніца малады камендант Іван з маладзенъкаю Ёзікаўю Галая. Паўпастарунку гуляе.

— Не прыдуць! — усміхаюся, смяюся, рагачу, задыхаюся, даўлюся ад ущехі. Развяселены, падкладаю паленцы ў агонь, смела і многа, без ніякага страху.

Раптоўны свіст над кадушкаю быў да таго раптоўным, што я адно падумаў: «...рве брага!...» ...і заплюшчыў вочы.

Гарачае-гарачае пляснула мне на патыліцу, пацякло за каўнер. Я нацягнуў летнік на галаву, кінуўся ўбок, але па спіне так засмаліла гарачынёю, што пярэкідам шмыгануў пад ложак. — Лопае, клёпкі выгінаюцца! — падумаў ці сказаў я...

А пад ложкам няма ратунку, брага шляпает са столі, свішча па сценах, забіваецца пад пасцель. Бачу — жонка на панадворку скідае з сябе акно, чэща шкло з валасоў і моргае залётна:

— Прыдзі-хадзі, мой любы.

Каб дабрацца да яе, на снег і мароз, от адкыў бы я! Адвага ўцякаць з-пад ложка прыйшла хутка. Перад носам паказалася кіпучая калюжына брагі, я кашчэым скокам ламянуў з-пад ложка да жонкі, на двор, далей ад хаты!

Нарэшце магу прахаладзіцца, адкідаю з галавы летнік. Ды, што за ліха? Чамусыці вее па патыліцы? Мацаю, мацаю і пальцам сваім не веру: чыста вылезлі валасы пад брагаю, якою набрыняў летнік! О ля! Я лысы, толькі чуб спераду застаўся, бы той пеўненеў хвост...

СПРАВЯДЛІВЫ КУМ

Задумаў я ўгнаіць гаспадарку, каб ураджаі добрыя мець.
Задумаў. і пабег да складу штучных угнаенняў, дзе шэфам Рыгор, мой
кум.

Рыгор уцешыўся:

— О ля, кумок завітаў! Хадзі, залаценыкі; хадзі, даражэныкі.

Іду да яго, як на крылах. Ён сядзіць пасярэдзіне складу, перад ім
паўмяшака солі патасовай, добрае ўгнаенне!

Рыгор кажа:

— Гноіку патрабуеш, бедненыкі?

— Прыдалося б, — кажу, — пасыпаш гэтым парашком, каб рунь
буйнейшая была.

— Няма, золатка, гнаёў. Няма ніякіх.

Кум нічога новага не сказаў, бо відаць, што склад пусты-
пусцюсенькі. Але мне кум пастараецца!

Кажу:

— Так, так... Цяжка быць добрым гаспадаром... Гляджу, нікога
больш: толькі я і кум.

Кажу:

— Рыгор, куме мой, патрэбна мне паўтоны.

— Не верыш, што няма? — скрывіўся Рыгор. Я яшчэ раз
разгледзеўся па складзе.

Рыгор спытаў:

— Шыніпрыш? Ныраеш?

І разбушаваўся:

— Я табе не Манька ў краме, што цукар хавае пад прылаўкам!

І схапіў мяне за карак, і тыщ мяне ў мяшок з патасовай соллю,
што стаяў перад ім. І крычыць:

— Еш! Нажарыся!

— Адурэй ты!?

— А што? Смачнае?

— Пусці!!! — завішчаў я на ўвесь мяшок.

І так папярхнуўся соллю патасоваю, што аж мяшок лопнуў ад
майго чыхання. Фэ, які палын!

— Другі раз паверыш куму!

— Паверу... — выкашляў я ды як жарнуй нагою ў дыхавіну
Рыгору, і давай уцякаць з мяшка.

Дагопаў я да хаты, паўвядра вады выпіў, смаліла смага. Ой,

смаліла! Узяў я поўнае вядро, пайшоў я з гэтым вядром за клуню, на загон, і там прасядзеў ноч да ранку.

На гэтым загоне добры ўраджай вырас.

Э К С К У Р С І Я

Брат прыехаў у пяць гадзін раніцы.

— Ну, — сказаў Юрка. — У брата добры матацыкл «Юнак».

— Паснедаем у дарозе, — сказаў брат. У яго вачах узыходзіла сонца.

Тыдзень таму назад дамовіліся на экспкурсію.

Выехалі з Беластоку на Заблудаўскую шашу, мінаючы аўтобусы прыгароднай камунікацыі. Аўтобусы, якія не выспаліся. Юрка ўсё ж выпіў сырых яек і адчуваў сябе добра.

Звярнулі на гасцінец у напрамку Малынкі. Матацыкл заграз у пяску.

— Колькі ты важыш? — спытаў брат. Гэта не было пытанне.

На пагорку маяк, ён выразна нездаволены таварыствам нязграбнай ліпы.

— Хочаш піць?

— Не.

У брата мокрая кашуля, яна хутка высыхала і рабілася нясвежай. Пайшлі да маяка, ён пачарнелы і абыякавы. Калі ўзыйшлі па лесвіцы на ніжнюю пляцоўку — засмяяліся невядома чаго.

— Стары, — сказаў брат. Маяк сапраўды стары.

— Нічога, што... — пачаў Юрка. Заўважыў, як маяк моцна хістаецца загледзеўшыся безнадзейна ў неба.

Пад правай нагою заламалася дошка і Юрка упаў на падлогу. Дошка трэснула, але не пераламалася.

— Што там? — гэта голас брата. Сказаў, як бы хацеў пасмияцца.

Яшчэ штосьці сказаў. Потым:

— Чаго ляжыш?

Юрка ляжаў, удыхаючы пах нагрэтага дрэва. Так пахнуць крыжкы на могілках. Зноў брат:

— Чаго ляжыш?

Юрка бачыць яго, у брата цікавасць пеўня да ката пасля таго, як узляцеў ён са страху перад ім. Засмяяўся з яго. Смяяўся з брата, а брат таксама смияўся, яго вочы бы кнопкі.

— Хадзі сюды! — Юрка клікаў і смияўся.

— Злажу я, — сказаў брат.

Наўкола далячыня цудоўна-цудоўная... Ад вёскі ішоў чалавек.

Юрка хутка злез з маяка.

Праехалі цераз Патоку, за варотамі стаяла баба, больш нікога. Яшчэ, калі даязджалі да Гараймова, сонца пачало дапякаць у

патыліцу і запахла лесам.

Ехалі, ехалі. Ехалі ўжо мо гадзіну... Як вокам кінудь рыжыя кучмы сасновых кустоў, на пакінутых палосках. Дзікія кучмы. Пахла лесам і ад таго хацелася піць. І яшчэ ад таго, што выпілі запас вады.

— Мы блудзім, — сказаў Юрка.

На растайніх дарогах залез ён на вялікую крушню каменняў, палохаочы таустую яшчарку.

— Давай паблудзім, — гэтак брат. — Не давялося мне блудзіць, — яму наўрад ці хацелася піць. — Цікава, куды выедзем...

— А-ну цябе!...

Сонца адкацілася і за верхавінамі лесу паказаліся хмары, за імі бізун бліскавіцы. Хмары клубавалі ўсляпую, пакідалі дождж на нядобрую ўчеху вятроў.

Мы праехалі ўбок ад Новай Волі, — Юрка дастаў з торбы турыстычную карту. На поўдзень ад Новай Волі не ўбачыў ніякіх дарог. Падумаў: куды не паедзем, выедзем да нейкай вёскі. — Паедзем на ўсход.

— Шкада, што не маем палаткі, — сказаў брат.

Паехалі хутка.

— Шкада, што не маем палаткі, — выкryкvaў сваё брат. — Перачакалі б буру ў лесе... Глянь, які прыгожы лес...

Вецер скочыў да вачэй.

Паміж дрэў убачылі купал царквы. Купал прасунуўся за сцяну старога хвойніку. Наперадзе захрап конь, з-за павароту дарогі выпаўзла фура сена, збоку мужчына і жанчына. Была гэта дзяўчына, яна забегла за фуру, у яе вельмі брудныя ногі. Бацька паганяў каня, конь не меў часу палохацца матацыкла. У запененую шыю ля хамута ўпіваліся блішчастья сляпнякі. Конь махаў мордаю і цягнуў.

За лесам мосцік і рапчулка, унізе лугі і капіцы сена, налева — вёсачка, чарада фирмантак з сенам, мужчыны і жанчыны, жанчыны бягуть за мужчынамі, жанчын абганяюць дзеци. Дзеци пішчаць і штурхаютца. На далёкім пагорку царква, а ўбок — другая вёска, блішчаць шыбы ў воках, там сонца.

— Дожджык, дожджык, крапяні, дзяцей у хату зажані, — брат здзяцінеў і зусім натуральнае тое, што зараз закіпей ад дзіцячай заядласці: — Дождж не дагоніць нас!

Матацыкл панёсся нядотыкам. Злева мільганулі людзі, фуры, вёсачка.

— Не так прэндко! — закрычаў хтосьці няпольскім голасам.

Юрка азірнуўся: сцяна дажджу гарадзіла лес.

— Варочай у вёску! — крыкнуў брату.

— Эй!

— Дождж за намі!

— Гэй!!

Брат не чую Юркі, альбо прытвараўся, што не чуе. Царква на пагорку большала, яе званіца як бы асядала. Блізка ўдарыў пярун, сцебануў дождж па шыі, па плячах. Моцны, густы дождж, першая хвала дажджу. Яго буйныя кроплі апякалі, сутыкненне холаду з гарачынёю — халодных кропель з гарачым целам.

Затрымаліся ля царквы.

— Пакінь матацыкл! — крыкнуў Юрка і пабег да царквы. — Пакінь, чуеш?!

Стоячы пад дахам на ўсходах царквы, глядзеў, як брат пхне перад сабою матацыкл і мокне зусім.

— Вада залъе матор! — кричаў брат. Ён кричаў многа, яго займала злосць.

Юрка выбег на дождж і памог паставіць матацыкл пад сухою сцяною, куды не даходзіў касяк дажджу.

— Казаў табе не ехаць пад дажджом... — гэта была лішняя сварка.

Стаялі пад дахам.

Брат ляпнуў Юрку па плячы. Той псыкнуў ад болю, кашуля мокрая і прыліпаючая.

— Цяплей? — брат зазірнуў яму ў очы. Юрка хацеў зазлаваць, але раздумаў.

— Пойдзем у царкву, тут вецер. — Хіба зачыненая...

Брат паціснуў клямку, дзвёры зачыненыя.

— Просты замок, — сказаў брат. Пабег да матацыкла і прынёс штосьці, чым адамкнуў замок. Дзвёры самі расчыніліся, прадуваў цуг.

Увайшлі. На іх няスマчна паглядзелі іконы. Пахла пылам і цішынёю, і чамусыці сушанай канюшынаю. Па вітражах сёк дождж.

Хрыстос, Сцяпанаў Андрэй, радасны ў радасці, нешчаслівы ў няшчасці, сумны ў адзіноцтве, бяссільны на лёс. Бяссільны, бяссільны! Дзіва, ён у царкве — месцы надзеі, будынку надзеі, храме надзеі... Глядзець у ікону і слухаць спеву жаваранка, і мець у вачах слёзы вечнага, сонечнага, чыстага, шчырага, як жаданні дзіцяці. Гэта не да Бога малітва, гэта да надзеі малітва, да дум сваіх — да чалавека! Маўчанне. Маўчанне, а ў ім — то ўсмешка дзяцінства, то мары маладосці, то трывогі жыцця, то мудрасць смерці.

— Хрыстос сапраўды быў?

Пытаў у Юркі. Адказаў яму не адразу: усё ў вачах вёскі, лес, лугі, дождж, начэплівы вецер. Адказаў брату:

— Мне Бога няма, другому Бог ёсць, — пачуўся раздражненым.

Вышлі з царквы, пасталі пад дахам — на ўсходах. Закурылі. Глядзелі ў даліну, на вёску ў дажджы, на разбоі буры ў ваколіцы. У гуляй-полі скавытаў хутар.

Дождж перастаў падаць у дванаццаць гадзін. Прамоклы вецер туляўся да кучмаў дрэў. Над лесам разагравалася сонца. Ад'ехалі памалу, матацыкл рабіў каляіны на шырокай сцежцы.

— Рака Нарва там? — брат кіўнуў убок зялёной смуглі.

— Там.

— Першы раз выкупаюся ў гэтym годзе... Пакупаемся. Пасля дажджу вада цёплая.

— Трэба паесці.

Гутарылі без спеху. Вецер не здуваў слоў у расуючае жыту. Прамоклы, разлёгся на стрэхах хат і сушыўся, гэты задзіра з саламяным запалам.

— Спачатку пакупаемся. Добра перад ядою паплываць, — брату вельмі нецярплювалася.

— У Нарве надзвычай быстрая вада.

Дзве малюсенькія вёсачкі, за гумнамі другой вёсачкі блішчэла Нарва. Ад гумнаў пайшлі пехатою ўніз, дзе спутаны конь. Прамоклы конь. Павярнулі налева, пакрай жыта дайшлі да кустоў. Ачмураны матацыкл уяўлі ў свежы лазняк і пачалі распранацца. Вакол нікога болыш.

Стромкі і аброслы бераг, па вадзе плывуць жмуты кошанай травы. Распрануліся дагала, адзенне павесілі на галлі куста, страсянулі з яго ваду, каб не замачыць дарэшты адзення.

Вада аказалася не так ужо і цёплай, але было вельмі прыемна. На дне найбольш халодная вада, яе плынь месцамі збівала з ног, выпадосквала пясок з-пад ног.

Недалёка, дзе нізкі бераг і зусім плыткі брод, паявілася маладая жанчына, і доўга мыла яна цынкавае вядро.

Купаліся вельмі доўга.

— Думаў, што акалею, — сказаў брат.

На яго целе крупністая гусіная скурка. Апрануліся і паляжали ў зацішыі высокай травы, разаслаўшы пад сябе плед. Потым елі, Юрка скалечыў палец, адчыняючы банку кансерваў.

У дзэсяці кіламетрах адсюль беляцела вадакачка чыгуначнай станцыі ў Семяноўцы. За ёю, па самы небасхіл, лясы Белавежскай

пушчы. Юрка калісьці прайшоў гэту аколіцу пехатою і ведаў, што па дарозе да белай вадакачкі ёсьць вёскі, яны гнездзяцца ў далінах, іх не відаць. Юрка ведаў, што да вадакачкі дзесяць кіламетраў. Брат не ўмей ацэнваць адлегласці, яму вадакачка выдавалася шахматнай фігуркай, якую можна ўзяць у далоню — добра закасаўшы рукі. Не ведаў зманлівай блізкасці далёкага.

— Пасядзім, — сказаў брат.

— Хутка вечар, час ехаць.

— Паспеем. Не пехатою ісці нам.

— Да самай Белавежы шмат дарогі, — сказаў Юрка.

Пачыналася чистая прыгажосць вечара пасля дажджу.

— Там заначуем? — спытаў брат.

— Так.

У Белавежы чакаў Юркаў знаёмы, і брат ўстаў. Назаўтра, рана, павінны паплысці лодкамі па Нараўцы ў глыб пушчы.

— Мо не паспей яшчэ прыехаць, — сказаў брат пра знаёмага. Пайшоў па матацыкл, Юрка згарнуў плед.

Язда надакучыла. Трэба было надта зважаць, каб не наехаць на камень або вывалены корч.

На сцяжыны і пясчаныя гасцінцы сыпаўся змрок. У гурбах змроку хаваліся ёлкі, цяпло прасочвалася ў зямлю. Даліны кладавіліся спаць, нацягваючы на сябе белыя пярыны туманаў.

Калі праехалі цераз Гайнайку і выехалі на шашу ў Белавежу, стала зусім цёмна. Ад лясных прасек налятаюць хмары машкары, у брата заслязіліся вочы, ён не купіў акуляраў. У Белавежу заехалі ў дзесяць гадзін вечара. Турыстычная гасцініца знаходзілася ў парку, паблізу шырокай завадзі Нараўкі. Прабіраў холад, над дзвярыма ў гасцінцу гарэла лямпачка, вакол лямпачкі хмурынка камароў. Увайшлі ў малы калідор, дзе рэцэпшнія гасцініцы. У калідоры поўна нямецкіх турыстаў, яны толькі што прыехалі і запаўнялі фармуляры. Вялі галаслівую размову.

Юрка даведаўся, у якім пакоі знаходзіцца знаёмы.

— Кажуць, калісьці была гэта царская стайня, — сказаў Юрка да брата.

— Пхі, — брату выдалася ўсё панурым і няўтульным.

— Тут ён, — Юрка паглядзеў на чорную лічбу на дзвярах.

Пастукаў

— Проша, — сказаў за дзвярыма.

Знаёмы ляжаў у адзенні на пасцелі. Ён курыў і попел ад папяросы страсаў на падлогу.

— З'яўліся! — выкрыкнуў звычайным голасам.

— Мой брат, — Юрка сказаў імя брата.

Знаёмы сеў на пасцелі, падаў руку.

— Елі? — спытаў звычайны голас.

— Даўно.

— Будзе лёгкі сон, — знаёмы нікому не хацеў дапячы. — Маём чатыры ложкі, выбірайце, — І ўсміхнуўся нецярпіваю ўсмешкаю. — Заначуем, як паны!

— Чаму, — гэта не было пытанне. Брат не адзываўся.

— Выпісалі фармуляры?

— Не. Там поўна немцаў.

— Пакуль вы прыехалі, я хадзіў пабачыць зуброў.

— Кладавемася спаць.

— Пачакай. Выспішся, — звычайнаму хацелася гаварыць.

— Трэба рана ўстаць.

— Устанем.

— Устанем, ракам пастанем, — перакрывіў яго Юрка.

Брат задаволены.

Знаёмы не адразу згас, ablizaў губы — пераставаў гаварыць.

Юрка з братам распрануліся і, доўга не чакаючи, пакладавіліся ў пасцель. Знаёмы выйшаў з накоя, ён да поўначы прагаварыў з паненкаю, што дзяжурыла ў рэцэнцыі.

За бабаю пабег, — неразумна засмяяўся брат.

— Спі, — абцішыў яго Юрка. Ён моцна заснуў і захрап.

Ранкам у пакоі свяціла сонца і было холадна. За акном, на ялінавай галінцы, круцілася малая птушка. Рыкалі каровы, і хтосьці прайшоў па жэраванай сцежцы.

Разбудзілі знаёмага.

— Паголімся, — сказаў ён звычайным голасам і зноў паваліўся ў пасцель.

Устаў тады, калі Юрка наліў яму ў пасцель вады.

— Ты свіння, а я думаў, што ты Юрка.

З зялёной нары алі выйшлі мужчына і жанчына, ён крыху спераду, яна крыху ззаду, крок пастешлівы і ў кірунку да гасцініцы. У ранішнім бліску твар жанчыны цудна-харошы, чарнявы, але ласкавы. Мужчына падстрыжаны вельмі коратка, падобны на баксёра. У жанчыны і мужчыны відаць з-пад плашчоў штосьці белае, ён трymae ў правай руцэ дзіўную сумку. Калі падыйшлі яны да дзвярэй гасцініцы, брат пачуў, як ён сказаў да яе:

— Скажыце, што я не мог адразу. На Заставе радзіла кабета.

Гэта быў лекар і медсястра. У гасцініцы хтосьці захвараў.

Брат мыўся ва ўмывальні, вада настолькі халодная, што немагчыма добра пачысціць зубы. Затое чарадзейна адганяе соннасць. У дзвярах умывальні глядзіць на яго дзіця, бела-рыжы хлопчык, яго тварык таксама бела-рыжы. Так, як бы кто абліў яго параным, але выстуджаным тлустым малаком з ранішняга надою. Брат знарок доўта паглядзеў яму ў очы, хлопчык усміхнуўся вяла, потым яго очы спалохаліся і ён знік. Ён мякка патупаў па пустым калідоры. Аднекуль наскочыў на яго голас маці:

— Ты чаго ўстаў?! Марш спаць! Голас забубніў па пустым калідоры.

Брат вярнуўся ў пакой. Знаёмы пацягваўся, апусціўшы ногі на сырую падлогу.

— У старыя часы людзі не мыліся, а жылі па сто год, — гаварыў, бачачы, як дрыжаць лыдкі брата.

Юрка быў ужо ў дзвярах, ручнік закінуў на плячо, мыла трymаў у левай руцэ, шчотачку да зубоў і пасту — у правай.

— Я пахаджу трохі, — сказаў брат.

— Пахадзі, — Юрка раптам не ў гуморы. Брат углыбіўся ў сцюдзённую алею, густа абсаджаную клёнападобнымі дрэвамі. Яму хацелася пабегаць у такую рань, саромеўся зрабіць гэта на зручнай жвіраванай пляцоўцы перад вокнамі гасцініцы.

Наперадзе краявід з вясковай макаткі: ярка-зялёная паляна, за палянаю ярка-сіняя істужка, як бы ручайка, але гэта цвілі нейкія кветкі. Далей буйна падстрыжаныя дрэвы, ліпы, а ўбок ад ліпай старая вежа і буслінае гніздо на вежы. Бусел клякоча.

— Гэй, пан! — брат адхліўся ад зямлі, яго клічуць.

Ад буйна-падстрыжаных дрэў ішоў зялёны чалавек у службовай шапцы, на шапцы арліная плямка, твар уланскі. Ішоў ляснік.

— Не можна нічога рваць, — сказаў ляснік, не гледзячы на руکі.

— Я нічога не рву.

— Не можна, — паўтарыў ляснік. Ён пайшоў.

Брат намерыўся пахадзіць на руках уніз галавою і адсюль цэлае непаразуменне. Ляснік пайшоў.

Брат чуўся свежа і непрыемна было ўваходзіць у гасцініцу, дзе дзерла горла ад напаставанай падлогі, ад груба памаліваных дзвярэй і ад пылу на ўсім.

У пакой стаялі Юрка і знаёмы.

— Бррр, які холад! — горбіўся знаёмы. Ён зачыніў акно, стала душна.

Паснедалі першымі — у рэстаране было пуста ў такую рань. Даставалі па шклянцы чаю, скрыгельчику хлеба, да хлеба яйкі, вараныя на густа. Яйкі халодныя, звараныя ўчора.

— Хачу хлеба. Дайце хлеба! — дзіваваў знаёмы.

Кельнерка нясмачна зірнула на знаёмага, на ўсіх.

Змарнавалі гадзіну часу.

— Хай яго халера! — загневаўся Юрка на знаёмага. — Хадзем.

Брат устаў.

З парка трапілі на звычайнную вясковую вуліцу, вельмі доўтую. Царква, даволі хілья хаты, у адным месцы чарнела мураванка: гэта слынная Белавежа.

Ад моста на Нараўцы павярнулі зноў налева, так сказаў ім хлапчук, якога спыталі пра лодкавую станцыю. Воддарль ад рэчкі калужына, некалі купальны басейн, пабудаваны фашыстамі, яўрэямі пад іх наглядам. Ля станцыі трох ці чатырох хлапчын.

Лодкі выдаў малады, але вельмі сімпатычны белавежац.

Знаёмы купіў танных кансерваў. Цяргліва слухалі яго, ведаючы, што канчае гаварыць.

Плылі пакрай парку, а на шырокай завадзі, якую Юрка з братам бачылі ўчора, рушылі наперагонкі. Знаёмы аслаб, найдзяльней трymаўся брат, Юрка даганяў яго. Брат абліў Юрку халоднаю вадою.

— Кінчыба ты, — вылаяў Юрка брата, ужываючы праклён свайго дыялекту. Знаёмы не зразумеў, брат мацней націснуў на вёслы.

Нараўка, як усе малыя рэкі, страшэнна пятляе і часамі маецца ўражанне, што плывеш па колу, без канца і пачатку. У ёй мала незарослай вады, таму робіцца несамавіта, калі спрабуеш паставіць ногу на дно — да цела цягнуцца гідкія языкі водарасляў. Іх так многа, што рабаціць у вачах. Асаблівая неахвота ўлазіць у такую ваду, калі заўважыш на беразе вужа, што выграваецца на сонцы.

У меру таго, як плывеш штораз далей і заціхае чалавечас жыццё, і трохкат матацыклаў на шашы ў Белавежу, непрыемнае ўражанне знікае. Так заўсёды, калі чалавек ашаломлены прыродой, якая зусім не патрабуе яго.

Знаёмы застаўся ззаду. Ён спіяваў, потым заціх.

Юрка з братам уплылі на затонне пакрай пушчанской рэзервацыі. Лагодна разышліся кругі вады, ля трыснягу трымцелі матылі.

Брат не ўтрымаўся, каб не пакупацца. Ён ныраў з лодкі, лодку адганяла пад сцяну трыснягу. Брат падплываў да лодкі і выцягваў яе на сярэдзіну затоння. Месца глыбокае, гэта яма, але віроў не было.

Нараўка працякала ўбаку, рэчка з затоннем сфастрыгавана рэдкім чаротам.

— Люблю! — порхкаў брат. — Ой, добра! І плясь зноў.

— Не перакінь лодкі, — папярэджваў яго Юрка. Яму таксама хацелася купацца.

Белае неба і цудоўна радасна наўкола. Прыйемная гарачыня, над вадою прыйемная гарачыня. Брат вырабляе ў вадзе.

Недзэ далёка зноў заспываў знаёмы, у яго набрыніяўшы голас. Юрка адчую штосьці, што ўжо было: касілі жыта — знізу, ад мястэчка, часамі прыходзіла музыка, пустынная і нетутэйшая, сумная, то праз меру сонечная. Не хацелася касіць жыта. Наогул, не хацелася працаўаць, гэта была мука. Выехаў у Беласток вучыцца. У Беластоку хацелася есці; хацелася быць у Беластоку, але каб есці тады, калі хочацца, а не тады, калі трэба. Цяпло і бесклапотна. Адно есці хочацца моцна, да таго моцна, што ў канцы думаеш толькі аб бульбе і хлебе. Пахне хлебам і... пожняю.

— Гэй! — крикнуў знаёмы голас.

За рэдкім чаротам паказалася яго лодка

— Будзем есці, — знаёмы голас просіцца. Брат улез у лодку.

Распаролі кансервы, разарвалі хлеб. І елі.

На белым небе ластаўкі, у сонцы матылі над вадою. Пад верх падплыла плотка, бліснула срэбрам і патанула ўглыб. Падплыло дзве плоткі, адна малая. У трыснёг нырнуў ценъ вялікай рыбы. Стрункі трыснёг напіваецца вады, блішчыць зялёным ваstryём. Па-над трыснягом верхавіны пушчанскай рэзервациі.

— Смакуе на свежым паветры, каня з'еў бы, — гаварыў брат. У яго поўны рот.

— Гм, — Юрка палічыў патрэбным азвашца. Ад неба цішыня і спакой. Мацней зелянеюць верхавіны пушчанскай рэзервациі, мацней бліш-чиць трыснёг, плоткі спакойныя, матылі даверлівія.

— Цудоўны дзэнь.

Гэта сказаў знаёмы. І Юрка паверыў яго голасу.

Потым паплылі далей, заплылі за рэзервацию баброў. Было гэта вельмі далёка. Сонца пахілілася на заход, рагышы вяртацца. Да лодкавай станцыі даплылі на змярканні, знаёмы пайшоў шукаць сімпатычнага белавежца. Знайшоў яго на забаве ў клубе.

Здалі лодкі і пайшлі ў гасцініцу.

Снілася ім штосьці моцна высокое, ціхае, і радаснае. Калі прачнуліся, была раніца і сіняе неба, высокое сіняе неба.

СКАРБЫ ЯЦВЯЖСКАЙ ПУШЧЫ

ДЗІЎНАЕ ПІСЬМО

Кіра і Саша прыйшлі са школы. Кіра прыйшла першай.

— Саша! — засмяялася Кіра, калі ўбачыла ў дзвярах брата. — За тыдзень канікулы!

— Ну і добра, — адказаў Саша. Ён быў злосны на яе за тое, што яна хваліцца пяцёrkамі.

Кіра з'яўляецца выдатнай вучаніцай, у яе адны пяцёrkі. Раз мела чацвёрку і то плакала.

— Не цешыся, што хутка канікулы? — здзівілася Кіра. Яна не здагадвалася, што Саша зайдзросціць ёй пяцёрак. Ён ні разу не сказаў ёй гэта, шанаваў сваю сястру і не дапускаўся да таго, каб зрабіць ёй прыкрасы. Ведаў, што яго зайдзрасць беспадстаўная, мог бы быць такім жа добрым вучнем, але не хапала яму цярплівасці добра адрабляць хатнія заданні.

— Ведаеш што, — пачала гаварыць таемным голасам Кіра, калі Саша паклаў свае рэчы на месца і выгодна рассейся ў крэсле. — Мама гаварыла, што ў ліпені паедзем над азёры. Тата ўжо заказаў домік...

Саша здагадаўся, што хоча сказаць сястра.

У мінулым годзе, каля возера Зэльва, на поўнач ад яго высокага берага, у старым лесе знайшла Кіра манету. Ляжала на вузенъкай сцежцы ў малінніку, па якой толькі што хтосьці прайшоў; сляды былі зусім свежыя, завялі яны да вялікага каменя, аброслага мохам. Далей, за каменем, слядоў не было.

Сталася гэта ў апошні дзень канікулаў і трэба было вяртацца дамоў, у Беласток. Тата сказаў тады, што гэта вельмі старая манета, але не хацеў верыць, што Кіра знайшла яе на сцежцы. У школе настаўнік доўга прыглядаўся да манеты пакуль удалося яму прачытаць невыразны, вылінелы надпіс: была гэта манета Вялікага Літоўскага Княства, выпушчаная ў XVI стагоддзі.

Хто згубіў гэтую манету ды адкуль узяў яе? Чаму сляды канчаліся каля вялікага каменя? Так вялікага, што каб улезці на яго, Кіра становілася Сашы на плечы...

Кіра і Саша сядзелі, думаючы аб усім tym, што здарылася мінулым летам.

У кухні маці рыхтавала абед.

— Кірачка, — сказала маці. — Хадзі, паможаш мне памыць пасуду.

— Іду, маманька, — Кіра ўстала, паглядзела на Сашу і сказала:
— Саша, прыбяры наш пакой. Пагаворым потым.

Праз чатыры дні пасля гэтай размовы, калі ўвесь клас ужо рыхтаваўся да ўрачыстага заканчэння навучальнаага года, пісьманосец прынёс у школу пісьмо да Кіры. Хлопцы і дзяўчата жартавалі, што да Кіры піша нарачоны. Яна схавала неспадзяване пісьмо, прачытала яго ў парку, каб Саша не ўбачыў.

Хтосьці напісаў:

«Паслухай добрай парады, вучаніца Кіра! Калі паедзеш на канікулы, цешся сонцам і вадою, але не сунь носа ў не свае справы, бо можа стацца няшчасце вялікае з табою і тваім братам. И будуць плакаць маці з бацькамі!

Добры Дзядзька».

Кіра прачытала пісьмо яшчэ раз і моцна спалохалася. У той дзень нікому нічога не сказала.

— Чаму не хочаш есці? — дапытвалася маці. — Мо хворая ты?

— Можа двойку дастала! — сказаў Саша і пачырванеў ад сораму: сам па сабе не спадзяваўся, што пяройдзе яму праз горла такая зласлівасць!

Бацька нядобра паглядзеў на Сашу.

— Я буду есці, — сказала Кіра, намагаючыся, каб ніхто не прыкметеў, што яна нешта тоіць. Ёй зрабілася цяжка ад таго, што не можа быць шчырай. Баялася паказаць страшнае пісьмо і не ведала, што рабіць? Хацелася ехаць у тыя аколіцы, туды, дзе возера Зэльва і вялізны камень у старым лесе.

Познім вечарам, калі ўсе паснулі, Кіра ціха ўстала з пасцелі, выйшла ў калідор, асцярожна зачыніла недамкнёныя дзвёры ў пакой бацькоў. Вярнулася і запаліла начную лямпачку, абажур апусціла нізка, бляск падаў толькі на кавалак стала. Каля акна, на софе, спаў, раскрыжаваўшыся, Саша, ён мармытаў праз сон. Разбудзіла яго і паказала яму пісьмо. Саша спачатку нічога не зразумеў.

— Ціха ты, — прыцішыла Кіра яго хлапшоўскі голас. — Зачыні акно, а то машкара ляціць на бляск, і заслані фіранкаю.

— Так, — Саша перастаў пазяхаць, выграшчыў вочы і думаў. — Дзіўнае пісьмо, дзіўнае... Яснае яно толькі нам. Мы ж нікому чужому не гаварылі, дзе знайшлі тую манету...

— Ага, — пацвердзіла Кіра, набіраючыся яшчэ больш страху.

— Ці ты заўважыла, што гэтае пісьмо выслана з Варшавы? — запытаў Кіру.

— Праўда, — Кіра паглядзела на канверт, на якім выразна чарнеў штамп варшаўскай пошты.

— Але пісьмо з Варшавы можна кожны выслаць, — сказала яна ўжо не спалоханым голасам. Не магла сабе дараваць, што адразу не звярнула ўвагі на штамп.

— Праўда і няпраўда, — адрезаў Саша, які зноў штось зауважыў і не хацеў, каб Кіра папярэдзіла яго. — Паглядзі, як наклеена паштовая марка?

— Нічога незвычайнага не бачу...

— Тэ-тэ-тэ, — перабіў ёй Саша. — Ці людзі з горада так наклейваюць маркі? У горадзе часта пішуць пісьмы і не бавяцца ў прыгожае наклейванне марак.

Сапраўды, маркі на канверце наклеены вельмі дакладна і акуратна.

— Так робяць найчасцей тыя, якія рэдка пішуць пісьмы, — падхапіла думку брата Кіра. — Бач, рогі канверта сцёртыя, як бы хто доўга насіў гэтае пісьмо ў кішэні.

— Ну так, — згадзіўся Саша. — Хтосьці мог прывязці пісьмо ў Варшаву і там укінуць у паштовую скрынку. Мог зрабіць гэта пры аказіі або нат спецыяльна па тое прыехаць у Варшаву...

— Э там, гаворыш як малы, — Кіра выказала сваю рацыю. — Думаю, зроблена гэта пры аказіі, едучы да радні або ў службовых справах. Спецыяльна ехаць толькі па тое, замнога каштавала б кагосыці. Мог жа ўкінуць пісьмо ў Аўгустове або ў Беластоку, гэта бліжэй, чым Варшава.

— Хіба маеш рацыю. Той хтосьці меў аказію быць у Варшаве. А выслаць пісьмо з Варшавы гэта не тое самае, што з Аўгустова ці Беластока...

Саша сказаў прымаўку:

— Воўк крадзе авечкі далёка ад свайго гнязда.

— Пісьмо гэтае не пісала мужчынская рука, — сцвердзіла Кіра.
— Напэўна.

— Але, — Саша аб гэтым не падумаў. Літары дбайна стаялі адна пры другой. Хлопцы не ўмеюць так цярпліва пісаць, а падпісваюцца з выкрутасамі, з фантазіяй... «Добры Дзядзька» напісана гэтаксама, як цэлае пісьмо.

— Не, не мужчынская рука, — Кіра яшчэ раз прыгледзелася да пісьма.

— І не дарослай жанчыны, — дадаў Саша.

— Па чым мяркуеш?

— Па словах, якімі напісана пісьмо, — сказаў Саша. — Дарослья непрызычынаеы пісаць коратка і прыгожа. Во, чытай... «цешся сонцам і вадою». Альбо: «І будуць плакаць маці з...» — Саша не

дакончыў. Чамусыці пачуўся нядобра.

Кіра замаўчала.

— Пісала рука, якая не ведае цяжкай працы, — слушна заўважыла Кіра. І Саша пачуўся лягчэй.

Літары выведзены далікатна, без залішняга прыціскання пяра. Гэтая рука добра адчувае пяро.

— І ўмее роўна вырваць картку паперы з сыштка, — удақладніў Саша.

Пісьмо напісаны на картцы паперы, вырванай з вучнёўскага сыштка.

— Каб гэтае пісьмо пісаў старэйшы чалавек, забаяўся б падпісвацица «Добры Дзядзька». Прыдумаў бы іншы псеўданім, — усё яшчэ разважаў Саша.

Кіра выглядала на зусім спакойную.

— Адкуль вядомы адрес тваёй школы ды імя і прозвішча? — паставіў пытанне Саша і тут жа адказаў сам сабе. — Мы многа гаварылі аб школьніх сябрах і аб сваіх школьніх прыгодах. Чуваць было гэта на цэлым возеры...

Саша не гаварыў ужо нічога цікавага і Кіра перабіла яму:

— Слухай, ведаем многа: пісьмо напісала добрая вучаніца, бо без памылак, жыве ў вёсцы, пісала сама, але на чыпосыці просьбу...

— Не яна навыдумляла такіх страхоў у пісьме, — дадаў з перакананнем Саша. Ён круціў у руках канверт, чагосыці заглянунуў усярэдзіну і дастаў адтуль волас, бляявы і тонкі. — Глядзі, волас! Не дарослага чалавека, мяккі і белы. Дзяўчынскі... — засмияўся. Яму раптам захацелася спаць.

— За ёю хтосьці крыеща... — у Кіры заблішчэлі вочы.

— Як толькі закончыш школу, ідзі працаваць у міліцыю.

Кіра хацела сказаць, што валасы выпадаюць ад того, што брудная галава, але пачуўшы прытык Сашы, адцялася яму:

— Думаеш, у міліцыі дзяўчата не могуць працаваць?

— Могуць. Цяпер раўнапраў'е, — бубніў з-пад коўдры Саша.

— Бо і так.

Гаварылі доўга. Кіра забылася пра страх і заснула спакойна. Прыйснілася ёй возера і высокая гара, а на гары вялізны камень-валун. А з-пад валуна высыпваліся розныя манеты, і побач Кіры стаяў настаўнік, цешыўся, што будзе мог арганізаваць у школе багаты нумізматычны музей.

ВОЗЕРА

На Зэльву прыехалі першага ліпеня, пад вечар.

— Пабудзем тут чатырнаццаць дзён, — сказаў бацька, бо столькі дзён водпуску з працы атрымаў ён. — Будзем адпачываць і весяліцца колькі ўлезе! Навучу вас, дзеци, плываць на вялікія адлегласці, ад берага да берага возера.

— Яшчэ патопіш іх, — занепакоілася маці, — Кіра, памажы мне распакаваць чамаданы. А ты, Саша, прынясі вады з крыніцы ад Чортавай затокі.

Чортавай затокай называлі балоцістую мялізну, якая прасціралася клінам аж у стары лес, а далей — балаціна, на якой растуць буйныя чорныя ягады, і жужжаць хмары камароў. Мялізна зарастае блішчастым высокім чаротам, дзе вядуцца дзікія качкі.

У Чортавай затокы знайшлі мёртвага сома. Быў надта вялікі, яго скuru пакрываў слізкі мох, чапляліся малыя слімачкі. Стары ляснік Мацюкевіч ведае, што ў Зэльве жыве яшчэ большы сом, які часам выплывае на паверхню возера і тады здаецца, што гэта плыве вывернутая дном рыбацкая лодка. Так казалі людзі, ляснік не хацеў гаварыць.

Крынічка каля Чортавай затокі выцякае з высокага берага, абплеченага карэннямі дрэў. Насупраць крынічкі возера глыбокае. У гэтым месцы ў мінулым годзе трапіўся якісьці хлопчык. Прыйплыў ён каякам «Гультай», меў з сабою вядро. Набраў поўнае вядро крынічнай вады, бяздарна паставіў у каяк, які потым вывярнуўся дагары дном. Хлопчыка выратаваў студэнт з Варшавы, які якраз паблізу, у лесе, расстаўляў палатку.

Ночы ў лесе над Зэльваю цёмныя, але месячныя. Месяц узыходзіць позна, каля поўначы. Высоўваецца ціха-ціха з-за кучмы высокіх соснаў на другім беразе возера, каля Змеевай паляны. І смяеца нямым смехам, каб не парут.пыць цішыні. Пры ўзыходзе месяца на мялізнай шыбе возера паяўляюцца то там — то сям ледзь прыкметныя хрыбты хваляй. Гэта вецер выходзіць на свой шпацыр перад сном. Штораз забягае ў стары лес і скідае на зямлю шышку. Ад гэтага палохаецацца нейкая начная птушка і крыгчыць на цэлае горла. Ад яе крыку прысядаюць ёлачки.

Зоркі, што свецияць на небе, відаць на азёрнай вадзе тады, калі блізка падысці да берага. Свецияць яны вельмі глыбока.

Пляснула хвастом рыба, яна старалася каўкнуць зорку, але гэта ёй не ўдалося. Зорка блішчыць і блішчыць. Ад сярэдзіны возера вада цёмная, купаюцца там сосны са Змеевай паляны. Усю ноч купаецацца

лес, каб мець сілу ўдзень сцерагчы Зэльву ад спякоты.

— Саша! — зашаптала Кіра. — Глядзі! Штосьці ў Зялёнай бухце?

Ад яе слоў павеяла холадам. У канцы возера, у Зялёную бухту, пасунулася нешта белае. Гэта не магла быць ніякая птушка. З такой далечыні не відаць нават лебедзя. Таемную з'яву бачылі штовечар, заўсёды каля дзесятай гадзіны.

З доміка данёсся ціхі голас маці:

— Дзееці, пары спаць.

Назаўтра паплылі лодкаю ў Зялёную бухту. Нізкія берагі, зарослыя непраходным гушчаром ляшчын і бярозак, былі недаступнымі. Плыткая вада, уся натканая зеллем, цяжка расступалася пад лодкаю. Прабіваліся цераз чарот і, калі апынуліся цалкам блізка да першай бярозкі, вылецела вялікая птушка і знікла за зелянінау.

— Гэта лясны арол, — сказаў Саша. — Недаплывем да берага па гэтым зелішчы. Давай назад.

— Я памагу табе, — сказала Кіра. Неміласэрна пякло сонца.

— Я сам, — Саша ўхапіўся за вясло. — Гэта не на твае сілы.

Саша з усіх сіл загроб вёсламі, аднак лодка не рушылася.

— Мы застраглі!

Саша зняў з крука вясло і спрабаваў ім адштурхнуць лодку з плыткаводдзя. Вясло загразла ў балоце без дна.

— Вось і папаліся, — жартаваў ён, абціраючы ўспацелы ад натугі і страху лоб.

Замаўчалі. Навокал усё зялёнае: і вада, і неба, і паветра, і цішыня. Кіра прыгледзелася да чароту і сказала:

— Саша, паглядзі, пень!

Блізка лодкі тырчэў даволі высокі пень, аброслы мохам і зеллем. Пачалі памалу ўпірацца вяслом у пень, ён быў спарахнелы, але не разваліўся дарэшты. Лодка кранулася з месца. Доўга выбіраліся з зарасцяў.

Выплываючы з Зялёнай бухты ўбачылі, што на возеры падымаетца бура. З-за соснаў на Змеевай паляне выпаўзalі чорныя хмары і вельмі хутка мацнеў вецер. Было ўжо запозна ніукаць даступнага берага і сковішча ад дажджу пад нахіленымі дрэвамі. Грывістыя хвалі ўдаралі ў бок лодкі, кідаючы ёю быццам карабком ад запалкаў.

— Лодка вывернецца! — закрычала Кіра. — Вяслуй проста на хвалі, на сярэдзіну!

Саша і без яе ведаў, што іншага выйсця няма. Баяўся толькі трапіць на падводную выспу, якая знаходзілася пасярэдзіне возера.

— Сядай наперадзе! — крикнуў да Кіры. — Я ўтрымаю кірунак.

Кіра мігам папаўзла пад лаўкамі на нос лодкі, які небяспечна задзіраўся ўгору. Ушчаперылася за барты.

— Залівае!

Саша не адказаў, па твары сёк дождж, вецер выдзірай вочы. Кіру разпораз залівала хваля, расплываючыся пенаю ў канец лодкі.

— Толькі каб не загразці на падводнай выспе, — маячыў Саша.
— Толькі каб не загразці на падводнай выспе...

Праз сіта дажджу пільна сачыў за грывамі хваляў, не мог распазнаць, у якім месцы знаходзіцца дзіўная выспа. Цэлае возера разаранае вялізнымі скібамі з белагеннымі разорамі.

Першая летняя бура.

Саша не мог зразумець, як гэта сталася, што выплываючы так далёка не забралі з сабою коркаў?! Без коркаў, у выпадку чаго, немагчыма доўга ўтрымацца на бурлівых водах...

— Перастань думаць аб гэтым, — зганіў уголас сам сябе. — Што сталася, то сталася...

Кіра не чула яго, вецер здуваў слова назад.

Пад кашуляю па спіне цякла вада, з валасоў цякла вада, з рук цякла вада, а Сашу рабілася штораз гарачэй.

Калі даплылі ўрэшце да Чортавай затокі ў лодцы было столькі вады, што барты выставалі над паверхніяй возера не болей, як на пядзю. Убачыўшы гэта Саша пахаладзеў.

Кіра дрыжэла, не могучы выціснуць з сябе нават паўслова. Дождж перастаў падаць яшчэ далёка ад берага, але дзыму пранізлівы вецер.

— Гартуецеся, — смяяўся бацька, але відаць было, што злосны на іх.

— Куды вас панясло! — не сцярпела маці. — Замест адпачываць, будзеце хварэць.

Хутка пераадзеліся ў сухую вопратку і ляглі ў пасцель. Пілі адвар з малін і адчуvali, як прыемна расплываеца па целе цяплыня ды перастаюць дрыжэць руکі. Прынялі па таблетцы аспірыну і паснулі, як пшаніцу прадаўшы. Спалі шаснаццаць гадзін: пакладавіліся каля дванаццатай гадзіны дня, паўставалі назаўтра ў палавіне пятай гадзіны раніцы. За акном сосны пад сінім небам, іх голле блішчыць кроплямі радасці ў вясёлых праменнях. А такі спакой, што аж самога сябе не чуеш!

— Кіра, глянь, як цудоўна...

Кіра расплюшчыла вочы, села і пачала папраўляць сваю

пасцель.

— Паглядзі, у акно хаця паглядзі, Кіра. Саша чуўся ляпей ад Кіры, не меў гарачкі, бо вяславаў бы ашалелы. Кіра сядзела нерухома ў лодцы, і таму прастыла.

Ён жывава выскачыў з-пад пледа, узяў ручнік, мыла, расчыніў наўсцяж дзвёры і пабег да во-зера мыцца.

Спяваў:

*Мая мова не з пышных салонаў,
І не з заімшэлых старых томаў кніг.*

*Мая мова — шум вішань і клёнаў,
Над затоннем азёраў маіх...*

Спявалі птушкі, а ўбок Чортавай затокі крыгчалі дзікія качкі. Саша спяваў:

*Мая мова — шум вішань і клёнаў,
Над затоннем азёраў маіх...*

Ён стаяў на памосце, раскудлачаны і моцны; здаваўся першабытным уласнікам гэтых пупічаў, дастойным яцвяжскім вaeёнікам, які выйшаў уранку палюбавацца бацькаўшчынай.

Кіра і Саша назвалі дрымучыя лясы вакол возера Яцвяжскай пушчай. І пробвалі адгануць мову яцвягаў па назвах рэк і азёраў, але гісторыя, якую ведалі, не захавала нічога аб мове трагічна выгубленага народа.

— Гэй-гэ-эз-эй!! — закрычаў на ўсё возера.

З-за Залатога Рогу выплыла лодка. Вяртаўся ёю бацька з ранішняй лоўлі рыб.

— Чаго енчыш, як няшчасце! — папракнуў Сашку бацька. Галасы выразна чуваць у чыстым паветры. Пахне расою і лесам.

Саша ўзяў разбег і нырнуў надоўта пад ваду. Выплыў каля дзесяці кроакаў ад памосці.

Залатым Рогам назвалі падводны пясчаны паўвостраў, які загінаўся да сярэдзіны возера і прападаў у глыбінях. Паміж мялізною Залатога Рогу і памосцем ранкамі можна напаткаць пад паверхніяй вады збуцвељя дубовыя бярвенні, вынесеныя плынню. Адбывалі яны сваю адвечную вандроўку. Сашка любіў падплысці да бярвенняў, стаць на іх і памахаць рукамі, і пачешыцца. Выглядала гэта так, як бы ён ішоў вадою па калені. Бярвенняў бывала пяць, часамі тры або адно толькі. Пад цяжарам цела Сашы паволі патаналі яны ўглыб. Выносіла іх у гэтым месцы возера, дзе найменшая глыбіня, усяго каля пятнаццаці метраў.

— Глядзі, каб болей так не рабіў! — казаў бацька да Сашы. —

Можа стацца няшчасце. З вадою няма жартай.

Сёння бацька сказаў:

— Дзеци, увечары наладзім вогнішча. Ты, Кіра, назбіраеш смольных шышак, а ты, Саша, пойдзеш са мною па сухапад.

Падчас абеду маці сказала да Сашы:

— Чаму, Сашанька, не ўзяў ты сваёй гітары? Забыўся?

— Забыўся, мама, — прызнаўся Саша, дзівуючы, як гэта магло стацца.

Бацька і Саша пайшлі збіраць сухапад далёка ў лес. У густым маладняку заплакала дзіця і ўзняўся трэскат. Не паспелі добра ўслухацца, як выскачыў адтуль заяц. Бег проста на іх, пішчаў, бы заплаканае дзіця. — Воўк!

— Дзе? — Саша ні разу не бачыў жывога ваўка. Заяц уцякаў перад ваўком.

Ваўка ўгледзеў цяжка, ён імчыць хутка і ціха, адчувае чалавека здалёку і знікае быццам ценъ.

Найбольш сухападу знайшлі на высокай гары ў старым лесе, дзе вятры і віхуры. З высокага месца відаць вялікі камень-валун і Саша раз-пораз паглядаў на яго. Здалося, што камень як бы варухнуўся і ад таго ў Сашы падзеравянелі руکі.

— Не марудзь. Паспяшай, — падганяў Сашу бацька, даўно забыўшыся пра расказ Кіры аб манеце.

Узбіранае галмё расклалі на пачварнай сасновай галініне, якую ablамала бура. Бацька цягнуў, а Саша памагаў збоку. Раптам адчуў, што глядзяць ча яго вочы. Аглянуўся, але нічога не заўважыў, не калыхнулася ніводная галінка ў кустах, не замаячыў ніякі ценъ. Запацелі руکі.

Бацька ішоў спакойным крокам, пасвістваючы ўлюбёную мелодыю «Ой, бярозы ды сосны»...

Вогнішча ўвечары ўдалося надзвычай. Наладзілі яго ля самосенъкага берага; абкапалі раўчаком, адгарнулі навокал кастрыцу, каб не нарабіць пажару. Кіра назбірала проста крушню сасновых шышак, ад якіх добры жар. Прышоў стары ляснік Мацюковіч і прынёс у брызентавай торбе сырой бульбы. Пяклі і смакавалі яе, як нешта найсмачнейшае ў свеце. Ляснік абяцаў научыць за другім разам пячы рыбу на агні.

Ляснік Мацюковіч прыбіраўся расказаць цікавую прыгоду — прасілі яго і Кіру, і Саша, і бацьку, і маці, — калі ў ту ж хвілю данёсся далёкі ды выразны плач. Гэта не быў заяц, гэта напраўду плакала дзіця там, дзе ўдзенъ збіралі галмё.

Мацюковіч аж устаў, і ўсе паўставалі. Па возеры паскакаў бліск

ад полымя, у блізкім чароце сонна заквакалі дзікія качкі, пад ногі, раздуваючы жар, поўз халодны ветрык ад вялікай вады.

— Што гэта? — маці занепакоілася не на жарты, углядалася ў чорную сцяну бору.

— Ідзем, — сказаў ляснік да бацькі.

— І я з вамі, — папрасіўся Саша.

— І я, — Кіра таксама хацела ісці.

— Не ўсе, — сказаў бацька.

— Дзяўчынка можа ісці з намі, — сказаў ляснік, паказываючы на Кіру. — А хлопец павінен застацца пільнаваць домік. Трэба, каб хто з мужчынай застаўся на месцы, — дадаў ляснік Мацюкевіч, каб пацешышь Сашу. Ляснік меў рацью.

У Кіры загарэліся вочы. Саша і маці пайшлі да доміка.

— Ідзі, Кіра, пераабуйся ў гумовыя боты, — сказаў бацька. — Ноч. У туфлях пакалечыш ногі, наступіш на вужа... И вазьмі электрычны ліхтарык, — прыпомніў ёй.

— Добра, тата.

Пакуль ляснік Мацюкевіч выбіў махорку з люлькі, Кіра вярнулася з доміка ў гумовых ботах, куртцы, і з электрычным ліхтарыкам. Ляснік выясніў для Кіры, што яна павінна клікаць у лесе дзіця, якое можа забаяцца голасу дарослых людзей.

Ляснік узяў ліхтарык, Кіра ішла на другім месцы, а бацька ззаду. Ляснік час ад часу запальваў ліхтарык, калі праходзілі праз мокрыя мясціны ў ялінавым лесе, дзе так цёмна, быццам вочы перасталі бачыць. Чуваць, як парыпваюць старыя яліны, гудзіць бліз твару камар, потым два камары, потым многа. Злятающца на бляск.

Калі выйшлі з ялінавага лесу ў сасновы, зрабілася відней, на небе мігцелі зоркі. Месяц яшчэ не ўзыходзіў.

Пасталі.

— Здаецца, ужо недалёка? — сказаў бацька. Плач дзіцяці паўтарыўся, калі праходзілі яшчэ цераз ялінавы лес.

— Так, — ляснік ляпей ведаў ваколіцу. — Яно павінна быць недзе тут, зараз гара.

— Крыкні, Кіра.

— Го-оо-гоо-о... гу-уу-гу-у... Дзе ты-ыы?

Рэха паляцела аж за возера і распалася ў палянах. Лес маўчаў, растапырыўшы ў неба касалапыя цені. Рушылі пад гару, Кіра спатыкнулася на карэннях, якія, бы расшчэмленыя пальцы бруднай рукі выставалі ад пачарнелага пня. Ішлі асцярожна, як толькі маглі, каб не нарабіць шуму. Ляснік Мацюкевіч нешта пачуў і зашаптаў да

Кіры, каб болей не клікала.

На гары, аднак, нічога падазронага не прыкмецілі. Цямнелі плямы сырой каstryцы, разгрэбанай галлём, якое валаклі бацька з Сашам. Відаць адсюль кавалак возера, а дакладней, Зялёную бухту. Сосны і яліны ссоўваліся ўніз да бялеючых бярозак і пакудлачаных ляшчын у балаціне. Узыходзіў месяц — вялізнае чырвонае кола выкацілася памалу з падзёўбанай адзінокімі сосновамі Змеевай паляны. У месячным бліску пабялеў камень-валун, аб якім ніхто не думаў і цяпер усе паглядзелі туды: за валуном задрыжэў заціхлы плач, закончаны імклівым шолахам у кустах.

— Мы тут! — крыкнула Кіра не сваім голасам. Пабеглі да валуна. Кіра напаткала тыя самыя сляды, якія кіраваліся ў кусты і далей, у малінавыя зараснікі. Нікога нідзе.

У той час Саша, застаўшыся з маці ў доміку, сядзеў на самаробным ганку. Уніз, ля самога берага, загасала вогнішча. Раптам выбухнула высокае полымя, абсвятляючы цэлы бераг, аж па шапкі соснаў. Саша падумаў, што гэта вярнулася бацька, ляснік і Кіра. Зразу не здзівіла яго, што ніхто не гаворыць, а калія вогнішча пуста.

— Маму, вярнуліся! — крыкнуў у расчыненую дзвёры, бачачы, як маці заварвае на прымусе чайнік з малінавым адваром.

Спрыгтна саскочыў з ганку і пабег. Полымя разгаралася з-пад горбы кінутага ў жар хмызняку і сасновага сухападу. Саша прыпыніўся як укопаны, разглядаўся і кригчаў:

— Тата! Кіра! Дзе вы?

Цягнулася так некалькі хвілін. Саша адступіўся да доміка. Маці запытала:

— Дзе яны?

— Не прышлі.

— Саша! Як табе не сорамна вырабляць такія штуки, — загнёвалася маці.

Саша прамаўчаў. Ён зразумеў, што тут хтосьці ёсць. Хто?

Калі полымя паслабела і пацымнеў бераг, Саша сказаў:

— Я зараз прыду, мама.

— Не лазь нікуды.

— Я выйду і прыду.

— Час кладавіща спаць, — сказала яшчэ маці.

Саша нячутна прачыніў дзвёры і выслізнуўся на ганак, прысёў і паволі споўз пад куст ядлаўцу, што рос пад акном. Перапоўз да другога куста, бліжэй берага. Затым, прыбярэжнымі сцежкамі прасунуўся пад нізкарослы вербалоз, адкуль да вогнішча не далей,

чым на два скокі. На лыдку дзыганула жаба, але Саша ляжаў нерухома. Жаба пакаўзнулася на лыдцы і ўпала ў траву. На плыткую ваду выплыў малады шчупак і пагнаўся за рыбкамі. Саша час ад часу паглядаў на тлеючае акно доміка, там маці бразгітала пасудаю, рыхтуочы гарачую вячэру.

Убок ад вогнішча зашахацелі чароты, расхіліся, прапускаючы прыгорбленую голую постаяць у падводных акулярах і з плаўнікамі на нагах. Даволі голасна пляскаючы плаўнікамі плывец падыходзіў да вогнішча.

Саша чакаў, што будзе далей.

Плывец нахіліўся, узяў тоўстую галіну і з размаху ўдарыў па галавешках, раскідаючы іх аж у ваду. Узняўся дым.

— Што ты чаўпеш там! — крыкнула маці, пачуўшы псычанне галавешак у вадзе. У лес выройваліся хмары іскраў.

— Стань! — закрычаў Саша. Схапіўся і падскочыў да чалавека з возера, aberuch сціснуў за руку з галінаю, каб выламаць на спіну і пакаціць яго. Хвілю мацаваліся, для Сашы выядаў вочы дым, рука аказалася нейкай слізкай і халоднай. Той ірвануўся, пераскочыў панад жарам і знік у дыме. Саша сігануў за ім, пакаўзнуўся на галавешцы і ўпаў тварам у плыцізу, давячыся пяском, перамешаным з мулам. Вада каля берага забушавала і, каі падняўся на ногі, беглі ў во-зера блішчастыя кругі. І нічога болыш. Ужо свяціў месяц.

— Як ты выглядаеш! — пачуў за сабою голас маці.

Твар, шыя, руکі ў гразі, на адзеняі дзіўная пена.

— Я памылося і ўсё пачышчу, — сказаў Саша.

Пашоў на памосце абмыць бруд. Абмыўшыся сеў адпачыць крыху. Пена на адзені — гэта крэм, якім шмаруюцца плыўцы, выбіраючыся на вялікую дыстанцыю.

На сярэдзіне возера плясніў хвастом здаравенны шчупак. Саша ўспомніў, што шчупакі рэдка палююць на глыбінях, пераважна, займаюцца сваім разбоем пры берагах, дзе гнездзіцца ў зеішчы дробная рыба.

Устаў.

У цемені другога берага, куды не даходзіла месячнае свято, загараўся і гас зялёны аген’чык. На лініі аген’чыка, на спакойнай гладзі, галава чалавека, напэўна таго плыўца. Ён пераплыў ужо палову возера! Саша ўсведаміў сабе, што рука, за якую ўхапіўся, была даволі слабая, нягрубая, не падобная да руکі дарослага чалавека. А і ростам той быў невысокі. Саша ўпэўніўся, што меў дачыненне з хлопцам, якога хотыці чакаў на тамтым бeraze.

Аб гэтым здарэнні расказаў для Кіры назаўтра.

Падумаўшы, Кіра сказала:
Камусыці залежыць на тым, каб мы перапалохаліся.

РАСКАЗ ЛЕСНИКА

Ляскік Мацюкевіч палюбіў адважную дзяўчынку, якой была Кіра. І, калі Кіра і Саша зайшлі ў леснічоўку па малако, Мацюкевіч якраз сядзеў на прызбе і грэўся на сонцы. Каля яго пацягваўся здаравенны кот.

— Дзень добры.

— Дзень добры, дзеци, — уцешыўся ляскік.

Старому надакучыла самота, і ён рад пагаварыць абы аб чым. Сказаў:

— Сядайце, дзеци. Па малако прышлі?

— Так, — адказала Кіра за сябе і за Сашу, Саша не любіў, калі называлі яго дзіцём.

— Добра, што прышлі. Зараз будзе малако.

Гэта абазначала, што карова не падоена, і давядзеца пачакаць. Ляскік Мацюкевіч адзінока жыў у пахнучай смалою хатцы і сам даіў кароўку. У хлеўчику рохкаў сыты падсвінак, на панадворку, засмечаным карою, грабліся куры. Певенъ стаяў на адной назе і пазіраў на гасцей. Быў у лесніка і сабака Пудлік, але ў мінулую зіму разарвалі яго дзікі ў алыпьине, што каля Зялёной бухты.

— Як здароўе мамкі і татка? — пытаў Мацюкевіч. — Калі зноў зробіце вогнішча?

— Вы абязналі навучыць нас пячы рыбу на агні, — сказала Кіра.

— Я ўмею гэта ад маладых год, — сказаў ляскік. — Бывала, вазьму лодку-доўбанку, выплыву ў Зялёную бухту, а там рыбы ўсялякай аж густа ад яе: і ляшчы, і плоткі, вядома, і шчупачкі, і акуні. Ды вугорчыка часамі падхопіш бывала, і сома малога. Раскладу агонь ля берагу, напякну сабе рыбы рознай, крыху соллю пасыплю і ем, як кот, наесціся не магу. Няма цяпер рыбы ў Зялёной бухце, заплывае багном ад тых пор, як калісьці вырубалі там лес. Альшынкі разбуялі, ценъ ад іх шчыльны, але лішній вады не выпіваюць з зямлі, багнене бераг, сунецца ў возера, у бухту. Даўней, пры маёй памяці, бухту гэту называлі Ялінавым затоннем. Прыйгожы і стройныя раслі яліны... — ляскік Мацюкевіч задумаўся.

— Аднаго разу, — ажывіўся ляскік, — прыбягае да мяне вігранец і кажа, што злавіў у бухце шчупака такога, аж страшна глядзець на яго, хвастом косіць чароты і падымае высокую хвалю быщам бура якая! А галава ў таго шчупака, кажа вігранец, усёроўна

як цэбар, а вочы бы кулакі! Зубы мае як бораны, з горла выпускае на волю рыбы, якія паеў і нават даволі вялікага шчупака выпускціў, але я, кажа вігранец, не ўступіў, трymаю яго на гаку. Было гэта на досвітку.

Ідзем, кажу да вігранца, памагу табе вываличаць пачвару на сущу. Спачатку, кажу, сцягнем шчупака на мялізну. Свяціла сонца, калі мы забеглі на бераг бухты. Вігранец лавіў на жыўца, чэпленага ў гак на шнуры. Хапаемся за шнур, прывязаны да дрэва і цягнем, і цягнем, аж нам вочы на лоб вылазяць. І праўда, выплывае з глыбіні нешта чорнае і доўгае. Змучыўся, падла, кажу я пра шчупака, — спакойным зрабіўся. Глядзі, кажу да вігранца, зважай, бо зараз шпарне хвастом. Цягнем асцярожна, але моцна, падцягваем да берагу і бачу, а гэта ніякі шчупак ды вялізнае дубовае бярвенне. Вігранец стаяў за мною і не бачыў. Я як пачаў смяяцца то ён спалохаўся, думаў, што я здурэў са страху... Хэ-хэ-хэ...

Ляснік засмияўся, а Кіра ад рогату прысела на мураву.

— Выяснялася, што шуму ў бухце начоўп лебедзь, якога спутнук папоцемку вігранец... Хэ-хэ...

Кіра запытала пра тое, пра што даўно хацеў запытана лесніка Саша. Запытала:

— Чаму той чалавек называўся вігранцам?

— Добра не ведаю, чаму тамтых людзей завуць вігранцамі, — гаварыў Мацюкевіч. — Мой дзед калісьці чытаў старую кніжку і талкаваў так: даўным-даўно ў гэтыя лясы прыбыў на паляванне вялікі князь літоўскі Ягайла, які аб'яднаў Літву з Польшчай і стаў каралём. Ягайла паляваў аднойчы каля глыбачэнага возера Вігры, што каля цяперашніх Сувалкаў. На парослай пушчы на Віграх князеўская служба адкрыла паселішча людзей, якія з'яўляліся патомкамі язвягай, вельмі ваяёнічага народа, пражываючага тут у старыне, і знішчанага крыжаносцямі. Змілаваўся Ягайла над беднымі недабіткамі слайнага народа і абдзяляў кожнага язвяга зямлёю. Так і пабудавалася тады ў нашай ваколіцы вёска Віранцы званая, што за Зэльваю, над малым возерам Куніс. Язвягі гаварылі моваю блізкаю літоўскай, таму і дагаварыліся яны з князевай службай. А «куніс» палітоўску абазначае конь, а «зэльва» абазначае зялёнае.

— Скажыце нам што-ленъ па-літоўску, — папрасіў Саша.

— Па-літоўску я не ўмею, ведаю ўсяго некалькі назваў азёраў і рэк, — адказаў Мацюкевіч. — Наш род паходзіць з-пад Гродна, з беларускай зямлі. Дзед мой служыў у цяперашнім Гіжицку, у Прусах. Але яго адтуль выгнані за штосьці і ён пасяліўся тут, стаў асочнікам у вялікага беларускага пана Валовіча, да якога належылі ўсенькія нашы лясы і азёры аж па Вігры. Мой бацька яшчэ ўмееў гладка гаварыць па-

беларуску...

— А хто такія асочнікі? — пытала Кіра.

— Асочнікі, дачушка, — ляснік пачаў гаварыць паволі, каб добра зразумелі яго. — Асочнікі, гэта былі такія людзі на панской службе, якія пільнавалі лясоў, каб ніхто не паляваў у іх і не выбіраў мёд з борці, не маючы на тое дазволу.

Вось з тых часоў і павялася назва Чортавай затокі. А было гэта так: пан Валовіч загадаў патапіць зладзеяў і, калі вялі іх да берагу, дык у балаціне, што ля затокі, падняўся страшэнны грукат і віск, якога свет не чую. Усе пападалі на зямлю. Зладзеі тым часам скарысталі з таго замяшання і паўцякалі. Людзі гаварылі, што зладзеям сам чорт памог. Аднак, адзін стары асочнік, які не баяўся смерці, пашоў паглядзець, ці праўда гэта, што страшаць чэрці?! Убачыў у балаціне шайку дзікаў, якія заўзята грызліся паміж сабою. Але нікому не сказаў аб тым, што бачыў, баючыся гневу пана Валовіча, а яшчэ больш забаяўся насмешак. Расказаў аб гэтым асочнікам тады, калі памёр пан Валовіч. І засталася гэта таямніца толькі між імі, — закончыў расказ Мацюкевіч і дадаў: — Ну, час падаіць кароўку.

— А чаму тая, вунь, паляна называецца Змееўай? Там няма змеяў, — пацікаўлася Кіра. Саша непрыхільна скрывіўся, даючы зразумець, што замнога пытаем.

— Ого, — ляснік дастаў люльку і напіхаючы яе махоркаю расказаў дзіўную гісторыю. — На гэтай паляне ўсюды рос буйны маліннік, у якім вяліся змеі. Змеі любяць маліннікі. Пан Валовіч загадаў, каб не забіваць змеяў, прысылаў сюды нарочных людзей аж з Ваўкавыска, якія лавілі самыя тоўстыя змеі і сушылі іх у печах. І малолі іх на восьипку панскім коням. Ад такой восьипкі конь стаецца гарачым, быстрым, і добра на такіх конях ваяваць. Апрача таго, змяіны тлушч памагае на хваробы...

Ляснік расказваў і расказваў, але Кіра ўжо не чула яго слоў. Яна думала аб тым малінніку і сцежцы, на якой знайшла манету, угледзела сляды, што завялі яе да каменя-валуна. Наважылася расказаць пра ўсё гэта лесніку Мацюкевічу, ды штосьці паўстрыймоўвала яе.

Ляснік выдаіў кароўку, Саша і Кіра памаглі працадзіць малако ў бляшаную банку.

— Ну, піце на здароўе, — сказаў Мацюкевіч. Калі выходзілі ад яго, Саша штурхнүў локцем Кіру і паказаў галавою на куст шчыльнага ядлаўцу за плотам, за якім пачынаўся лес. За кустом хістаўся ценъ чалавека.

— Патрымай малако, — сказаў да Кіры, падаючы ёй банку.

— Ты з аднаго боку, а я з другога... — Кіра не паспела даказаць свой план.

Цень знік. Саша забег за куст, дзе хтосьці доўга стаяў, падслухваючы расказ лесніка і размову з ім. Трава за кустом цвёрда ўтаптана. Саша пабег далей.

— Саша! — крыкнула Кіра і ён вярнуўся. Кіра мела рацыю: пагоня без сэнсу, тым больш, што невядома, у якім напрамку ўцёк чалавек, цень якога Саша заўважыў, дзякуючы ранняму сонцу, што сипала серабром паміж вέрхавінамі прыязёрнага сасонніку.

— Саша!

— Чаго, Кіра?

— Не байшся?

— Чаго баяцца!

— Аднак, трэба ўсё расказаць для таты.

Саша не адразу адказаў:

— Што з таго, калі раскажам. Мы ж нічагусенкі не ведаем, хто круціцца... Няма чаго расказваць, — Сашу вельмі хацелася адкрыць.

— Я не баюся, Саша, — сказала Кіра проста ў очы.

Саша пераконваў яе ў сваёй слушнасці:

— Трэба б хоць даведацца, хто круціцца ўночы ля валуна: дзеці ці дарослыя людзі? Калі дарослыя, тады зусім другая справа...

— Падкрадземся туды?

— Вядома.

ЦЕНІ

Увечары, калі маці, накрыўшы ногі пледам, сядзела ў ляжаку перад домікам, а бацька рыхтаваў вуды да ранішняй лоўлі рыб, Кіра і Саша зышлі да возера пашпацьтраваць перад сном.

Маці прыпыніла Кіру:

— Чаму ты без світэра?

— Мне цяпло, маманька.

— Накладзі світэр, — сказала маці. Кіра вярнулася па світэр.

Змрок снаваў сваё начэплівае чорнае павуцінне, абплятаючы зямлю, кусты, дрэвы, неба. Ад Чортавай затокі падкрадаўся туман. Па-над Залатым Рогам пашыбавала чапля, выпучыўшы пражорлівае воле. Вада рабаціць ад машкары і дзівосных мух, за якімі бегае водны павук, і сям-там плюскае, як дзіцячыя пацалункі, рыба, паядаючы бесклапотных насякомых. Гэта шлоткі пачалі працавітае паляванне. З глыбокай вады за чаротам выпырнула banda маленъкіх акунёў.

уцякаючых перад шчупаком. У месцы, дзе шчупак завярнуўся, утварыўся вірок не большы, чым дзесяцізлотавая манета. У возеры невядома чаго тырчэла крачка, замест даўно адплысці спаць у зялёным ціхаводдзі.

Кіра і Саша, дайшоўшы да крыніцы, накіраваліся ўглыб лесу, выбіраючы напрамкі паміж ядлоўцамі. Непрасветныя ядлаўцовыя зараснікі дасканала скрываюць людскую постаць і глушаць ход. Высока, на сасне, застагнала чайка-кнігаўка, залапатала крыламі і зляцела да блізкага берага. Жабы кумкалі аднастайнім хорам, апавяшчаючы добрую пагоду.

Кіра ішла наперадзе, яна ляпей арыентавалася пасля таго, як разам з лесніком і бацькамі шукалі плачучага дзіцяці. Кіра прадчуvalа, што бацька ўстрывожаны ўчараашній прыгодай. Сёння раніцай ён не паплыў на лоўлю, хадзіў кудысці — няйначай, як па тое, каб пераканацца, ці напраўду не здарылася няшчасце ўночы? Прышоў стомлены, але не зусім спакойны.

Ззаду трэснула сухая галінка. Кіра прыпынілася і пачакала на Сашу, які адстаў.

— Асцеражней ідзі, — зашаптала яму ў вуха, калі падышоў да яе.

— Гэта не я, — прашаптаў Саша. — Можа хто ходзіць па лесе?

Затаілі дыханне. Лес маўчаў, як бы хацеў сказаць: «Чаго стаіце, ідзіце, не бойцеся, я вас схаваю».

— Пайшлі.

У ялінавым лесе заблудзілі.

— Чаму не ўзяла ліхтарыка?! — папракнуў Кіру Саша.

— Каб усё змарнаваць, — зашыпела Кіра. — Бляск здрадзіў бы нас.

Выходзілі з ялінавага лесу і траплялі ў нейкую балаціну. Зноў вярталіся. Дрыжэлі ногі ад безупыннай натугі, каб не паваліцца на нейкім пні або на коўзкіх карэннях. Саша ўспомніў, што кара на старых дрэвах, на ўзлесці, мацней абрастаетмохам ад паўночнага боку, куды не даходзяць сонечныя прамені, не высушваюць вільгаты.

Перасталі блудзіць і неўзабаве выйшлі ля самюткага падножжа гары ў сасновым лесе.

— А я ўжо хацела падсадзіць цябе на яліну, каб пабачыў, дзе Вялікая Мядзведзіца, — жартавала Кіра. Саша чуць не засмияўся.

Сасновы лес рэдкі, кусты нізкія. Не маглі ісці разам; калі Кіра прыйтойвалася за дрэвам, Саша нячутна ішоў і хаваўся за другім дрэвам, стараючыся ступаць па траве. Памалу дайшлі на гару і далей, у яе канец, дзе на ўскрайніне малой паляны заляглі ў купіне высокага

ядлоўцу, што рос вянком па берагах квадратовай ямы, відаць, выкапанай у вайну для размяшчэння батарэі. Адсюль ваколіца бы на далоні. А насупраць, метраў пяцьдзесят уніз да Зялёнай бухты, цямнее камень-валун. Па-над бухтаю туман.

Праляжалі ўсяго некалькі хвілін, калі за імі, у лесе, зноў трэннула галінка і мацней ступіла чыясьці нага, быццам падаючая ў траву спелая антонаўка.

— Саша, глядзі на лес, а я на камень...

Ад крайняй сасны адляпіўся ценъ дарослага чалавека і ў імгненне вока прарапаў. Саша падумаў, што яму ўяўлялася, але чым пільней углядаўся ў цеменъ, тым вастрэй адчуваў, што там нехта ёсць?

Па скроні сцякла першая кропля поту, клейкага і халоднага. Кіра штурхнула Сашу ў нагу і яму здалося, што ён гікнуў ад перапалоху. Кіра нямым кіўком рукі паказала, каб адварнуўся да яе.

Убачыў, як да валуна падышоў ценъ высокай дзяўчыны з кошыкам, і пахіліўся перад каменем. Кошык знік бы пад зямлю праваліўся. Ценъ сказаў да кагосьці агуашаныя слова, і паменшаў. Дзяўчына села адпачываць. Пад валуном выразна заскрыгатала рыдлёўка, пасыпаўся пясок; там хтосьці капаў!

Дзяўчына ўкленчыла і прыняла ў рукі цяжкі кошык, за ім яшчэ адзін, які паволі адставіла ўбок і схілілася па трэці кошык. Па яе твары мільганула зялёнае святло. З-пад валуна выпаў ценъ і, калі ўстаў на ногі, было відаць, што гэта хлопец. Ён зазёваны.

— Падарвешся з дзвюма кошыкамі, — сказала да яго ўтолас дзяўчына.

— Ціха-аа! Трэба спяшаць, — буркнуў на яе. Паднялі кошыкі, адзін узялі паміж сабою, і памаячылі хільм крокам у кірунку Зялёнай бухты.

— Ідзем, паглядзім, што яны капаюць? — запрапанавала Кіра.

— Без ліхтарыка? — здзівіўся Саша. Цяпер ён меў рацыю, прыгаворваючы Кіры, што не ўзяла з сабою ліхтарыка.

Саша сказаў важнейшую рэч:

— У лесе, за намі, чалавек!

— Не можа быць?

— Мо маюць трэцяга суполыніка? — сказаў Саша.

— Магчыма, — Кіра не спадзявалася таго. — Яны, капаючы і выносячы пясок, мала што заўажаюць... Пойдзем следам за імі?

— Здрадзімся.

— Дзівак ты. Нас хтосьці следзіць, мы ўжо здрадзіліся.

— Ідзем, пабачым, чаму выносяць пясок? — згадзіўся Саша.

— Я пайду першай, а ты дзе сяць кроکаў за мною.

— Я першы! — запярэчыў Саша.

— Не галасуй, — Кіра сціснула Сашу за руку. — Нападаюць заўсёды на першага, а ты хлопець, маеш сілу, абароніш мяне.

— Думаеш, забаюся!

Кіра выхілілася з ядлоўцу і накіравалася ў скрай палянкі ўніз, да Зялёной бухты, абыходзячы здалёку валун. Саша адчакаў і рушыў за ёю. Не траціў з вачэй постаці Кіры і адначасова ўважліва ўслухоўваўся ў лясныя гукі. Канчаўся сасновы лес, і Кіра знайшлася на вузенькай сцежцы, якая гублялася паміж капіцамі пакірачаных ляшчыннак з лазнякамі і белымі плямамі бярэзіннак. Гразлі ногі. Саша раз і другі праваліўся па калена ў багніну, пакуль неспадзявана для сябе намацаў нагою кладку з пары круглякоў. Страціў з віду Кіру. Заспяшаў і праваліўся яшчэ раз. Раптам пачуў спераду кароткую гутарку і шохат, як бы хто ссыпаў авёс у засекі. І ў якіх дваццаці кроках паказаліся два цені, адзін за другім высунуліся бы з-пад зямлі. Саша скочыў направа, на вывалены пень, пакаўзнуўся на ім, але паспей схапіцца за бярозку і адштурхнуцца да наступнага скоку, у капіцу ляшчын. Усё адбылося так хутка, як бліск маланкі. Апрытомнеў, адчуваючы, што ляшчынка загразае пад цяжарам яго цела. Заенчылі начныя птушкі і блізка залапатала воднае птаства. Гэта ў бухце.

— Што гэта?! — дагнаў Сашу голас хлопца.

— Дзікі, — выясніў голас дзяўчыны. Затрымаліся ў месцы, адкуль скочыў Саша.

— Малады дзік, — сказаў голас хлопца і засвяцілася зялёнае свято. — Стары сюдою не пралез бы.

— Пайшлі.

Голас хлопца загаварыў цішэй:

— Яшчэ раз прынясем і на сёння канец работы. Да ўзыходу месяца трэба паспець замаскаваць шахту, пакуль не стане відней.

Заціхлі іх крокі.

Саша не меў сілаў паўтарыць скокі, каб дабрысці да кладкі. Выламаў доўгі кій, замахнуўся ім на тонкую галінку бярозкі, нагнуў яе да рук, пацягнуў да сябе, бярозка даволі лёгка паддалася і не заламалася. Ступіў на яе, трymаючыся за галё для раўнавагі, і сабачым сцо-абам перабег да пня, памятаючы, што калі замарудзіць хоць на хвілю, пляснечца ў дрыгву, бы недавучаны веласіпедыст у калюжыну.

На кладцы апынуўся без сіл.

Дзе Кіра?

Не дбаючы аб захаванне цішыні, ацверазель ад болю ў левай назе, паклыгай наперад, да бухты. Там паявілася перад ім нешта такое, ад чаго падняліся ў Сашы валасы і перастала балецы у назе: стаяла высокая смерць з касою! Апрытомнейшы, захацелася зарагатаць: гэта стаяла лодка з неразгорнутым парусам, а ў ёй насыпаная горба пяску. Да берага даходзіла цясніна, відаць глыбокая, ад якой нікто не ведаў.

— Саша! — з цемені выйшла Кіра.

Уздрыгнуў ад нечаканаці.

— Вось што мы бачылі штовечар у Зялёной бухце, — сказаў Саша аб лодцы з парусам. Ён з цэлай сілы выганяў з сябе страх.

Кіра сказала:

— Яны вывозяць пясок на сярэдзіну бухты, каб не пакінуць ніякіх слядоў.

— Кіра, дзе ты схавалася?

Але Кіра казала:

— Яны не ўжываюць вёслай, каб не паходаць птаства, і не нарабіць шуму.

Кіра добра разважала, у Зялёной бухце аж кішэла ад дзікіх качак, што знаходзілі тут багатую спажыву.

— Кіра... — пачаў сваё Саша і абарваў у паўслове.

На кладцы, за імі, штосыці пляснула, забулькала гразь. Хтосьці чутна засоп, як бы вылазячы. Потым настала ціш. Аж цалкам блізка хтосьці затупаў раз і другі, усёроўна, бы назнарок. И як бы псычаў дзесьці вуж...

— Сюды! — Кіра тузанула Сашу за руку. Прыйсёлі за кустом, на гнілым бярвенні, якое распадалася на дзве часткі і заплывала граззю, перамешанай зеллем. Саша пастанавіў атакаваць таго, хто паявіцца, збіць з ног, пакаціць у багнішча і ўцякаць з Кіраю ад праклятага месца. Пярайдзе пяць мінут і будуць па пояс у, багне! Бярвенне пад імі прарывалася глыбей і глыбей.

Высунуўся вялікі ценъ, які прыцішана загаварыў голасам бацькі:

— Саша!, Кіра! Дзе вы?

— Тата! — амаль уголас крыкнула Кіра і замахаўшы ад радасці рукамі ссунулася ў дрыгву. Саша скочыў у куст, упёрся нагамі ў сплеченія карэнні, і з цэлай сілы цапнуў Кіру за руку, цягнучы яе да сябе.

Бацька падбег да іх. У Кіры падралася сукенка. У Сашы да крыві паддёрты голлем твар.

— Затрымаем іх перад кладкаю, калі будуць нясці кошыкі з зямлёю, — гаварыў бацька. — Тут няма як...

Калі, прайшоўшы праз небяспечную кладку ўбеглі ў лес, цень дзяўчыны стаяў калі валуна на гары.

— Чагосьці замарудзілі яны, — бацька ўсміхнуўся ў цемнаце. — Тым ляпей для нас. Ідзем.

Ад лесу падкраліся да валуна з таго боку, адкуль не было відаць дзяўчыны. Пад валуном скрыгат лапаты.

Бацька вышаў з-за валуна. Дзяўчына віснула і кінулася ўцякаць.

— Не ўцячэш, — засмяяўся бацька і грозна крыкнуў у нару шахты: — Вылазь, хлопча!

Кіра і Саша паабапал.

З чорнай нары выскачыў дзікі крык.

— Ратунку!!! — залямантаваў хлопец. Яго лямант заглушыла бульгатанне, быщам пасыпаўся на ваду раптоўны вялікі град.

Бацька прысеў ля нары і пасвяціў ліхтарыкам. Першае, што кінулася ў вочы, гэта пабялелы твар у вадзе, якая гвалтоўна падымалася. Пад валуном студня з дубовых бярвенняў, са шчылін сыплецца пясок, засыпаючы хлопцу вочы. І ён ніяк не можа намацашь звісаючу вяроўкавую леску.

Перакрыкваючы жудаснае бульгатанне бацька тлумачыў:

— Леска налева ад тваёй руки!!!

Крыкнуў заголасна, у студні загрымела бы выбух і хлопец яшчэ страшней завывё.

— Ратуй!!! Ратун-нку-у!!

Аслеплены пяском штораз хапаўся абедзвюма рукамі ў надзеі адшукаць леску, але чапляючыся за бярвенні студні тапіўся з галавою. Зноў выплываў і зноў гэтаксама тапіўся.

Бацька ўзяў канец лескі, прымацаваны ў падножжа валуна, махнуў ёю раз і другі так, як робіцца гэта з ланцугом, калі апушчанае ў студню вядро не чэрпае вады. Стараўся падаць леску проста ў руکі хлопцу.

— Зважай, татачка! Упадзеши! — непакоілася Кіра.

Саша свяціў у студню ліхтарыкам і маўчай. Вада падымалася, пясок сышаўся і сышаўся са шчылін паміж бярвеннямі. Урэшце, за каторымі разам, бацьку ўдалося падаць леску і хлопец заціснуў на ёй руکі, як шалёны. Ён ані мог ані не быў здольны вылезці на верх па гэтай турыстычнай лесцы.

— Выцягнем! — крикнуў бацька, не было чаго траціць ні мінуты. Хлопец, калі самлее, загіне тут! Бацька падаў Сашы канец лескі, памагала Кіра. Саша кінуў ліхтарык у траву; ляжаў непагашаны і свяціў дзесьці на Зялёную бухту.

— Не тузайце, бо ўпадзе! — гаварыў бацька. І ўсе цягнулі далікатна і плаўна, як скарб, які павіс на апошнія нітцы.

Твар хлопца паявіўся ў нары, бацька мамантальна абхапіў яго за шыю і вывалак. Ён ледзь дыхаў, цэлы дрыжучы, мокры і халодны. На свежым паветры страціў прытомнасць і трывніў.

Бацька ўзваліў хлопца сабе на плечы.

— Хутка, дзееці!

Паваротная дарога выдалася доўгай. Хацелася знайсціся ў доміку, палячыць хлопца і пагаварыць з ім. Кіра спераду асвятляла ліхтарыкам дарогу, Саша крочыў ззаду і часта разглядаўся па баках, ці не ідзе хто за імі? Меў на ўвазе дзяўчыну, якая ўцякла ў невядомым кірунку. Мо скліча сяброў?

Паміж дрэвамі агенъчык доміка, далей шэрай паласа цудам уцалеўшага снегу: гэта воды Зэльвы.

У доміку, апрача маці, і ляснік Мацюкевіч.

— А, папрыходзілі партыزانы, — дабрадушна сказаў ляснік, паглядаючы на ўпэцканых балотам Кіру і Сашу.

— Саша, прынясі з возера вады, — сказала маці. — А, ты куды ўлезла!? — здзівілася, глянуўшы на Кіру ў падранай сукенцы.

З хлопца знялі мокрую вопратку, укладавілі ў Сашавым ложку, нацерлі плечы і грудзі камфоравым алеем, а калі дайшоў да памяці, напайлі малінавым адварам, въпрактыкованым маміным лекам ад прастуды. І далі таблетку аспірыну. Ён заснуў.

Ляснік Мацюкевіч тады дакладней прыгледзеўся да яго ўпаўшага твару.

— Та ж гэта вігранчыхі сын, — здзівіўся ляснік. — А тая дзеўка та напэўна сястра...

Мацюкевіч пашоў поначы да леснічанкі.

Саша даў нырца з памосця, любіў перад сном паплываць у ўпэлым вечаровым затонні. Ля берага зашахацеў чарот, выплыла лодка, вёслы білі па вадзе, быццам дзесяць штупакоў хвастамі. Хтосьці ўцякаў, як толькі мог! Знайшоўшыся на гладкай тоні лодка параскідала хвалі і паперла бы апантаная, намагаючыся скінуць з сябе чыйсьці вёрткі ценъ. Саша пашкадаваў, што не мае плаўнікаў, дагнаў бы гэту лодку.

— Гэй! — крикнуў бацькавым голасам. — Не ўцячэш, дзяўчына!

Вёслы захісталіся як маятнік насценнага гадзінніка, які спяшае на ліхе ведае колкі мінут за суткі! З па-за Змееўай паляны выглянуў месяц, цікаўліва зірнуў, але пакуль засвяціў на возера, лодка наблізілася да процілеглага берагу.

На памосце ўжо чакаў Сашу бацька.

— Украпі нам лодку, — сказаў.

Саша апусціў галаву, душыў яго сорам, злосць на самога сябе: быць на памосце і не звярнуць увагі на тое, што ля слупка замест лодкі, пустое месца!

— Даганю яе, тата!

— Ідзі спаць. Я сам, — бацька быў ужо раздзеты і масаваў лыдкі, мускулы. — Хоча затапіць лодку, — сказаў бацька. Сеў на памосце, ссунуўся ў ваду і бяспечна паплыў.

Саша, калечачы на шышках голыя ступені, імчаў да доміка па гумовы матрац, напампаваны паветрам.

— Ты куды!? — спрабавала перапыніць яго маці. Саша вырваў з-пад Кіры матрац. Кіра не паспела нічога сказаць.

Саша залез па пахі ў ваду каля памосця, дзе дно ачышчанае ад гнілога галля, лёг на матрац і паплыў услед за бацькам, працуучы абедзвюма рукамі — вятракамі.

Ля процілеглага берага стукат падобны да того, калі біць каменем па кадушцы. Дзіраваць лодку, нядобрая дзяўчына! Саша замахаў рукамі, апускаючы іх у ваду аж па локці. Неўзабаве параўняўся з бацькам, які пачаў плысці краулем.

— Гэй! — крыкнуў Саша, а рэха голасу кінулася з імпэтам на лясную сцяну, вырастуючу ў зорнае неба з кожным метрам пераплытай адлегласці. Стукат абціх.

Лодка, асірацелая і напалову затопленая, ужо павярнулася носам на глыбіню, папхнутая нядобрай рукою. У лесе чуваць уцякаючага чалавека.

Бацька адштурхнуў лодку да цёмнага берага, Саша спрабаваў зрабіць тое самае і зваліўся з лёгкага матраца. Лодку ўратавалі — патанула ў прыбярэжнай мялізне, задраўшы нос; намучыліся да сёмых потаў вывалакаючы на плыціну ў меру таго, як выцякала з яе лішняя вада.

Невялікую на шчасце дзіру туга заткнулі купальнымі трусамі і адплылі. Бацька вяславаў без аглядкі, Саша выбіраў жменямі ваду, што сачылася праз матэрыял.

ШАХТА

Хлопец расказаў, што ў мінулым годзе, збіраючы ягады з сястрою і маці, прысел каля каменя-валуна адпачыць і пасці. Пры такіх аказіях хлопец любіў улазіць на валун і любавацца прыгажосцю сваёй ваколіцы. Але тады, першы раз, прыкметні выкаваны ў камені след босай нагі, зарослы мохам, а ніжэй, збоку, крыж літоўска-

беларускай Пагоні.

Маці насварылася, каб болей не лазіў на гэты камень, які выдаваўся помнікам, пастаўленым на магіле нейкага князя!

Пасля гэтага здарэння маці забараніла адпачываць тут і, пераходзячы каля валуна, пабожна хрысцілася.

Хлопец, аднак, не стрымаў сваёй цікавасці і пастанавіў яшчэ раз агледзець знакі на валуне. Баяўся ісці адзін і нагаварыў сястру. Пайшлі ўдваіх, калі маці не было ў хаце. З-пад каменя вышмыгнула яшчарка, сястра завішчала. Каб паказаць ёй, што няма чаго баяцца яшчара, хлопец спрабаваў усадзіць у нару сваю руку і неспадзявана намацаў бляшкі. Былі гэта дзве дзіўныя сярэбраныя манеты. Разгроб норку глыбей, але больш не знайшоў.

Пачулі ў лесе галасы людзей і кінуліся ўцякаць наўпрасткі, цераз маліннікі. Тады сястра згубіла сваю манету, якую знайшла Кіра.

Сястра марыла вывучыцца на лекара, гаварыла, што не байца магілаў. Яна была пераканана, што пад валуном ляжыць скарб, пакладзены ў багатай князеўскай магіле. Так некалі хавалі валадароў. Ёй надта хацелася вучыцца далей ды не было за што паслаць яе ў горад, на навуку. На такіх размовах прыйшла восень і зіма.

Брат увесну, нарэшце, згадзіўся капаць. Сястра сказала, што стаўшы лекарам возьме яго да сябе, у горад, і вывучыць на інжынера. Калі адкрылі студню было ясна, што гэта не магіла, і страх прапаў. Гэта глыбока схаваны скарб! Гэта ніякая студня! Гэта добра забяспечаны скарб! Сястра нецярпівілася.

Яна загадзя паслала ўсе патрэбныя паперы ў школу, у Беласток. У чэрвені пaeхала на экзамены і тады, будучы ў Беластоку, выслала пісьмо да Кіры, каб у гэтае лета нікто чужы не паявіўся ў ваколіцы. Пісьмо ўкінула ў скрынку паштовага вагона варшаўскага поезда на станцыі Беласток «Цэнтральны».

— Сястра здала экзамены на пяцёркі, — закончыў доўгі расказ хлопец. Ён пачырванеў.

— Ну, а што здарылася ўчора? — бацька не пытаяў адразу пра гэта, каб не нерваваць непатрэбна хлопца. Маці, Кіра, Саша маўчалі.

— Капанне адбывалася даволі лёгка, — пасмялеў хлопец. — Нідзе ні каменьчыка, адзін пясок, аж раптам натрапіў я на камень, уціснуты паміж бярвеннямі. Падумаў, трэба яго выдраць, а то ўпадзе на галаву, калі дакапаюся ўглыб. Толькі я чапіў лапатаю той камень — як жа ж пачала хлястачь адтуль вада!...

Хлопец пабялеў, зрабілася яму нядобра. Пасядзеўшы моўчкі, дадаў:

— А вашых галасоў я не чую, сталася гэта хіба перад самым

вашым прыходам...

*

Студня аказалася глыбачэзны шахтай.

Прыехала брыгада геолагаў і вось ужо трэці год працуець спецыялісты, ужываючы ўсялякіх спосабаў, але шахта заўзята бароніць сваёй таямніцы. Калі залаталі шчыліну, выпампавалі ваду і пракапаліся на пятнаццаць метраў глыбей, зноў усё заліла вада. Тым разам з другой шчыліны. Залаталі і гэту шчыліну, пракапаліся яшчэ не болей, як на дзесяць метраў, калі прарвалася вада з неспадзянай трэцій шчыліны, размываючы дзве першыя. Заўважана, што вада не б'е бы з крыніцы, як бывае гэта пры капанні студняў, але падымаета толькі да пэўнага ўзроўню, які адпавядае ўзроўню вады ў возеры.

Налі і ў шахту чырвонай фарбы і праз некалькі дзён паявілася чырвоная вада спачатку ў Зялёной бухце, да якой найбліжэй; потым — у Чортавай затоцы і ўрэшце ў малым возеры Куніс, каля вёскі Вігранцы. Значыць, да шахты праведзена пад горамі і лясамі каналы.

Запушчана геалагічны свярдзёл, які на глыбіні сто пяцьдзесят метраў прабіў нейкую жалезную пакладзіну і вынес на верх не кавалкі золата або дыяменты, але дробінкі пергаменту, на якім чарнеюць літары: «ли, «ру», «ол», «чи».

Шахта, празваная Чортавай дзірою, сцеражэ скарбы каштоўнейшыя, чым золата і дыяменты, сцеражэ вельмі важныя дакументы, якія расказалі б нам пра невядомыя падзеі ў гісторыі нашага народа.

Тыя дакументы, відаць, так важныя, што хтосьці ў XVI стагоддзі не завагаўся забяспечыць ім несамавітую таямніцу. А той хтосьці быў напэўна вялікім інжынерам, калі патрапіў прыдумаць і пабудаваць штосьці такое, што немагчыма зрабіць нават пры цяперашнім тэхніцы. А мо той хтосьці быў самym вялікім вучоным, які калі-кольвеk нарадзіўся на нашай планеце, і мо зрабіў такія адкрыцці, у параўнанні да якіх сучасная нукlearная тэхніка выдалася б усяго дзіцячаю цацкаю!? І скаваў ён гэтыя адкрыцці да лепшых часоў, калі ўсе людзі на нашай Зямлі, як адзін чалавек стануть сябрамі навечна.

Скарбы ў Яцвяжскай пушчы недаступныя ў наш нядобры век, усёроўна, бы хтосьці па стараўся аб тое, каб памятаць пра лёс яцвягаў, пра народ, які загінуў назаўсёды.

Беласток, 21—26 сакавіка 1968 г.

ТАНЯ

I

Вясна, як толькі памятаў Юрка, прыходзіла з-за Лапіцкіх пагоркаў. Так і тады — ужо колькі дзён дзымуў у даліну ў цёплы вецер і нізка кудлаціся хмари. Час-часом высвечвала сонца, і ад таго ралля мацней чарнела і бліскала ў вочы беллю снегу ў разорах. А на Глінішчы снег быў як бы некрануты; ён ляжыць там заўсёды доўга, нарэшце ўтвараючы маленечкае блакітнае паазер'е з незасыпаных старых ямаў на бульбу, якое высыхала недзе ў першае сенаванне, пакідаючы пасля густую махавіну макрыцы. Далей, за могілкамі і пад Разбойнікам, глеба не вызвалялася — ці мо здавалася гэтак ад далечыні, — вясна заходзіла туды, відаць, потым.

На Доўгім выгане снег, бы разведзганае смятана, плямамі, усярэдзіне якіх цымнела западзінамі вада, яшчэ добра трymаўся на дарозе, паміж уледзянемымі каляінамі. Там нехта ехаў санямі; конь, быццам разумнае стварэнне, марудна цягнуў, апусціўшы галаву. Чалавек ішоў побач, растапырваючыся на коўзкім.

Вёска не тое што ўперлася ў Лапіцкія пагоркі, але як бы і выходзіла на іх, усё роўна бы баючыся таго глыбокага рову, гулівага ў веснаходдзе, над якім трываў масток, асабліва самотны ўвечары, у сакавіцкае бесправсвецце.

Юрка, засынаючы, чуў праз вячорную мітусню бацькоў вадаспадзісты шум, які ўдзень, калі стаяць на tym мастку з ненадзейнымі парэнчамі, слухаеш як песню вясны, што ўяўляеца квяцістым анёлам па-над палямі. У другім класе, памятае, намаляваў гэтую паню — ва ўквеченай сукні, з жаўрукамі... Сніліся карabelльчыкі. Яны плылі выганскай муццю ў Свіслач, далей — глыбачэным Нёманам у мора, да сонечнае Францыі, на берагах якой сумны Напалеон нецярпіва чагосыці чакае. Некаторыя з іх гінулі ў бурах ля горскае Грузіі з арліным замкам царыцы Тамары, панябеснаму прыгожай, не бабы і, нават, не дзяўчыны, і якую назваць цудоўна прываблівай было б усё яшчэ зневажэннем яе.

Упоранкі спяваў шпак на бярозе, заінелай, у самюткім закутку падворышча, за калодамі з грубай карою, з якое ніяк не ўдаваліся Юрку падводнія лодкі. Тут, у шчыліну, зарослую крапівою, упаў яму добры шаўцоўскі нож, якога адразу не мог, ведама, дастаць назад і з часам забыўся аб ім. У гэтае прадвесне Юрка, шыніпарачы па гарышчы, угледзеў у матчыным куфры кніжку са скурападобнымі вокладкамі, якая выдалася яму кавалкам нечага смачнога. З малюнкамі непраўдападобных гораў, высокіх руінаў у жывых

туманах, жанчынаў у іконным адзенні і са святымі тварамі. Напісаў яе Лермантаў, панская фатаграфія якога была напачатку, — вусаты, у мундзіры, прапахлым бабулінмі яблыкамі-папяроўкамі, спасаўкамі; вершы, не вельмі зразумелыя, запамяталіся Юрку сваім незямным настроем. Страшнавата было чытаць іх.

...Перш зелянелася рунь у полі, жыты. Гусценка здалёку. За які-небудзь тыдзень зямля выпускала першыя парасткі травы пад платамі, камянімі, у зацішных месцаўінах каля гумнаў, дзе прыгравала сонца. Дзеці рвалі буйнейшыя сцяблінкі, жавалі іх, і хтосьці ўспамінаў пра бярозавы соўк: як і калі спускаць яго, халадзісты ды салодкі. Спрачаліся, даводзілі адзін аднаму сваё, аж зладзеяваты Адоль раптам выкryкваў: «Хлопцы, вароны робяць гнёзды!», і турмою беглі да Антыфонавых дрэў, цераз грузкія агароды, правальваючыся на асёліцы, але так нікто і не наважыўся ўзлезці на верхавіну вяза, на якім крычалі чорныя птушкі, ганебна крапаючы нам пякучым памётам на галовы. Юрка знаходзіў на брынняльную палку на загоне Гарбузікі і кідаў ёю ў амяду гняздоў, выклікаючы гэтым лапатанне крылаў, упартасе, бы цётчыны свары.

На прызбе загачанай па ваконцы Антыфонавай хаты грэў свае косці Шурка. Глухі — з выбітым на вайне вокам і прыдурэлым, брусладскі салдат, артылерыст, абвешаны крыжкамі герой, сядзіты чалавек, якому любілі дакучачы дзеці, Ён, сапраўды глухаваты, не пачуў птушынага вэрхалу і не адразу згледзеў быў падшыванцаў, каб прагнаць іх, палохаючы пакручастай кульба-каю. Юрка, уцякаючы ад Глухога, першы раз зрабілася проста — сорамна.

* * *

У той год, у жніво, Глухога Шурку забіў аўтобус. Ён наглядаў за братавымі малымі, старэйшага хлопчыка вучыў ездзіць на веласіпедзе, паказваў яму, і з горкі ля склепа выехаў на вуліцу, трапіў якраз пад колы машыны, насупраць Шыманчыкавай студні; шафёр казаў: выскачыў на мяне з-за куста бэзу, з варотаў...

II

Юрка падышоў да акна. Бацька стаяў каля сяней і глядзеў, як сусед зачыняе хлеў.

На канцы вечаровай дарогі, абломленай мускулістым бугром, нешта гуло, быццам вялізны чмель... Выпаўзаў стары грузавік, прыстасаваны для перевозу пасажыраў. Дзівосная буда, па-хатняму ашаляваная ды з акенцамі! Гэта яе называлі аўтобусам.

На прыпынку пасыпаліся з таго аўтобуса людзі, валюхаючыся ў гразі. Шафёр, усё роўна што адкалоўшыся ад ягонага выгаблеванага

боку, наблізіўся да задняга кола ды стукнуў у яго ботам. Трохі пастаяй, закурый, цаазіраўся, клікнуў да сябе кандуктара і — Юрка выразна пачаў — накрычаў на гэтага чалавека:

— Слухай, пан, калі яшчэ раз мне набярэш гэтулькі людзей, дык, яй-богу, павязеш іх на сваім гарбе! Во, паглядзі, пан, як колы асядаюць.

Кандуктар адказаў шафёру чамусьці, як той Адолъ: прыкідваючыся спалоханым. Так, прынамсі, здалося Юрку. Затым — Юрка сачыў іх — яны адышліся ўбок, зашапталі адзін аднаму, пачалі рагатаць, ажно енчышь, хапаючыся за жываты. Пайшлі, а як жа, да Абцасіка, чырвананосага шаўца і карцёжніка. Ім трэба было, відаць, не так паесці, як зрабішь па чарцы ды згуляць у ачко.

Пры вячэры бацька гаварыў да маці:

— Няма каму пасвіць кароў. Пастухі ў Беластоку панамі.. Смяюцца з гаспадара. — Дадаў: — Што гэта будзе: кожны панам хоча быць!

Маці разявіла рот, каб сказаць, і папярхнулася, закашлялася да слёз.

Юрку было прыкра ад бацьковых слоў. Ад гэтага яго намёку на жаданне сына падацца ў рамесную школу, у беластоцкую.

Была ўжо вясна, але начамі яшчэ насоковалі прымараразкі. Сёйтой выганяў кароў на пашу, спачатку на Доўгі выган. На ўсю вёску быў цяпер адзін пастух, Супрун, і таму іншы раз даводзілася пасвіць статак самім. Чаргою, як казаў Антыфон. Гэта ён паддабрыўся да Юркавага бацькі: «Тваю чаргу, Антошка, зробімо ў нядзелью, і ты пашлі з каровамі свайго вучня, няхай ён сам па-пасе».

...Перад узыходам сонца ў полі Юрку ўпершыню здалося, што, каб не далёкі спеў пеўняў, можна было б ашалець ад страху, ад уражання, быццам усенька навокал заснula вечным сном! Гэткі страх здзівіў яго. Ен ніколі дагэтуль не перажывав такога. Могілкі і тыя ўяўляліся яму нечым амаль забаўным... Чужы Беласток з хатамі, у якіх добрыя саламяныя стрэхі, дбайна ўкладзеныя, з пабеленымі камінамі; уздоўж шырокіх тратуараў з натойпамі людзей, пастухоў зладзеяў, парабакаў-гультаёў, краўцоў-гарбацікаў, шаўцоў-п'яніцаў, крамнікаў-ашуканцаў. Яны смяюцца з бацькі, які крочыць сярэдзінаю вуліцы адзін-адзінюткі ды неразумна трасе на ўсіх гірападобным кулаком. «Падлы вы!!!» — выкрыкае на іх бацька. А яны дражняцца з ім: «Гэй! Гэй-тэй!! Гэ-ээ-эйіі!!!»

Юрка расплюшчыў вочы.

Цераз іскрыстае ад расы канюшынішча ішоў нехта высокі, як Антыфон, і крычаў:

— Гэй, як ты пасеш?! Гэй, каровы ў канюшыне — паўздувающа! Праладзе жывіна, чуеш, зараза?!

Гэта быў чалавек з задрыпанага Гаспорскага хутара, і яму, па праўдзе кажучы, можна было напляваць на няшчасце з не ягонымі, вясковымі, каровамі. Ён, пабачыўшы, што Юрка заварушыўся, павярнуў назад, да каня, якога з плугам пакінуў ля лазнякоў у Жаўручыным лужку.

Бытта спрэядлівае пакаранне, здула неўзабаве Шашка, сваю кароўку: стаяла казачна жудаснай кошкую, што ўгледзела тлустую асеннюю мыш. Юрка сцебануў Шашка пугаю, біў і біў непавараткую быдляціну, надрывіста плачучы. Бачылі гэта дзяўчатацы ды хлопцы, што ішлі дарогаю ў царкву.

* * *

Пасля таго як Юрка ўпусціў кароў у канюшыну, яму вельмі зажадалася стаць слёсарам, механікам пры маторах, і ён, варочаючыся са школы, хуценька абедаў ды ішоў з кніжкамі ў гумно, дзе залягаў на гладкіх снапах, прыхаваных бацькам на паркі дзеля новай страхі, у апусцелым прыстаранку, і там вучыўся да сутоння, дагэтуль троечны вучань пані Яроцкай...

III

Юрка, як і бальшыня хлопцаў, быў за тое, каб вучыцца ў механічным тэхнікуме.

— Добра, — сказала настаўніца. Яна пахваліла: — Добры выбар: мужчынская прафесія... — Расказала пра свайго брата, механіка ў горадзе.

У класе стала цудоўна. На перапынак выйшлі адны дзяўчатацы, крыху як бы з крыўдай у вачах за тое, што аказаліся яны нецікавымі.

— І я ў тэхнікум, — азвалася дачка солтыса, але яе нікто не сдухаў.

Сябры склаліся грашыма, за якія накупілі цукерак у крамцы Лукашэвіча. Затым зайшлі ў маянтовыя зараснікі, што за фундаментамі спаленага палаца, там па раскладалі ласунак на чысценька павырываныя лапухі, падзяліліся ім пароўну, расселіся ў здзічэлых травах, дзіўных, шляхотнага вырасту, відаць, паркавых, ды елі, непрыстойна смокучы па-парасячаму. Расказвалі сабе аб tym, як гэта хораща быць механікам. Хтосьці згледзеў пад разбуранай абораю паржавельня колы, аселья ў зямлю зубачы, і дружна пабеглі туды.

На заканчэнне навучальнага года адбылася вечарына выпускнікоў, на якую запрасілі вучаніц ды вучняў, што перайшлі ў

сёмы. Маці спякла пірог, пазычыла талерак, а бацька — дзіва над дзівамі! — прыдбаў бутэльку хвалёнага першаку. Загадчык школы, увесь святочны, сыпаў каляровымі словамі, даручаючи старанна павыпісваныя пасведчанні з арлінымі пячаткамі. Юрка адчуваў сябе як пасля споведзі — абмытым і галодным.

За багата застаўленым сталом — дзеци з бацькамі, па-вясельнаму, з немалым гонарам, а дзе хто і фанабэрліва. Настаўпікі спрабавалі жартаваць, хацелі таварыскай цеплыні, беспасярэднасці, настаўніцы загаворвалі да мацярок гадунцоў, але так нічога і не выходзіла. Мужчыны клялі ў душы гэты панскі баль, не могуучы напіцца ды пабуюніць: саромеліся вучаных. Якая тут суполка — адных, што ўважаюць сябе цёмнымі, з тымі, што адукаваныя? Дзяўчата з хлапцамі таксама не натанцаваліся, хоць сам Пекны Лёнік іграў, а пані Яроцкая заахвочвала да белага вальса: «Таня, Кіра, давайце бавіцца... Усе!»

Таніна маці расселася, бы Лапаціха з Новай Вёскі на вячорках. Здавалася, так і назаве нейкага хлопца матаўілам, так і ахрысціць нечую дачку вышчаркаю. Юрку нясцерпна хацелася выбегчы адсюль у Грабняк і там кідаць шышкамі ў вавёрак, з'яджаць на задку з пясаністасе стромы аж да самых віроў ля даўняга млынішча, распрануцца дагала ды нырнуць у крынічна халодную глыбіню пад палямі з зялёнымі бародамі водарасцяў або ўзбегчы на гару, на Шыбеніцу, і адтоль галёкаць — то ў бок Разбойніка, то на Гаспораў хутар, то па-над Глінішчам, то да аціхлае вёскі: «Гото-гоо-оо!»

— У панядзелак трэ будзе абкідаць бульбу ў Аляксандроўцы, — сказаў бацька, калі завідна варочаліся дамоў Школьным завулкам.

* * *

Юрку да таго ж стала ненавіднай бацькоўская хата, што ён адразу спацеў ад аднае толькі думкі, што можа праваліцца на ўступным экзамене ды нікуды не пойдзе вучыцца далей. Яму беспрычынна ўспомнілася, што казаў п'яны Антыфон: вока Глухому Шурку выбіў ягоны сын, а не немец на фронце ў першую вайну...

IV

У дзень экзамену, у шарую рань, аўтобусная буда на прыпынку нагадвала сабою замалы вулей, ля якога раіліся чалавекападобныя стварэнні. Піскі, крыкі, лямант, бязладная сварлівая гутарка, мітусня. «Няхай Бог сцеражэ!..» — паўтарала маці, і Юрка, ужо ў дарозе, зразумеў, што яна страшэнна хвалявалася: кандуктар браў грошы і ад тых, якія не дабіліся да дзвярэй у калатнечы і ціску, што пагражаяў ламаннем скабаў.

Апошнімі да запацелага грузу даляпіліся солтыс з дачкою. Юрка задыхаўся яшчэ і ад смуроду бензіну; прыціснуты да прагоркльх махорыща грудзей некага, безнадзейнага, таропіўся то на вялікі гузік, то на зацыраваную дзірку над ім. Вышэй не бачыў.

Рука дранцева ад пакунка, баялася кінуць яго пад ногі. Угары грымелі прастуджаныя галасы, салоныя жарты. Яму да млеўкасці займала дух ад гайданкі на калдобінах.

Ехалася Юрку, як таму сабацы ў скрыні.

Калі не меў чым дыхаць, цымнела ў вачах, і ўсё выдалася жахлівым сном, мужчыны загаварылі пра беластоцкія хаты. Было гэта як подых паветра, як намочаны ў сцюдзёнай вадзе ручнік у спякотнае лета... Божа, не прычакаць канца!

З ног прападалі рэшткі сілаў, кропелька па кропельцы...

Цэлаю вучнёўскай хёраю, удзесяцёх, апінуліся ў Беластоку, неверагодна чужым, хоць і раней вядомым з апавяданняў спекулянтаў і тых, што варочаліся з ваенных вывазаў у Нямеччыну. У выпаленым цэнтры з мілымі воку асотамі на цагляных пустэчах паклыгали шукаць той тэхнікум на Сасновай, слухаючы солтыса і нават ягонае дачкі. Быццам выгнаныя ў свет. З першымі ўколамі іншага, пакуль нязведенага неспакою.

...Іх заявілі ў каменнную заду з каланадаю, бы ў касцёл. Неўзабаве старых, што папрыязджалі разам з дзецьмі, папрасілі выйсці на двор, і нейкі настаўнік, такі пыхлівы і, адначасна, надта ж падобны да цырульніка з блішчастай прычоскаю, абвесціў — яго слова так і пахлі, так і пахлі адэкалонам, — аб блізкім пачатку экзамену. На чорнай дошцы — урачыста — выпісаў ён пісьмовыя пытанні. Калі тлум вучняў размеркаваўся па адной асобе за кожным столікам, памочнік экзаменатора, чалавек з тварам бывалага парабка, хутка раздаў усім карткі міністэрскае паперы з чырвонымі прадаўгаватымі штампамі. Юрка, учытваючыся ў сваё напісанас, не мог пазбыцца вачэй маці, — нібы яна глядзела на яго...

Перад ад'ездам у вёску, узбуджаныя, пад добраахвотным старшыняваннем солтыса, знайшлі ўтульную мясціну і супольна спажывалі харчы, выклайшы ўсё на вышываную сурвэтку аднаго з хлопцаў. За калочым жываплощем чортапалоху буйніў горад, але ягоны шум ужо не быў такім бяссэнсавым, як гэта адчувалася імі спярша.

* * *

Юркаў бацька меў рацыю, калі казаў, што ў горадзе кожны дзень — свята.

Юрка думаў пра Беласток без ранейшае яснасці.

V

У корм свінням мяшалі конскі памёт.

Юрка збіраў тыя яблыкі, калі добра звечарэла на выгане. Цяпер ён адчуваў усю прыніжанасць гэтага занятку, з'едліва смяяўся сам сабе з таго, як нядайна сплборнічаў з сябрамі — хто болей. Ціхнулі гумны. Слепнякі хатаў, у чымсьці пустэльныя агеньчыкі ў іх вокнах, свяцілі не далей як да кустоў бэзу ў заплоцці.

Юрка лічыў дні да свайго выезду ў Беласток, на навуку. Экзамен у тэхнікум ён здаў і быў гэтым не то ашаломлены, не то прыпалаханы.

Маці сказала:

— Юрачка, хлопчык мой, шануй ты адзенне. Шануй, хлопчык. — Ад ласкавых слоў яе, наагул суровае жанчыны, рабілася яму ніякавата.

Мераючы касцюмік з даматканага, шарупаватага, матэрыйя-лу, Юрка са злосцю прыкмячаў, што нагавіцы пашилі яму навырост, і ён дамогся ў маці, каб іх трохі падкарцілі.

Пад ложкам, у пакой, стаялі новенъкія чаравікі. Ён начышчаў іх, ад нецярпівасці марнуючы ваксу, падпільнаваўшы, калі бацька сабраўся ў поле або на рынак; стары думаў, чым заплаціць Абцасіку за работу.

Усяго раз Юрку выдалася, што ў нечым пакрыўдзіў ён бацькоў і што маці сядзе якраз на яго.

Прычакаў таго апошняга з апошніх дня і ночы ў бацькоўскай вясковай хаце.

Прыснілася яму, быццам ён ужо едзе ў Беласток — фурманкаю, забытымі гасцінцамі, нацянькі. Паганяе каня. Дарога.... Юрка ніколі не быў у доўгай дарозе. Сабакі ў сустрэчных вёсках брэшуть: «Едзь! едзь! едзь? едзь!» Іх брэх — як злосць зайдзрослівага сябра. Рушыўся Юрка ўвечары, калі на каляіны церусілася святое ночы. Малая Мядзведзіца, у бестурбоці задраўшы хвост, гайсала па нябёсах, скідаючы на зямлю дурнень-кія зоркі, ажно перапыніў ейную гульню месяца, які спакойна ўзышоў на дах леснічоўскай вартоўні і рассмияўся смехам бацькі са свайго дзіцяці, што з забаўнай бессаромнасцю вычайпляе пры чужых.

Месяц узяўся наводзіць парадкі. І ў лесе, і ў заполі, і на вярстовай далечы. Зазіраў пад стаўбунаватыя ядлоўцы, будзіў там зайца-сплюха, і пужаў яснотаю ваўка-забойцу, і супакойваў совы-брыдулі, знепакоеных павідлеласцю. Ён як бы ішоў шляхам наперадзе, паказываючы ўхабіны, глыбокія лужыны, каменне, пагорбленае ад пабояў каранёў... Дражніўся, гладкатвары, з рэчкай Сакалдою, прыгажуняю сярод лугоў, ад чаго раздражнена маўчалі сосны на

Копнай гары. Воз натужліва намотваў далечыню, спіцамі перасякаючы пясок або нездаволена крэкчучы ў макрэдзінах; іншы раз, быццам пабрыкваў або ўздыхаў, і ўсё роўна што спрабоўваў пагаманіць з навіслым галмём, кідаючы ў глуш кароткае рэха, якое нагадвала соннае клекатанне бусла ў гняздзе з малымі... У верхавінах цікаваў вецер, гэты задзіра, які, ад няма чаго рабіць, абрываў шышкі ды абломваў сушняк. А вось і прасека, бы нейкая вуліца, бачаная са стоенымі будынкамі, што вытрышчыліся шклянымі бельмамі ганкаў, утульных ды з усходкамі да чистых дзвярэй. «У-у-ця-ця-кае-е-еес... у-у-ця-ця-ка-е-е-е-е... у-ця-кае...» — заікліва пішгэлі воссі. «Ш-ши-Што?!» — перапытала галінка, пяшчотна кальнуўшы Юрку ў вуха. «Так-так-так-так» — траскацелі колы. Лес кінуў свае справы, а той ветрык разявіўся ў аньямеласці. «Чаму-уу?... чаму-ууу?» — гукала сава, птушыная наслядоўніца мудрасці. «Так-так трэ-эба!.. так-так трэ-эба!.. так-так.» — недзе дзэрлася паганая птаха, задаволеная, што, нарэшце, трапілася ёй прыкрае. Прылезла зваладужжаная хмара, звабленая гвалтам, і, таксама сваё, прагрымела: «Ка-а-а-аб я-аа тва-ай-го-оо сле-е-е-ду-ду-ду не-ээ ба-ба-бачы-ы-ы-ла-ааа!!!» Юрка здзяяжыў клячу. «Едзь!.. едзь!.. едзь!..» — усё чутно было ад вёсак у ваколлі. Знядужэльня пад восень палі ўжо нічога не казалі. Даўно яны, і першымі, яшчэ ў жніво, пасварыліся былі з Юркам, а пот вочы яму заліваў, ой, і рукі пры снапах жытнёвых млелі ад знямогі. Ад усяго таго неба блакітнае расплакалася дажджамі, наклікаючы сумоту баб'яга лета.

Вось-ка елачкі назбягаліся да дарогі: «Юрачак... Юрачак... Юрачак...» Дзе-нідзе бярэзіны, абражаныя, бялелі, распушціўшы косы. Дуб, гняўлівы дзед, прабубніў: «Скру-у-уці-і-і шшы-ы-ю-ю!» Асіна ж пасмяялася з елачак-верачак. «Ла-ccc-с-скі прос-с-ccc-сі-iii-іце?!» Гонкія сосны — тыя хісталіся, нібы маліліся. Іхныя сёстры, яліны, паматчынаму цямлелі ў жаданні яму шчаслівага падарожжа, як дзіцяці роднаму, якому грэх зычыць зло.

Адны яны пагадзіліся з Юркам, атуляючы яго супакоем надзеі і хаваючы ад яго чорны смутак. Не прасілі аб памяці... Правялі хлопца да першых хат Беластока, доўта стаялі навідавоку. «Пайшлі вон!» — вылаіяўся на іх горад, па-зладзейску міргнуў да Юркі і папытаўся: «Маеш закурыць? Дасі, га? Xi-xi-xi...»

Юрка прачнуйся.

Са шчылінаў дзвярэй ад кухні цадзіўся бляск лямпы. Ноч ужо абцякала з вішань ля акна і раеплывалася ў запушчаным малінніку. Высыхала неба, і на ім белым кужалем харащэй дзень.

— Не спіш, Юрачак? — маці ціхмян наблізілася да ягоных вачэй і адварнулася некуды.

Яна выязджаала разам з ім.
Бацька курыў у задуменні.
У аўтобус не селі... Трэба было запрагаць каня.

Гэты сон успомніцца Юрку праз шмат гадоў пасля таго, як закончыць ён школу. Была, здаецца, нейкая п'янка, — не, адбывалася вяселле ў Багноўцы, якая далучана да Беластока. Якіясьці пустадомкі на ім, з інтэлігэнцкім бародамі, круцілі насамі на попахі ад свежаўгноенага прысядзібнага участка за тым будынкам, у якім ладзілі гасцям музыкі, і яны дэкламавалі зласлі-вячы, згіджанае некім дурным нешта з пушкінскага вопісу вёскі, вядома, пад разбэшчаны рогат, такі чырванаморды, вазацкі...

Адзіным, хто абразіўся на іх, быў менавіта Юрка.

VI

Першага верасня пяцідзесятага года па высокім чыгуначным палатне ад вуліцы Смольнай у кірунку цэнтральнага вакзала ішлі маці і сын. Яны з вёскі, гэта відаць па іхнім адзененні і па тым, што хлопец загаварыў быў па-беларуску.

Быў гэта Юрка. Ён праводзіў маці да цягніка ды абяцаў ёй пісаць дамоў, прыехаць дапамагчы капаць бульбу, і на малацьбу ў глыбокую восень, калі ўдараць маразы... Абяцаўся акуратна вучыцца.

Старая плакала неяк нястрымна, развітальна, і ў Юркі таксама пасыпаліся слёзы, відаць, таму, што, не зважаючы на радасць, неспадзявана ўцяміў: адзін-адзінюсенькі застаюся! Аб адзіноце не думалася ў вёсцы, яно тады не заўважаецца, яго там, магчыма, і зусім няма... А горад вялікі, і Юрка ў ім — сіратою. Маці пакінула яму бохан хлеба і сушаную каўбасу, пакуль абжывеца ў чужой хаце, і аброзок Маткі Боскай. І пасцель, ад якое пахла крынічнаю рэчанькай; уяўляліся крыштальная вада, каляровыя каменьчыкі на дне, жоўты ад пяску бераг, пырханне папутаных коней на лузе і залацістыя кветкі ля сіняга люстэрка Анюты, азярочка ў зарослай аерам дрыгве. Ва ўсім гэтым бачыў і сваю маці, як палашча яна хусце ды гукае да яго: «Юрачак, ручнікі паплылі!» А бацька ўядзжае возам у глыбокое, каб намачыць колы. Ён неяк з'явіўся з наўсцяж расчыненага паднябесся, што па-над Глінішчам...

Са Смольнай відаць смугу забеластоцкіх лясоў, ад кустоў я нечага па-пад высокаю ў гэтым месцы вайкавыскую чыгункаю. Нейкі куст галеў, засцілаючы падножжа лісцямі, усё роўна што надумаўшыся мякка выспацца. Тут было ўтульна, і Юрка любіў заходзіць сюды, ціха паспяваць сабе... Быць у не сваёй кватэры цяжка. Яго дражніў пах,

чужы пах, і прытым дзіўны, — мо і не чужы, і не тое што дзіўны... Пах, ад якога рабілася яму нядобра, блага. З часам прызывычаіўся ён да яго і забыў аб ім, калі вырас, ажаніўся ў Беластоку ды прыдбаў уласную кватэру, памалюваную, чысцюткую, шчыльную. Той пах, тыя запахі, як аказалася, былі ад фарбаў, ад безбалагання, ад далікатных кухонных прыправаў. Наймацней пахла, вось, прыправамі.

— Кавалер пасыцеў, — аднойчы сказала гаспадыня, прымяочыса стала пасуду. Яна паглядзела на яго, як на нешта тлустае і смачнае. І гэта Юрку забалела.

Ён гатоў быў пакінуць усё: школу, Беласток і пешшу пайсці адсюль, але цярпліва падлічыў, што да Усіх Святых заставалася дваццаць шэсць сутак, да гэтых перадзімніх канікулаў, гэтулькі, колькі патрэбна літараў, каб скласці імёны маці і бацькі і прозвішча.

Білет купіў напярэдадні.

— Ужо прыехаў? — бацька сек упоцемку дровы пад паветкаю.

— Вылюднеў наш хлопец! — цешылася маці.

А ён малавеље не зайшоўся ад невыглумачальнага жалю — да мужчынскай грубаватасці, да жаночае сардэчнасці.

Пасадзілі Юрку на найлепшай табурэтцы. Размаўлялі з ім, як з гасцём. Гэта, вядома, прыемна, але, мабыць, болей, аднак, прыкра. Неяк не цалкам ты ўжо свой...

* * *

Можна досыць дакладна здагадвацца наконт праўдападобнага пачатку сталасці ў чалавеку, ягонага, наагул хуткага, выспявання ў юначыя гады, якія ашаламляюць, бы цвёт чаромхі ў майскую пару. І ў Юркі вязалася гэта з праявамі шанавання яго з боку бацькоў, прызнавання імі таго, што ў ім ёсць нешта такое, чаго не было і няма ў іх і ў каго іншага. Адбываецца тое, пераважна, нечакана ды ў настроі неназванага суму, нават адчужанасці.

VII

Юрка, хутчэй з нудоты ў царкве, азірнуўся на хор, што выспеўваў незразумелае, і яго зрок спатыкнуўся на ўсмешицы, прамяністай, як бліск расінкі на жытнёвой сцяблінцы, калі спываюць жаўрукі і ўрачысцее ў прасторах. Усміхалася дзяўчына, пра якую неяк ведаў, што яна завецца Таня і будзе ёй, пэўна, чатыроццаць гадоў. Сваю ўвагу кіравала Таня некуды па-над ім; наўкола кленчылі ды ўставалі, хрысціліся і шапталіся, пасоўваліся ўзад або наперад, быццам нешта бралі, хавалі за пазухі, выносілі.

Па звароце з царквы, дома, маці распытвалася ў Юркі пра рознае аў ягоным побытце ў Беластоку. Ён адказваў ёй няўважліва,

халадзеючы пры ўспаміне аб горадзе і сваім тэхнікуме, суме па доме і сябрах.

Ён уцёк з кухні на гарышча, дзе смяяўся невядома чаго. Выбраўся да гумна па сечку карове, забіўся ў застаронак з сенам і співаў «Вочы чорныя». Песні неўмеў, памятаў адны пачатковыя слова, але яму хапала і гэтага. У варотах з'явіўся бандзюкаваты Адолік і папытаяўся:

— Дзе ты напіўся?

Юрка нешта наплёў яму і папрасіў:

— Дай, Адолік, махоркі.

Адвячоркам вёску так укрыў туман, што здавалася, няма чым дыхаць. Будынкі ўзвышаліся накшталт гмахаў, і ад нязвычнае цішы было ўражанне, што ты аглох.

Страх вырасташаў яшчэ і ад даўтога святла з вокнаў, якое нагадвала пражэктары падводнага чаўна капітана Нэма; рыбінаю, што затаілася, мігцеў на падворышчы, Антыфона не прыхаваны плут, лямешыца... Ад Танінай хаты, яе франтоннага венеціянскага акна, струменіўся бліск у сад і на вуліцу, ад чаго іскаркамі пераліваліся слязінкі марусечы на голлях. Блізка захліснуўся дзяўчоцы смех, у весніцах замаячылі постаці, трыві ці чатыры. Астатній выходзіла Таня, Юрка адразу пазнаў яе, ягоныя вочы зашалелі, усе дзяўчатасты зліліся яму ў адну, нерэальную ды з іконным тварам. Трывога, як нечуваная радасць, пагнала Юрку ў нейкі завулак, завяла ў панурыя закуткі ля выгану. Ён убіўся ў нечыя палаты, агароды, без анікага одуму расплакаўся — скавытліва, як бы прыгчытаючы: «Чаго я, дурань? Ну чаго?!» За парканам насцярожана забрахаў сабака, і гэта памагло Юрку сяк-так апамятацца: ён засаромеўся свае слабасці, быццам асмешаная малеча.

Ён выбіўся ізноў да Танінага дому, каля якага ўжо ні жывой душы, і намагаўся аднавіць з памяці ўсё, што здарылася. Юрку гэта не ўдавалася — ён пачаў сумнявацца ў сапраўднасці таго, што так нядаўна бачыў і перажыў. Разумеў, што вось апякае яго першае каханне, пра якое начытаўся ў кніжках і наслухаўся, каханне да дзяўчыны, якая яшчэ і не стала дзяўчынаю, несвядомай свае прыгажосці, яшчэ расці ёй і расці, квітнець цудоўнаю ружаю як найдалей ад усякіх людскіх узбалоткаў. И толькі адно пачуццё павінна быць ёй суджана: захапленне, такое, без якога Юрка не зможа жыць, як дарослы, як той, якому трэба заваяваць свет цэлы дзеля аднаго-адзінюткага яе імя, і дзеля якога ён гатоў апусціцца ў неіснаванне, стацца тою кропелькай на вішневай галінцы пад акном, згінуць у неабдымнасці прыроды, з тым чароўным перакананнем, што

ўсялякае шчасце, якое чакае Таню, ад яго яно будзе і ад нікога болей, аб чым таксама, апрача яе, ніхто і не даведаецца.

Юрку, як і кожнаму ў ягоным узросце, вядома, снілася аголеная распуста, але ні разу, хоць часамі ён жадаў таго, не здолеў уявіць сабе цела Тані.

* * *

Мы наглядаем, відаць, наступную заканамернасць: першае каханне, як самае бурлівае, ёсьць супраціўнае шлюблінаму жыццю, сутнасць якога, гэта грамадска-гаспадарчае аб'яднанне пары людзей, што натуральным чынам пярэчыць усяму таму ўзвышанаму. Гэта праўда, што чалавек бярэцца з пачуццяй, але жыве ён, аднак, розумам, даказываючы тым самым усівечную бяссільнасць сваю ў дачыненні да самога сябе і перамогу над ім звычайнага існавання, якое нязменна пакідае ў нас саміх смак упаду. Ці не таму мы ствараем багоў?

У выдускным класе Юрка ездзіў на экспкурсію. У Варшавскім музеі ён глядзеў на скульптуру Венеры і, вачам веры не даючы, пазнаваў у ёй Таню.

VIII

Вяртанне на Смольную было яму поўным пакуты, чакання нечага.

Ах, пакінуў бы тэхнікум, махнуў бы рукою на Беласток, які расчароўвае, ды лепш падаўся б у майстэрню слесара Жулкоўскага ў Крынках, дзе, прынамсі, напэўна выйшаў бы ў людзі! Ды не, нельга так. Чамусьці цалкам нельга. Каб не той вясковы смех, каб не тая злосць бацькоў, плач маці, каб, урэшце, і не сябры, якіх цяпер не пазнаць ад іхнія ганарыстасці... Каб — не Таня!

Настаўнікі ставілі Юрку неблагая адзнакі, якімі не было яму перад кім пахваліцца. Ён, праўда, трохі апусціўся пасля Калядаў.

У паездку дамоў Юрка наведаўся быў да Грышы, хоць з ім не надта і дружыў. А меў ён наўвеце вось што: з Грышкавай хаты добра бачылася Таніну.

Віхурыла мяцеліца, заносячы снягоццем платы і па-вар'яцку рагочучы, усё роўна што ўзлезшы на таполю; у кагосыці ляскала дзвярыма. У гэтай яе разбуяненасці нешта як у маладое ўдавы, якой пашанцевала хутка пайсці замуж... Імчала выючая весялосць, са стрымгaloўем і ў поле. Тады мяцеліцу ашкукаў мароз і пасунуліся хмары, бы сумленне, і ўжо кожны зноўку мог зразумець тое, што на свеце няма нічога болей сумнага ад адлігі ўночы.

Юрка ўкладваўся спаць позна.

Ён вырашыў стаць усё-такі інжынерам і вынайсці штосьці нікім не адкрытае: каб Зямля не аддалялася ад Сонца, каб круглы год квітнелі сады і каласілася збожжа, каб спявалі жаваранкі і купаліся ў рэчцы дзеци. Каб усенька жывое дзякавала яму, а ён змог сказаць: «Гэта не мая заслуга, гэта — Тані!» А яна здзвілася б: «Мая?» А Юрка ёй: «Так, Танечка! Яна: «Як гэта мая?» Ен: «Ты — як вясна! Ты — багавіца вясны!»

Юрка заходзіў у кнігарню па вуліцы Кілінскага, у хвасце колішняе Базарнай, і вышукваў кнігі з навукаю аб метэаралогіі, будаўніцтве паркаў, меліярацыі; грубыя тамы, у якіх рабаціла зрок ад матэматычных узоруў, рысункаў геаметрычнага аналізу, тэхнічных дадзеных. Юрка зубрыў матэрыял, запамінаў цэлья старонкі ды раздзелы, бы паему аб Грузіі, зразумелую пакуль нязвычай сонечнасцю ў ёй.

Ен, з маленства ненавідзячы лічбінаў, стаў лепшым матэматыкам у класе. Але высцерагаўся прагаварыща наконт Тані.

* * *

У нашых адносінах да кахання натыкаемся на супярэчнасць: несумненная веліч перажыванняў і нешанаванне іх. Падобнае на тое, што кожны з нас не прызнае адсутнасці высокіх пачуццяў у самога сябе, прагнем іх, як хлеба, як жняя вады ў спякоту!..

Гэтак у нас ад зморанаў паследнім жыццём?

IX

На Вялікдзень паехаў Юрка на вяселле дваюраднага брата. Маці дала яму тады аж пятнаццаць злоты на цукеркі дружцы. За столом дзяўчына касілася на той пакет прысмакаў у ягоных руках; хлопец крадком паглядваў на дружбантаў і рабіў так, як яны.

Пакет ён паклаў ёй у прыпол.

— Што гэта? — запытала яна. — Дзякую! Я люблю цукеркі.

— Гэ-эй! — крычаў сват. — Гэ-э-эй! Дакуль будзем сядзець?!
Хадзем танцаваць вальс. Чапляйся!

Бухнуў кароткі рогат, і ўрэзалі музыкі. У Юркі мурашкі бегалі па спіне, саромеўся проста глядзець на сваю дружку. Але асмеліўся, сказаў ён:

— Станцуем?

— Ага, — згадзілася яна. Ды тут жа недзе прапала.

— Дай, Юрка, цукерак! — з'явіўся, бы з-пад зямлі, Грышка. — Дай, дай, не шкадуй, — смяяўся ён не на жарт. — Прыгожая яна? Пакажы, ну, якая, — і разглядаўся з ганка на вясельнікаў, што ішлі вытанцавацца ў нанятай дзеля таго хаце.

— Малы ты, ці што?

— Бач ты яго: вырас!

Юрка недалюбліваў Грышку. Балючай стрэмкаю засела ў ягонай памяці Грышкава зняважлівасць да ўласнае маці. Аб чым жа гаварыць з такім чалавекам, як ён?

Пыліла гулянка. Маладая танцавала са сватам, малады — са старшаю дружкай. Уражвалі вочы — гарачыя не ад уцехі, але ад паспешлівасці, ад таго, каб як мага больш павесяліцца, а не нудзіцца пад сцяною ды глядзець на нечыю радасць, быць усяго сведкай чужой удачы. Круціў польку і Грышка: з віхрастым чубам, з прыглядкаю да дарослых.

Юрка неяк не адразу даглядзеў тое, што ён вытанцоўваў сваё менавіта з Таняю. Так у яго сталася ад непраўдападобнасці здарэння, ад вялікае неспадзяванасці пабачыць яе на музыках. Таню, пакуль не дзяўчыну, не расцвілую кветку, не акрыленую яшчэ, усяго з першымі ледзь прыкметнымі побліскамі ў паглядзе, усё роўна што выпадковы тант музычнае фразы ў гарманіста, які акурат рассядаецца граць, пачырванелую, напэўна, ад гарачыні, ад духоцца, рассмяянью фактычна па-дзіцячаму...

У перапынках між танцамі яна стаяла з Грышкам, і таму Юрка не тое што збаяўся паказвацца перад імі. Яму было звычайна вельмі непрыемна ад таго, ад тae здагадкі, што Грышун, гэты Грышуніска, мог бы западозрыць яго ў пачуццях да яе і потым не сціхаць з насмешкамі.

Крыўда застаецца. Няма, бадай, болей трывальных пачуццяў за тыя, якія спараджаюць у душы горкае суцішша. У кожнага яно іншае, бы воблік, бы пальцы, бы ўсмешка і позірк, смех, праява ласкі, чуласці, дотык...

Крыўда стварае нам бязвыйсці. Яна настолькі ўладная над намі, што толькі нешматлікі сярод нас гэта заўважаюць ды разумеюць.

Ці каханне ёсьце формаю крыўды?..

Юрка, будучы ўжо ў глыбокай сталасці, уё здзіўляўся тымі хвалямі жалю, што ахоплівалі яго на, ўспамін паўзабытае, нават паўлегендарнае яму тады Тані, так і не пабачанай ім пасля таго, калі яна выехала вучыцца ў сярэдній, затым, пэўна, і ў вышэйшай школе (даходзіў да яго почуць пра яе замужжа).

X

Самым надакучлівым Юрку прадметам стаўся тэхнічны рысунак. Гарбаты выкладчык выклікаў агульны перапалож.

Уваходзячы ў клас, ён не гаварыў вучням «добры дзень», сядаў у сваё крэсла заўсёды з нейкаю злосцю.

— Сёння мы будзем займацца простымі элемэнтамі. — сказаў аднойчы, устаўшы і пагойдваючыся на пальчыках.

Вучні зашасталі прыладамі для рысавання, пільна ўгляджаючыся ў тое, што выкладчык пісаў на чорнай дошцы. Ён штораз адыходзіўся назад, спраўджаў, ці не зрабіў якое памылкі, і зноўку выводзіў крэйдаю лічбіны. Над ягонай сярдзітай і гэтак жа віхрастай галавою ўпартая лётала муха.

Часам быў ён у даволі неблагім настроі і тады любіў пажартаваць, як заўсёды, досьць груба. І гэты раз не абышлося без такога вось жарціку. Вучніскі ажно бляялі ад рогату, але ўсё-такі чуйна, каб у выпадку чаго ўмомант сцяць свае сківіцы.

Юрка ўявіў сабе ганарлівую грымасу Тані і — з надзвычайнай дакладнасцю — ейную хату, якую тут жа, са сканцэнтраванасцю вулічнага маляра пад беластоцкім касцёлам святога Роха, намаляваў. І яшчэ засяродзіўся над партрэтам самое Тані, увесь, у дрыготкім натхненні, калі агуашыў яго крык гэтага настайуніка:

— Зараз жа пакажы мне, што ты чаўпеш там! — ён забаўляўся тым, што захапіў Юрку знянацку. — Што гэта, пытаюся ў цябе?! — тышніў валасатым пальцам у намаляванае. — Хочаш быць тэхнікам ці цесляром? А мо жаніца здумаў ды ўжо хату сабе плануеш? Ты, мабыць, ахвотнік смачна пажышь без навукі... Чаго плачаш? Лепш за задачу бярыся.

Юрка не плакаў, гэта не былі слёзы адчаю. Выкладчык, відаць, таксама сцяміў тое і пры ўсякай нагодзе ставіў хлопцу потым двойкі.

Аднаго лета Юрка з бацькамі жаў на сваім палетку. Смаліла. сонца, і маці папрасіла прынесці вады з крыніцы ў Жаўручыным лужку. Ад пожні дыхцела гарачынёю, быццам з хлебнае печы. Бацька выціраў шапкаю пот і вытрасаў з кішэні размоклы ад таго пачак Папяросаў. Стаяла спякота, якое старыя людзі не памяталі. Юрка перажыў тое жніво, бы сонечны ўдар, таму што Таня тады дала яму адчуць, як зусім не жадае яна сустрэцца з ім. Ля тae крыніцы, што ў выжатым полі, тоўпіліся жнеi і жнеяры, і для Тані Юрка мог сысці хаця б за звычайнага ёй хлопца, які ўсяго прыйшоў набраць вады. аднак яна, згледзеўшы яго, борзда павярнула назад амаль з канца сцежкі. Не, яе не кікалі. Да яе неўзабаўку падышоў Грышка, яны аб нечым пагаварылі, ён ўзяў конаўку, якую падала яму Таніна маці, прынёс вады ім, колькі хвілінаў пасядзёў там, — яго, здаецца, пачаставалі полууднем, падалі яму белы кубак, напэўна, кампоту з чырвоных парэчкаў, што ў іхным садку, і лучавінкаю — а як жа! — сушанае каўбасы.

Юрка прытаўся за Адолевымі дзесяткамі, са снапоў перасохлага калосся якіх высыпалася зерне.

* * *

Юрку, як і сам ён лавіў сябе на тым, неяк дарэчы было з пачуццём крыўды. З ім як бы лепей бачыў ён людзей або, можа, так яму толькі здавалася?

Ён успрымаў як нешта дэбільнае нечыя тырады наконт мараў чалавецтва пра вечнае шчасце. «Ну добра, — разважаў, натыкаючыся на радасных дурняў, — а ці ж магчыма ўсё глыбей думаць, будучы бесперапынна шчаслівым?»

XI

Тое лета было даўгое. У хаце Лапацкіх ізноў ладзілі кавалеры музыкі, начамі ўсё ярчэлі зоркі над Доўгім выганам і па-над дрэвамі за Антыфонавым падворышчам, а духата не пратпадала, хоць было бліжэй да восені. Усенік жывое змарылася чаканнем прохаладзі; куры і тыя перасталі купацца ў ямках на пясчанай вуліцы, залазілі ў лапухоў, дзе, абяссіленыя, драмалі, паразяўляй-шы дзюбы.

Юрка, выбраўшы волыную часіну, пайшоў быў паглядзець школу, якую рамантавалі нейкія дзядзькі. Яны майявалі сцены, адзін з іх грэбаўся ў паўразваленай печцы. Гэтыя майстры, занятыя сваёй работай, нават не глянулі на Юрку, і ён прайшоў у памяшканне класа, у якім вучылася Таня, паходзіў па ім крокам прадпрыемцы, якога цікаўіць нешта канкрэтнае: зняў з дошкі абвестак расклад урокаў, нікому непрыдатны, і акуратненка паклаў яго ў кішэню, пастаяў у акне, пакратаў клямку дзвярэй; зайшоў у бібліятэку, у якой чагосыці карпела старажыха, і ўкраў там чытацкую картку Тані, багата спісаную нумарамі кніжак, датамі; з пакінутае насценнай газеты выдзер нататку з подпісам Тані і групавы здымак, на якім пазнаў яе тварык, а магчыма, іншае дзяўчынкі, падобнай... На старым дрэве ля дарогі ён наскрэбаў ножыкам яе імя. З часам яно счарнела, расплылося.

Неяк у туую пару заехала ў вёску кінаперасоўка, спынілася якраз ля школы, было гэта ў суботу, ужо ў адвячорак, і адразу стала ад таго святочна. З кінакарцінаю «Пакаленне пераможцаў».

Юрка аніяк не важыўся звычайна падысці да натоўпу публікі, як усе да ўсіх. Но і не тое, што ён не адважыўся, але, праўдзівей, збянятэжыўся, адчуўшы на сабе позірк Тані. Ён пачырванеў ад пят да галавы і чым больш думаў пра тое, што менавіта чырванее, тым болей апякала яго гэтай чырванню, аж задрыжэла пад нагамі зямля.

Яна прыйшла не адна, а з сяброўкаю. Прыйшоў і Грышка, які пытаўся ў Юркі пра нешта зусім дробнае. І ўсё гэта — сярод узбуджаных крыкаў і смеху, мітусні і сціску.

У самай прасторнай зале, сяк-так парамантаванай І пры заслоненых вокнах, — Таня зноў выдалася Юрку далёкай. Грышка, трываючы бонду сланечніка, спакойна рваў яго на малыя кавалкі, і калі пагасла свято ды ажыло кінакадрамі прасцірадла экрана, цэльна кідаў імі ў яе патыліцу. Яны рыкашэцілі і, апісаўшы дугу, падалі недзе наперадзе, а Таня забаўна разглядалася па баках — і са злосцю, і з зацікаўленнем. Раптам парвалася кінаплёнка, паслаўшы на тую белень міготкія чорцікі, механік выключыў аппарат, расстаўлены на ссунутых сталах, востра бліснулі электрычныя лямпачкі пад столлю, і ўсе натужліва глядзелі на тое, як майстар, выціраючы сагнугтай у локці рукою, мокры лоб, калупаўся ў трывіках, крыху нагадваючы сабою гэтым краўца, у якога папсавалася швэйная машына. Адсланілі яму адно акно, расчышнілі яго насцеж, і хтосьці, пэўна, задыхаўшыся густым паветрам, пратацелым ды паркім, палез, бы п'яніца які, на двор, у гушччу бэзу, што буяў ўздоўж яблыневых садоў па-суседску.

Грышка праціснуўся да Тані. За ім — Юрка, пабялелы ад усхваляванасці, сам не свой, на здзеравянелых нагах.

— Добры фільм, — гаварыў да іх Грышка, да Тані і ейнае сяброўкі.

І Юрка браўся сказаць, але яму перасохла горла, не варочаўся язык, кідала ў дрыжыкі. Ён не быў дарыхтаваны да такой аказіі, а, наадварот, адносіў такую сустрэчу на адлеглае будучае. Яго перш за ўсё ўражала ды неяк падкошвала тая свабода і нават бесцырымоннасць, з якою пачаў гутарку Грышун з Таняю, за адно ласкавае слова якой Юрка расплакаўся б... Думаў, што ўпадзе перад ёю на калені ды папросіць прабачэння. Магчыма, ён учыніў бы так, не змогшы прамовіць і слова, наклікаўшы на сябе і ейную пагарду, цалкам несвядома, ды не знаходзіў хаця б малюсенькае прычыны...

Ад узвышанага да смешнага адзін крок. Смяёмся з першага кахання, шукаем камічных здарэнняў у ім, смяёмся са сваіх раздумаў аб дзяўчыне. Аднак жа ніколі не робім таго ў самоце, цішыні, разважліва азіраючыся на перажытве.

Смех ёсьць нечым болей публічным, чымсьці плач.

XII

Гэтае восені, калі ў Юркі пачынаўся час навукі ў Беластоку, ён палюбіў далёкія праходкі, якія здаліся яму зручным спосабам супакоення сваіх думак. У Навамесцкім квартале напаткаў ён гумны. На адзінокім сваёй прыгажосцю ўзгорку, лагоднейшы схіл якога зарастаў адзічэлым садком, узвышалася хата. Інтрыгавала яна Юрку нечым асаблівым ці больш падобным да чагосьці вядомага, блізкага... Ганкам, як у Танінай хаце Гэта шчасна табе, калі ў чужым месцы можаш вышкуаць нешта аднолькавае, нагадваючае тбе, што ты любіў і любіш.

Юрка напісаў ліст да Тані. Высылаючи яго, ёй спадзяваўся аднавіць хоць тыя тоненкія ніткі сімпатыі да яго, якія, мабыць, існавалі яшчэ ў Тані. «Дзень добры, Таня, — пісаў Юрка, — у першых словах свайго пісьма да цябе хочацца расказаць аб школе. Як, напэўна, ведаеш ты, вучуся я ў чатырохгадовым Механічным тэхнікуме ў Беластоку. Курс другога класа закончыў з атульнай адзнакаю «выдатна». Цяпер я ў трэцім. У нас яшчэ не пыталі на першую чвэрць, бо і не было калі. Прамінула ўсяго некалькі тыдняў, як пачаўся новы навучальны год. Жыву звычайна. На tym заканчваю сваё пісьмо. Юрка».

Пакуль паслаў — перапісваў колькі разоў, незадаволены зграбнотаю літараў або гатункам паперы.

Неяк у лістападдзе, хоць і надзіва цёплае тады, аднак мокрае ды ветранае начамі, спатрэбліся добрахвотнікі для перапісу насельніцтва і рэгуляцыі пашпартнае сістэмы. Юрка, як апошні дурань, амаль напрасіўся, каб прынялі і яго, бо дачуўся, што іх групе прызначаны менавіта Навамесцкі квартал. Ён убачыў сябе жаданым госцем у хаце з ганкам... Але здарылася зусім іначай, каб не сказаць — небяспечна.

Паблізу таго дома з восьмым нумарам нейкія хлапчукі забаўляліся непрыстойнымі жартамі, кпінамі, з дзяўчыны, у якой — гэта страшэнна Юрку ўразіла — голас нагадваў Танін. «Скажу тваёй маме!» — спрабавала яна суцішыць гарластага ды рыжага. «Хі-хі-хі, твой нарачоны стаяў на каленях у куце!» — даліякаў той.

Яна пабегла да веснічак. Хтосьці з іх падставіў ёй нагу, але ёй удалося спрытна пераскокнуць цераз яе.

— Адчапіцесь! — пабараніў яе Юрка.

— А гэта што за ён?! — набычыліся падшыванцы. — Не наш! Бе з мамы! — І сталі азірацца.

Рыжы падышоў да Юркі і даў яму кулаком па барадзе. Злёгку, дзеля постраху. Вочы ў Юркі забуксовалі. Ён ніколі так не раззлаваўся ні перад tym, ні пасля: ляснуў гарласціку па вуху, ажно

рука знямела! Кінуў папку з паперамі, хапіў чортведама кім паставленаю тут бочачку і шпурнуў яе ў зграю — яна рассыпалася на ляту, клёпкі паляцелі, як асколкі. Хлапчыскі далі драпака.

Юрка пабег таксама, хоць сам не ведаў чаго.

Па свае паперы ён вярнуўся потым, астыўшы. Насядаваў вечар з палахлівым шахатаннем у аголецых садках, і ўпоцемку беляхцелі яны на падабенства тых лістовак, што ў акупацию скідалі савецкія самалёты.

* * *

Бывае так, што нам трэба не самога кахання, але трлкі пачуцця нейкае закаханасці, Накшталт кахання свайго кахання!..

Юрку не падабаўся механічны тэхнікум, і, каб не боязь бацькоў і смеху сяброў, ён пакінуў бы вучэнне неадкладна, ужо ад наступнага ўрока, і наняўся б у памочнікі да нейкага слесара, каб займацца тым, што любіць, і чытаць цікавыя кніжкі. Вучыўся, аднак, угаворваючы самога сябе, што так жадае Таня, што толькі так ён можа яе сустрэць. Гэта была баязлівасць з боку Юркі, якую ён хаваў перад самім сабою. Ён яшчэ не ведаў, што будзе праклінаць тую нядзелью ў царкве, калі ўбачыў Таню, бо не зведае сапраўднага кахання, да якога не можа таго быць, каб не імкнуўся!

Як жа лёгка растлумачыць былое і як жа немагчыма прадбачыць будучае!

XIII

Да Юркі не вельмі даходзіла тое, што чыстае і вартаснае ў адным чалавеку бывае абыякавым другому, а часам калі не камічным, дык, прынамсі, неістотным. Яму ўяўлялася, што шчасце аднаго чалавека механічна ўзбагачае ўсіх, паліпшае людзей. Юрка задумваўся аб будучай гутарцы з Таняй, такой цудоўнай, што дні чакання гэтае гутаркі сталіся днімі, калі моцна свяціла сонца, квітнелі на небе валошкі — туста-густа, а восень разадзелася, бы паненка-вясна.

Ён перажываваў такую шчаслівасць, якую лепш было б назваць шчасцем ад няпэўнасці. Нічога не засмучала яго. Хто спадзяеца шчасця, той усюды бачыць праявы яго — у весялосці і плачы, ва ўдачы і горы, усмешкы і трывозе.

— Юрка! — скажа Таня.

— Добры вечар, Таня!

— Прабач мне, Юрка! Я не магла адпісаць табе. — Танечка, гэта ты прабач мне! У цябе, пэўна, былі непрыемнасці дзеля майго ліста?

— Ой, аб чым мы гаворым, Юрачка!

— Ты была далёка, Танечка!

- Не кажы так, Юрка!
- Таня, я вельмі рады!..
- І я.
- Мне не верыцца, Танечка, што я з табою...
- Юрка, я ўсё перадумала.
- Калі мне было цяжка, Таня, я глядзеў на паўночнае неба, пад якім мы цяпер абое...
- Гэта праўда, Юрачак.
- Ах, Таня, Таня...
- Я чакала сустрэчы з табою, Юрачка!
- А я баяўся, што ты не пажадаеш болей бачыць мяне...
- І Юрка правядзе Таню да ейнае хаты. Яна скажа, устрывожыўшыся, бы матылёчак:
- Юрка, не праводзь мяне далей, бо яшчэ хто пабачыць нас.
- Добра, Таня.
- Мне час дамоў, Юрка.
- Я пайду ўжо, Таня.

Яны змовяцца наконт заўтрашняга спаткання каля чарамшыны, што за камennай абмуроўкай даўняе цэркаўкі са святымі іконамі, перад якімі, калі стануць дарослымі, возьмуць шлюб, і ён падорыць ёй блакітны букет валашак, і праспівае ім песню жаўрук, шэрая птушка ў векавечнай прасторы...

Юрка пайшоў у бляску неонаў. Над горадам наіўна-зялёнае: «Застрахуем цябе і тваю маё масць».

Дайшоў да сабора святога Мікалая, прачытаў жалобную аўвестку аб смерці некага, пастаяў пад мокрым снегам. На тратуары — мужчыны і жанчыны, хлопцы з дзяўчатамі, дзеци. Па вуліцы едуць легкавыя машыны, а ў іх, тыя, якім няма патрэбы выдурнівацца пешай хадою. Усё гэта выглядала крыху так, бы ў жніво пачарнела хмара над Доўгім выганам, і тады багатыя пасядалі на вазы, пачалі ўцякаць сярэдзінаю дарогі. А Юрка з маці скавалі серп у раскірачаную дванастку аўса ды пабеглі дадому ўскраем каляінай, сцежкаю. З вазоў тых крычалі ім, каб яны хутчэй беглі, бо памокнуць... Гэта была насмешка.

Тыя, у легкавых машынах, былі нечым падобныя да тых, што сядзелі на вазах; на шыбіны расклейваюць яны сваю іронію, на ўсю шырыню іх гладкатварасці.

Макротны снег.

Юрка пакруціўся быў яшчэ з гадзіну і накіраваўся ў Парадную алею, пад гару, на якой бялее палац. Насупраць жа таго палаца перайшоў на другі бок вуліцы. Вецер заплёнваў вочы цяжкімі сняжынамі.

Нехта сказаў яму:

— Добры вечар.

Ён паглядзеў услед: спіна, закончаная настаўленым каўняром, аддалялася.

* * *

Аб Грышцы памятаў і ягоныя слова да Тані. І яшчэ нешта намёклівае, каб не сказаць — грубае.

Не спалася Юрку ў месячную ясноту. І бачыў ён у сваёй памяці, як моладзь выходзіць з вячоркаў, хлопцы лепяць снежкі на дзяўчат, а недзе ўедаіві брэша сабачук, і нехта заўзіраўся ў зорнае неба, ціхнучы ад таго, ўсё роўна што над чыставоднаю безданню. Вялікая Мядзведзіца па-над Доўгім выганам, што за агародамі і садкамі Плянтанскае вуліцы. І здаецца яму, што вось стаіць ён так, як некалі па-пад вішняю, на падворышы за калодзежам, перад поўначчу на Спаса, і за яго спіною цямнечча, з якое халадок навейвае густыя пахі кропу ды разбуялага зелля, таксама перастельных папяровак.

Думаючы пра каханне, мы абавязкова маем на ўвазе вясну, калі ўсенька наўкола цвіце і бушуе жыццём, такім буйна-зялёным.

XIV

Першы снег выпаў позна. Да Новага года дзьмуў марозны вецер. Бацька, занепакоены гэтым, гаварыў: «Вымерзнуць жыты...»

Вёску электрыфіковалі, і нават гарэлі ўжо лямпачкі на вулічных слупах, адна ля Юркавай хаты. Яркае свято прыідавала незвычайнасць добраму настрою.

Юрка лазіў быў на гарышча па цыбулю і ў куце на крокве ножыкам выразаў: «Таня».

Да Каляд заставалася трохі посту, таму нікто не ладзіў танцаў, не было і збораў, спатканняў закаханых, вечарынак. Таня прыехала пазаўчора. Яе сустракалі на аўтобусным прыпынку маці з бацькам, прыстойна, без звыклай у такіх выпадках усцешанаасці. Юрка затрываў жыццё...

Увечары яна нікуды не выходзіла. Ні да студні, ні ў краму. Быццам баялася надысці на Юрку.

А мо съходзілася Таня патаемна з Грышкам? І магла ж быць між імі гэткая размова:

— Таня, ты не бачыла Юркі?

— Не-а.

— Я заходзіў да яго, але ён, некуды знікае вечарамі...

— Навошта ён табе?

— От, хацеў пагаварыць з ім.

- З гэтым дзіваком?!
- Чаму так кажаш?
- Бо ён якісці прыдурак!
- Прыдурак?
- Кінь ты ўсё пра Юрку... Лепш скажы, што цікавага ў цябе?..

Вядома, што Тані значыць сказаць такое пра Юрку, калі яна не адпісала яму лімта, хаця б колкі слоў, ну хоць паштоўку за дробны грош: «Найлепшыя пажаданні...» Ды дзе там! Па грудзях распаўзалася яму пякотка. Яшчэ і маці з бацькам заяўліся па яе на прыпынак, быццам тут у яе няма адбою ад хлопцаў! Крыўдна, як ні кажы. І нікуды ты не падзенешся, сам грызіся, зашыўшыся ў нейкае закуцце. Дзяўчына не хоча цябе — І кропка. Гэта так. Але каб яна хоць сказала: адчапіся.

«Я павінен дамагчыся ад яе адказу, інакш не вытрываю! Мне трэба сустрэцца з ёю — хоць на хвілю, але сам-насам...»

— Прыйнясі, Юрачка, вады, — папрасіла маці і як бы са здогадам паглядзела на сына. Бацька паехаў у млын, і ёй, відаць, хацелася, каб дзень прамінуў без панурае тупаніны па гаспадарцы. Стары сказаў бы: «Табе, маці, панская думкі ў галаве, бачу я!»

Юрка ўзяў вядро, пачарнелае ад старасці, з занітанай дзіркаю ў дне, і лёгкімі нагамі выйшаў на вуліцу, белую ды ціхую. Наўпрасткі цераз агароды, у кірунку Доўгага выгана, бегла, брыкаючыся, нечae жарабя. Каля студні з уледзянельм гарбом нікога не было; нехта заядла сек дровы, пэўна, тонкае галлё, але за наінельмі дрэвамі стук чуўся глухі і недакладны. Юрка зачэрпаў вады і ўзяўся быў цягнуць вядрыска наверх, ўсё часцей дыхаючы ад знячайнага яму якогасьці страху, такога знясільваючага, бы вось загарэліся недзе гумны або нечы свіран, і, перад tym як закрычаць, трэба рынуцца гасіць... Раптам схапіўся ён рукою за ліпкі ад марозу зруб, ўсё роўна што заглядаючы, ці акуратна апусцілася туды вядро, адступіўся, назграбна і хістка, пачаў падаць і ўсё шырэй расстаўляць ногі. Ён крыху павярнуўся быў, намагаючыся выпрастацца, але паваліўся як падкошаны. Яго кідала вобзэмлю, невідочная сіла прыдувшала, знявольвала рукі, хапала за горла, з якога вылятаў жахлівы хрып...

Прыйшлі людзі і вельмі здзівіліся, што Юрка, не п'яны і не пакалечаны, ляжыць у снезе. Яны паднялі яго пад пахі, але ён не мог ісці, нешта мармытаў, выплёўваючы з рота сінію пену. Калі завалаклі Юрку дахаты, там узніялося замышшанне, якое бывае тады, калі прыходзіць у радзіну смерць. Маці галасіла, ламала рукі. Бацька, некім выкліканы з млына, моўчкі і нікому не гледзячы ў очы, пайшоў У Верхні Лес па захара.

Пасля Юрка не раз раздумваў аб сваёй хваробе. Яму рабілася сцішна ад усведамлення сабе таго, што тады, аказвалася, ён як быццам усё чуў!

Лекары не казалі яму, якая гэта хвароба. Ён пакінуў распытваць у іх пра яе, пазычыў у бібліятыцы медыцынскі даведнік, уважліва вышшукаў у ім адпаведны раздзел. Прачытаў і зразумеў, што з'явілася ў яго эпілепсія Джэксана. Узнікае яна, праўдапабодна, ад гвалтоўнага пярэпалаху або нястрымнага гневу, магчыма, і ад роспачы. Ад роспачы?

Юрка вылечыўся. Яго малады арганізм дапамог найболыш. Не лякарствы.

XV

— Забярэм цябе, Юрачка наш, са школы, — гаварыла маці, не выплакаўшыся да канца.

Бацька не адзываўся.

— Мне трэба вучыцца, мама. Паеду ў Беласток...

— Які з цябе вучань, бедны ты мой. Ты ж хворы! Юрку гэта непрыемна ўразіла.

— Раз адзін нешта сталася, а вы ўжо: хворы, хворы!..

Неўзабаве пасля гэтае гутаркі ён зноўку меў прыпадак эпілепсіі. Потым прыступы яе адбываліся прыблізна пад канец кожнага месяца, пасля якіх ён заўсёды чуўся так, як бы выхапіў ад лёсу яшчэ трохі жыцця сабе, з неймавернаю натугай. Юрка пазнаваў набліжэнне іх, выбіраў зручнае месца, дома або на ўтравелым ускрай вуліцы, і там правальваўся ў тое пекла, боль, ад якога — словамі не выказаць яго! — цела ўяўлялася неверагоднай гранатаю, што выбухае, выбухае і не можа выбухнуць, разляцца самавітымі аскепкамі! Невыпадкова, відаць, здаралася так, што тыя прыступы ў Юркі пачыналіся ў дні прыкрых заняткаў па тэхнічнаму рисунку; часамі адлягали.

Гарбаты настаўнік, што крыйдаваў на ўвесі свет, невыносна кпіў з Юркі.

Аднойчы забрала Юрку карэтка «хуткай дапамогі».

У класе, наогул ужо неблагім, пайшла пагалоска: Юрка — ненармальны! ён — валянтоўшчык! Нічога з яго не будзе, хоць на выгляд хлопец непаганы.

У болыніцы праўбыў Юрка да вечара і вярнуўся на кватэру белы, як сцяна.

Маці ні аб чым не ведала.

Школьныя сябры размаўлялі з ім мала, але ветліва.
Больш трох месяцаў хадзіў ён на элекцызацыю правае руکі.
Прыпісвалі яму мікстуры ды ўзмацняльныя лекі.

...Скончыўшы школу, стаўшы тэхнікам, ён працаўваў у будаўнічай фірме. Зарабляючы свае грошы, штораз большыя, адзін час Юрка думаў, каб ажаніцца з добрасардэчнаю, але непрыгожаю, дзячынай, што займала незайдросную пасаду ў сектары рахункаводства. Называлі яе чамусыці Тэрэзаю, хоць яе сапраўднае імя было — Таня! Неяк запрасіў ён гэту Тацянку ў кіно, даволі няўдала, на нейкі крыміналны кінафільм (на экране забівалі інваліда і гвалцілі ягоную дачку, што прыехала з манастыра наведаць хворага свайго бацьку). Каб палагодзіць дрэннае ўражанне ад таго, ці што, — ён, праводзячы яе, узяўся наракаць на свой лёс і ўсё пярайдзея. Яна прыгнечана маўчала, як бы згорбіўшыся, а ў Вялікдзень пайшла замуж за шафёра груза-вой машыны, развалочанага мужчыну не першае маладосці, лёгкага на язык.

Юрку ж стала патрэбным знаходзіць у кожнай жанчыне нешта вартае агіды. Ён звязаўся быў з жонкаю інжынера, якога выслалі ў доўгатэрміновую афрыканскую камандзіроўку, на будову экспартнага аб'екта недзе ў Нігерыі. Гэта жанчына, сярэдняга хараства і прыстойных паводзінаў, была яму ў цётчынным узросце. Яна, праўда, неяк сама прыхілілася да яго, ці бо па прычыне свае бяздзетнасці і няздзейсненага мацярынства, ці, звычайна, ад надакучліве самоты і нейкіх сваіх затоеных камплексаў. Час ад часу Юрка начаваў у яе, спачатку амаль дзень у дзень, усё здзіўлены сваёй даступнасцю да яе, асобы культурнай і паважанай у асяроддзі. Усё тое, што адбываўся паміж імі і аб чым уголос га-вораць прастыуткі або хамы, яна ўспрымала з незразумелай яму натуральнасцю, такой бязгрэшнасцю і маральнай уладкаванасцю. Змарозіла яго недарэчным словам «сынок», якое прашаптала ў сваёй жаноцкай гарачасці, калі абое яны задыхаліся былі ад кахання. Здарылася гэта ў летніе світанні, калі за акном чуюся ўжо грукат бітонаў з малаком і з ляскатам адчыннялі прадуктовы магазін у суседнім будынку, а ў блізкім адсюль зааларку рыкнуў леў... Юрка млява ўсміхнуўся.

На фабрычных музыках узяў і спаіў яе самым недапушчальным чынам і завёў у бакавы пакой накшталт начальніцкага кабінета з канапаю, на якую пакаціў яе, не першую бабу, а потым... навёў мардатых салдатаў, трох, якім, як прыкметі раней, не выходзіла з кумпястаю дзеўкаю, вядомаю ў горадзе пад мянушкаю Недалюбка. Юнакі, калі паварочаліся на танцы, лезлі да Юркі са сваёй дружбаю і паўлітрам таннае гарэлкі, хацелі ў нечым дамаўляцца з ім, але ён

выліў сваю чарку на падлогу і пайшоў адсюль преч; на дварэ схапілі яго наваніты.

* * *

Ен не насіў у сабе крыўды да Тані, што здзіўляла і яго самога.

Юрка, дасягнуўшы сталасці, не памятаў усяго, аднак тады, яшчэ ў тых жа хотныя месяцы, калі самым мільм для яго былі сущешныя слова лекароў, меў ён і тую надзею, спадзяванне, што Таня дачуеца, Таню ўскالыхне Юркава бяды, Таня напіша, Таня — хто ведае — можа, і прыедзе!..

Як і належыць маладому ды здольнаму чалавеку, ён знайшоў свой уласны напрамак у пакручастых лабірынтах жыцця.

XVI

Юрку смяшыла ў дарослых шмат што. Ён наглядаў у іх асаблівы страх, гэткі роблены, без відочнае прыгчыны, ад уяўнае пагрозы, бы ад соннай з'явы. Яны, чуў, гаварылі, калі баяліся нечага, з тым глыбеючым сполахам, які ахоплівае дзіця, якое дарэшты не верыць у сапраўднасць матчынага гневу, у тое, што дастане ад яе аплявуху.

Сумненні ў тым, што ёсьць між людзьмі беззапаветнае сяброўства, ужо былі ў Юркі. І, як ні сумна тое, гэта якраз і дапамагала яму ўнікаць небяспечных ягонаму харектару расчараўанняў. Рэчаіснасць ёсьць непадатлівая пажаданням адзінкі. Яна ўсё-такі нагадвае сабою тую рэчку, у якой магчыма пльсці супраць яе плыні ды нават усплесквашаць на ёй свае хвалі, ныраць ажно да вірыстых глыбініяў, урэшце, убудоўваць перашкоды, гаці і гэтак далей, але ўсё роўна мы лішнія ёй. Смерць чалавека, калі часамі і мае якое-колечы значэнне, дык толькі ў сферы людскага.

Найбольш прываблівым бессведом'ем у маладосці ёсьць адсутнасць разумення выпадковасці свайго ўласнага існавання.

Куды дакладней ды практычней думалася яму пра наступнае:

- людзі, пераважна, праклінаюць сваю работу;
- кірауніцкія работнікі, пераважна, любяць свае пасады;
- гроши, пераважна, пашыраюць зацікаўлені кожнага з нас, прасоўваючы іх, няжай на маленечкі крок, дапераду.

Каханне мужчыны да жанчыны ёсьць нечым знішчальным, раздумваў Юрка, трохі падобным да стыхіі, да нейкага цыклону, якому напляваць на гарады і дарогі, будынкі і вежы, самалёты і караблі... Гэта як бы Бермудскае трохкуцце, з якога няма вяртання. Тая з'ява, у сутыкненні з якою мудрае ёсьць нясцерпнае!

Юрку досьціць было прыклікаць да свае памяці вобраз Тані, каб адразу ўстаць з-за стала або перастаць есці і маячліва хадзіць па

пакоі або вышмыгнуць з кватэры на праходку за прыгарады ў квецені агародаў у Дайлідах, да Дайноўскіх сажалак, не куды аж пад Кур'яны, у бок ад парослага ляшчынаю багонніку, чорт ведае куды, адкуль ішлося назад з апошніх сілаў, са стомаю ў нагах, з колкай зябкасцю недзе ў грудзях.

Для яго тое першае каханне засталося назаўсёды, як колеры цвету кветак, як блакіт валашак-васількоў. З'явілася яно ў ім існасцю ўсяго таго, што ўспрымаў як найлепшае ў самім сабе. Называюць яго першым, — думаў Юрка ў час прыступаў меланхоліі, — даволі непрыстойна, значыць, статыстычна, злічваючы быццам, бо ў кожным трывае гэтае каханне, як за кожным ідзе яго дзяцінства, як у кожнага ёсць паўзабытая радасць велікодным падарункам бабусі ці святлом асаблівага дня, саступленнем у сцюдзённую крыніцу, скарынкаю хлеба ці бо пажарам, гэтым боскім феерверкам. Думаючы аб Тані, ён думаў аб руні ў палах і ўрачыстым небе, святочных тварах, і веснавых бураломах, і лесе раззелянелым. Усё бачыў разам з ёю, дзякуючы ёй. І нават гэтае імкненне да таго, каб адцурацца вёскі, выдаваць сябе бывалым гараджанінам, вельмі працяглее ў ім, успрымаў ён, урэшце, як нешта ганебнае, але з той засмужанай цеплынёю бабінага лета, тужліва, са шкадаваннем (і яно ўжо прамінула!).

— Юрка, гэй, Юрка! — мог бы пачуць на тратуары. — Ты не пазнаеш мяне?

— Я? Прабачце... гм, прабач, але сапраўды...

— Гэта ж я, Таня!

— Ах, Таня! Добры дзень, Таня.

— Добры дзень, Юрка.

— Ты гэта адкуль, Таня?

— Я, Юрка, здалёку...

Яны стаялі б адно насупроць другога. Юрка, мабыць, ліхаманкава перрабіраў бы ў думках варыянты гутаркі, якую можна весці ў такіх выпадках... Ён імгненна спацеў бы! А яна, Таня, зразумела б, што дарэмна затрымала яго, неразважліва паказваючы яму свой выразна завялы твар паспакайнелай жанчыны, разбабелай ужо шмат чаго перадумайшай, радай пабачыць яго, і то з выпадку, нагоды, у кароткі міг якогасыці падарожжа, хто ведае, ці не ў астатні выезд у родную вёску, кабтам нешта выпрадаць па нябожчыках бацьках, нават не акінуўшы вокам пакінутага гнязда, а гэта пакарыстацца нечым дзеля сямейнага бюджету...

Юрка то жадаў такое сустрэчы, то не дапускаў яе. Іншы раз ён зауважаў у вулічым натоўпе падабнотку да Тані жанчыну, уздрыгваў ад таго ўсім целам, машынальна прымаў выраз занятага

справамі, прыспешваў сваю хаду, рабіў выгляд заклапочанасці нечым надта ж важным, часамі азіраўся на такую або паварочваў — неўпрыкмет! — назад, сачыў за ёю, ішоў ды ішоў, цікаўны таго, куды яна пойдзе, якія ў яе туфлі на нагах, матэрыйял адзення, фантазійнасць прычоскі, манера вітацца са знаёмымі, як яна бянтэжыцца, скажам, на пераходзе цераз вуліцу, калі нейкі хам у камфартовай легкавушцы знячэйку затрубіць, задаволена выскаліўшыся на сполах прыгажуні... «Абавязкова ўпаткаю я яе ізноў, буду тады з букетам ружаў у руках, папрашу ў яе прабачэння за нахабства і скажу, што ў мяне няма жыцця без яе! Здзвіцца? Спалохаецца? Засмяецца тым панадным смехам жанчынкі, за якою водзяць вачыма культурныя мужчыны? Каб толькі тое. Ідыёт я!»

У Юркі была ўжо жонка, былі і дзеци, якія рабіліся ўсё болей дарослыя, а яму зусім не думалася пра тое, што ён жанаты вось, сямейны, сталы. Гэта, пэўна, не так і рэдкае самаадчуванне ў мужчын. Яны, што і казаць, стаюцца такімі карсарамі, якія ўсяго толькі завітваюць у сваю прыстань, што з ціхім домам на ўзбярэжжы, і не вельмі каб дзеля адпачынку, чаецей на час нейкае хваробы або сакрушальнае няўдачы, паразы звычайна перыядычнай задуменнасці: хто я і дзе я?

Жонка — гэта не занадта абавязковы дадатак мужчыны?

Але не Таня?!

Яе няма!

Мо яе і не было?

Аднак жа адкуль узяўся ў Юркі той стан душы, калі яна застаецца глухою да таго, што галоўнае для чалавека, а вязне ў дробязях?

Каханне да Тані заламяталася Юрку, як свежае слова ў доўгай ды дрымотнай гаварыльні, як дотык да нечага боскага! Яшчэ далёкі ад стомленасці жыццём, ён ужо не шкадаваў таго аднабокага свайго сардэчнага няшчасця, застаючыся нават задаволены ім — трохі так, як той, хто тапіўся, хліснуў вады з прадоння, але яго не адно каб выратавалі надышоўшыя на тое людзі, але ён сам апынуўся на мелізне, неяк шчасліва, аддыхаўся там, вылез на бераг, абсох ды суцішыўся, потым паазіраўся, ці хто не бачыў прыкрага здарэння гэтта з ім... Адзін раз толькі, на пятнаццатым ці бо шаснаццатым годзе свайго шлюбнага сужыцца з гэтаю, даволі абыякавай яму жанчынаю, ён напісаў быў ліст колішняму сябру наконт Тані. Папрасіў у яго адрес яе, але сябра, гэты вол, гэты менавіта Грышка, не адпісаў Юрку, скіс у занебакрайным горадзе, у якім — Таня, як хваліўся ён аднойчы ў Беластоку, ягоная суседка праз тры комплексы вышынных дамоў, — ягоная добрая знаёмая, ветлая жанчына і

прыкладная маці, талковая жонка нейкага інжынера, казаў, дамаседа... Юрка болей не пісаў.

Ён забываў пра Таню. Працаваў усё больш. Падрасталі дзеци, і трэба было думаць пра іх.

1966 — 1968 г.г.

www.kamunikat.org

Ё Н І И Н Ш Ы Я

Юрка сёння меў вольны час і стаяў на Рынку Касцюшкі, каля музея. Ад музея найляпей відаць рух на вуліцах і Юрка любіў прыглądaцца да зуліцы.

Ад Фарнага касцёла ідзе Юзік, не бачыў яго, мабыць, гадоў пяць. Ідзе проста, твар чырвоны, чырвоны твар старога кавалера, развалочанага па забавах. Ён не спяшае. Яму няма сэнсу спяшаць, ён не прыдбай сабе сэнсу. Яму добра без сэнсу.

Падумаў, аб чым будзе гаварыць з Юзікам — і не пайшоў насустрach яму.

На скрыжаванні вуліц Сянкевіча і Ліповай запішчалі тармазы, малы грузавік, крыты брызентам, малавеле не зарыўся ў блішчасты бок таксі. Таксіст высадзіў галаву, штосьці сказаў, спакойна і чамусыці ціха. Грузавік уехаў у вуліцу Весялоўскага, праехаў побач музея, угару за дэлікатэсавы магазін. Грузавіком ехала дзяўчына, намаляваная, моцна намаляваная, відаць гэта здалёку. Твар знішчаны, твар малады, але знішчаны. Паненка без будучыні, цяпер мае будучыню, яе будучыня малы грузавік і восем гадзін працы. Аб яе будучыні паклапацілася Ліга жанчын, чытаў аб гэтым у «Беластоцкай газэце».

На ўскраі тратуара, па другі бок вуліцы, жан-чына з модным дзіцячым возікам. Яна доўга стаіць на ўскраі тратуара, пярэднія колы возіка ўжо на асфальце вуліцы. Хоча перайсці цераз вуліцу, доўга стаіць і не можа рашыцца перайсці. Глядзіць раз у адзін бок, раз у другі бок — рух на вуліцы то меншае, то мацнее. У жанчыны цуднабелая шыя, высокая жанчына і твар яе таксама прыгожы. Яна абавязкова напарфумаваная і пазірае на мужчын абыякава. У яе муж, не можа быць, каб у яе не было мужа. Яна мае мужа. Набліжаецца дванаццатая гадзіна і час ісці дадому, брацца за гатаванне абеду. Ёй наўрад, ці хочацца есці, але муж галодны і вечна заняты, вечна паважны і цалуе яе так, каб не бачылі вочы. Ён кахае яе, як толькі можа кахаць свой тавар добры купец. Кахае зацята, а зацятасці гэтай набраўся ён ад сяброў, у якіх брыдчэйшыя жонкі. Яна нарадзіла дзіця і больш радзіць не будзе, муж прыгожай жонкі не дазволіць радзіць ёй другі раз. Яна нарадзіла дачку, яна магла нарадзіць толькі дачку, бо яна вельмі прыгожая. У дачкі ручкі, носік, вочки, шчоткі такія самыя, як у прыгожай жонкі.

Яна ўрэшце перайшла цераз вуліцу, яе элегантны крок загубіўся паміж кустамі скверыка, у напрамку новага квартала. У яе, напэўна, служанка, жыве ў другім канцы горада і даходзіць да працы ў

дамоўленую гадзіну. Яна не пабаялася прыніць маладую і прыгожую служанку.

На вуліцы Сянкевіча — Валя. Спяшае, фігура нясвежая. Валін нос высах. Ёй трыццаць год, не выйшла замуж. Пры яе харектары яна іначай ішла б, калі б вышла замуж, калі б мела мужа і дзіця, а, мабыць, многа дзяцей.

Астатні раз бачыў яе на заканчэнне навучальнага года ў сёмым класе. Адразу пазнаў яе і яна пазнала.

— Чэсць! — сказала хлопцаўскаю манераю.

— Чэсць! — адказаў і адразу падаў ёй руку. Яе рука цераз меру запацелая. Валя, напэўна, не выйшла замуж.

— Як жывеш? — Юрка глядзеў на Валю. Наўкола людская беганіна.

— Як гарох пры дарозе, — сказала. Так адказваюць дзяўчыны, якіх ўжо немагчыма нічым здзівіць.

Непрыемна гаварыць з такою.

— Дзе працуеш? — гэта другое найболыш зручнае пытанне. Далей невядома, аб чым гаварыць і пра што пытаець?

Яна сказала, дзе працуе.

— Дзе працуеш? — цяпер пытала яна.

Сказаў, дзе працуе.

— Прыйгожы дзень, — сказаў.

— Люблю Беласток, — сказала яна.

Яна любіць Беласток.

— Дзе жывеш? — запытала яе.

Пачырванеў. Паціху лаяў сябе, не ўмееш гаварыць і ўвогуле нашто завёў усю гэту размову.

— Далёка, — адказала яна. — Шукаю кватэры бліжэй цэнтра.

— Цяжка з кватэрамі ў цэнтры.

— Бацькі збіраюцца перавозіць хату з вёскі ў Беласток.

Безнадзейная справа. Яна разумела, што такія планы бацькоў канчаюцца на планах. Нікуды яны не паедуць ад гаспадаркі.

— Мае таксама збіralіся, — падтакнуў ёй. — Нават вышукаў пляц на Дзесняцінах, за чыгункаю.

Загаварылі аб другім.

— Кіроўнік даваў мне аванс, але я не захацела.

— Чаму не захацела?

— Прывычала да сваёй работы, працую восем год.

— Ну, і што з таго?

— Не захацела, там больш работы, а аванс мала большы ад

цяпера шнайя платы.

Так кажы адразу, дзеўка, падумаў аб ёй. Яна стаяла неспакойная, яе ногі ў танных туфлях вытанцоўвалі нейкі збаранелы рытм. Ногі любяць танцеваць, а вочы разглядацца невядома куды і чаго. Яна пайшла.

Сказала:

— Ну, то чэсць.

— Чэсць.

— Трымайся, — сказала.

Ёй трывцаць год, а гаворыць, як бы ішла на выпускны экзамен — на матуру. Так ёй хочацца. Што ёй больш засталося, нічога ёй больш не засталося.

У гандлёвы дом зайшоў Федзька, яго фізіяномія, як у мататыкліста, які не можа дастаць патрэбнай запасовай часткі. На вуліцы Весялоўскага Ніна ў цёмных акулярах. Ніне хтосьці адабраў прыгажосць. Што яна робіць у Беластоку? Чаму не ў Катавіцах, дзе, здаецца, вучылася ў інжынерскай школе. Не выглядае на праезджую, у руцэ сетка, у сетцы нешта ў паперы, нешта круглае. Капуста, купіла галоўку капусты на абед, мо на некалькі абедаў.

На рондзе, насупраць «Асторыі», затарахцеў міліцыйны мататыкл з прычэплю, на прычэпе белыя літары «МО», за літарамі сядзіць Вадзім. Катрал Вадзім, катрал міліцыі. У вялікіх акулярах. З Вадзімам сядзеў на адной лаўцы. Ён заўсёды моцна ўдараў мячом падчас гульні «ў два агні», і ўсім вельмі спадабалася гэтакая назва гульні, якую прынёс аднекуль Вадзім.

Зноў прамаячыў уздоўж вуліцы Юзік. У яго сёння шмат часу, ён відаць, хварэ і пасылаюць яго ад спецыяліста да спецыяліста. Вось зноў вельмі прыгожая і вельмі элегантная жанчына. Дзіўна, але вельмі прыгожыя і вельмі элегантныя — вельмі падобныя. Нават з твару. Мо такая раса? Глупствы пляту. Чым магла б быць брыдчэйшая, скажам, Ніна або Валя? Інакш пакіравала імі жыццё.

Прышла думка аб старасці. За пятнаццаць, а мо дзесяць год ужо старасць. Старасць. У скверыку стари чалавек, грэецца на сонцы і не разглядаеца. Ад яго пацягнула непатрэбічынаю. А дзень ясны, сонечны.

Паглядзеў на гэтага старога і больш не пайшоў шпацыраваць на сярэдзіну Рынку Касцюшкі, дзе музей і шмат пустога месца.

Баюра, агалелае рэдкассе і першая зеляніна. Пад абцасам маладая крапіва, так маладая, што можна дакрануцца да яе. Угары крычаць журавы, іх не відаць, яны ў клочкы ніzkіх хмараў, што налятаюць ад сумнага горада.

Удзень клочча пачало прападаць у бліску. Праменъ развесяліў кветачку, белую кветачку.

Недаёка затрымаўся стары чалавек, калупае кіём зямлю. Юрка баіцца старога чалавека, баіцца, што стары азвеща да яго, хоча загаварыць з ім. Пашоў бы ад старога, найляпей пайсці ад яго. Па свеце ідзе вясна, а стары, зусім стары, прыглядаецца да вясны, да маладзеючай зямлі — магчыма, толькі чакае, каб Юрка варухнуўся, засмяеца да яго смехам без радасці, загаворыць голасам, у якім нічога няма, скажа многа і суха, да таго суха, што аж пуста. І чаго з ім будзе стаяць, і аб чым з ім будзе гаварыць і, чаму, менавіта, ён, Юрка, павінен з ім стаяць ды гаварыць на віду вясны, у бліску радасці?

Юрка стаіць, не варушыцца, не дыхае, глядзіць на кветачку. Нахіляеца да яе і зрывает, Асцярожна хавае ў далоні белую кветачку, на твары ў яго ўжо лёгка, хутка адыходзіць преч.

Зараз за паркам, ля ронда вуліцы Складоўскай, паклікаў яго знаёмы голас.

— Харошы дзень, — сказаў знаёмы.

Знаёмы ішоў прывітацца, Юрка расчыніў далоню, белая кветачка выпала на вецер, унала на асфальт вуліцы, наехала на яе кола таксі, у таксі сядзела дама. Па белай кветачцы засталася мокра-зеленаватая пляма на чорным асфальце, ехалі і ехалі мышыны.

— Харошы дзень, — гаварыў знаёмы.

— Харошы дзень, — сказаў Юрка.

Мокра-зеленаватая пляма на асфальце хутка высыхала.

Знаёмы спытаў:

— У клубе ладзяць баль. Пойдзем?

— Не ведаю.

— Ты не ведаеш! Та хто мае ведаць! Ён вясёлы.

— Так цёпла і раптам баль, — Юрку не хацелася думаць пра баль. Дурацкая мода на дурацкія бадлі!

— Яшчэ не вясна. Ночы халодныя.

— Проста не ведаю, ці пайду?

— Мне вельмі хочацца патанцаваць!

— Ты, як паненка.

— Праўда, я забыў, што ты не танцуеш.

— Памыляешся. Я танцую, але мала.

— Шануеш здароёе.

— Хай будзе па-твойму.

— Мне вельмі захацелася пашумець, — сказаў знаёмы.

— Гэта пахвальна ў тваім узросце, — сказаў Юрка.

— Не прытварайся старым.

— Усе мы старыя.

— Не будзеш гаварыць аб старасці, калі сапраўды па старэеш.

— Прыемны дзень, — сказаў Юрка. Ён паглядзеў у неба.

— Вельмі прыемны, — ухапіўся за тэму знаёмы. Яму надакучылі з'едлівяя размовы. — Кажуць, будзе цёплае лета. Я вазьму водпуск у ліпені і падedu ў Устку.

— Там утапіўся мой прыяцель, — сказаў Юрка.

— Як гэта сталася?

— З дурасці сталася, — сказаў Юрка.

Юрку стала цяжка не толькі ад таго. У гэтых ясны дзень другі раз так цяжка яму.

— У жыщці ўсяляк бывае...

— Я з ім вучыўся.

— Бывае, — сказаў знаёмы. Ён усё яшчэ вясёлы.

— Ну, так, — непрыемна здзівіўся Юрка ад слоў знаёмага які сказаў: *Nie było nas, był las — nie będzie nas, będzie las/*.

Пачалася іх размова.

— Чытаў ты «Стары і мора» Хэмінгуэя? — знаёмы першым рушыў уніз вуліцы.

— Не.

— Такія рэчы трэба чытаць!

Паспрачалаіся.

— Цяпер у мяне шмат працы...

— Праца, праца...

— Праца стварыла чалавека, — Юрка спрабаваў усміхнуцца. Лішне пасварыліся за кніжкі.

Гэта Юрка пасварыўся.

— Праца не вучыць разумець, — прыцяў знаёмы. — Чытай, брат, чытай. Добрая рэчы чытай, за адну хвіліну зразумееш больш, чым за цэлія гады працы.

— Чытанне таксама праца.

— Так, — у знаёмага настаўніцкі голас. — Але мы гаворым аб працы ў вульгарным сэнсе, аб працы для грошай.

— Ну, — згадзіўся Юрка, абы згадзіцца.

— Агідна праводзіць жыщё для грошай, — скрыўся настаўнік.

— Займіся грамадскай дзейнасцю.

— Каб другія зарабілі на ёй грошы?

— Якія грошы...

— Я сарганізаваў выстаўку, памятаеш? А іншыя адно чакалі таго: раскрытыкавали, паказалі свой розум перад начальнікамі і ў надзеі павышэння.

— Значыць, няма сэнсу дзейнічаць?

На тратуары гулялі дзеци, намалявалі вялізны, самалёт з бомбамі.

— Няма, — сказаў настаўнік. — Будзь пэўны.

— Мудрасць самому сабе таксама не мае сэнсу.

— Няма сэнсу гаварыць аб сэнсе.

— Дык як?... Размова ў тупіку.

П'яны тлумачыўся перад міліцыянерам, што ён цвярозы. Міліцыянт моўчкі паглядзеў і, не спяшаючы дастав палку, п'яны заціх і паслухмяна пайшоў.

— Давай будзем гаварыць аб тым, як пражыць дзень з чыстым сумленнем?

— Ну... — Юрка ўпэўнена амаль перабіў яму, не хочучы спыніць шарэнгі дасканальных слоў, якія з'явіліся нецярпліваю чаргую. Прыйшні ѹ іх, пачуўся так, быццам спатыкнүўся, зачапіўся аб неспадзяванае.

Пытанне, як калок, што выстае з лёду каля берага рэчкі, па якой катаешся на канъках. Гнецца пад табою лёд, дзе глыбокая пльшч. Хвіля страху, прыемнага страху, уцякаеш да берага, спатыкаешся канъкамі аб калок, разбіваеш нос. Не баліць, не баліць! Зноў едзеш на сярэдзіну рэчкі.

— Не аб тым гаворыши.

— Гавары аб працы.

— Праца і праца, — настаўнік ізноў разышоўся.

— Гэта найлепш могуць растлумачыць табе немцы, працевіты народ.

На Рынку Касцюшкі развіталіся. Настаўнік пайшоў шэрым крокам, ён рухавы і ніякі. Юрка паглядзеў на яго і засміяўся. — «Паглядзі»... — прамармытаў сам сабе пад носам.

Настаўнік перайшоў на другі бок вуліцы, губляўся ў людскім натоўпе.

У парку адны і тыя знаёмыя, у тых самых мясцінах. І тыя самыя размовы.

З часам знайшоў уважоды цераз густы алеянік каля меліярацыйнага рова: ціха г прыгожа, буйнае зелле і кветкі.

Вясною, у лесе за ровам, дзе нікога няма, хадзіць з сынам, каб палазіць па старых клёнах і ліпах. Вучыў яго як узлазіцца на дрэва.

Сыну страшэнна спадабалася гэта.

Юрка пашоў. Ён не пашоў дадому, яму трэба было на вакзал. Спадзіваўся прыезду жонкі, але жонка не прыехала.

За саборам святога Мікалая сеў у аўтобус і заехаў на вакзал. Зайшоў у прывакзальны рэстаран, дзе прадаюць добрае нямецкае піва ў бутэльках. Папіў піва і вярнуўся ў цэнтр горада.

У цэнтр ехаў аўтобусам, абазначаным шостым нумарам. У месцы, дзе пачынаецца Алея Першамая, аўтобус раптоўна хібнуўся ўбок: з Алеі Першамая выехала проста на аўтобус малая легкавая машына, кіраваў ёю малады хлопец, побач яго таксама хлопец сядзеў, раскірачыўшы ногі. На заднім сядзенні відаць было дзяўчат. Шафёр аўтобуса прыадчыніў дзверцы і ablajáў усіх у легкавую машыну, але там не пераймаліся, праехалі міма аўтобуса. Дзяўчаты смяяліся.

Юрка зышоў з аўтобуса на Рынку Касцюшкі, на паўстанку каля рэстаўранай старой ратуши. Прапусціў наперад дзяўчыну з вялізным чамаданам, яна хісталася, чамадан вельмі цяжкі. Юрка не бачыў, дзе і як яна сядала ў аўтобус з гэтакім чамаданам.

— Памагу пані, — сказаў да дзяўчыны.

«К чортu, знаёмыя ўбачаць», — падумаў. Чамадан быў сапраўды цяжкі.

Дзяўчына нічога не сказала, нясмела ўсміхнулася і пайшла побач.

— Цяжкі чамадан, — сказаў ён. — Не на вашы руکі чамадан.

— Мне недалёка, — сказала яна.

Чуўся нялоўка з чужою на Рынку Касцюшкі. Увайшлі ў спакойную вуліцу да парку, даходзілі да стаянкі таксі.

— Пані куды? — запытаў яе.

— Мне недалёка.

Ёй чамусыці стала смешна.

— Мне недалёка, — сказала. — Мне трэба да інтэрната Медыцынскай акадэміі.

Інтэрнат акадэміі амаль на ўскраіне парку, таксі непатрэбнае, смешна наймаць таксі. Але ў таксі можна было б не гаварыць, а ідуны пехатою не выпадае маўчаць.

І ён азвайся:

— Вучыцца ў акадэміі? — не ўжыў слова «пані», і таму пытанне прагучэла ненатуральна.

— Так, на другім курсе.

— Цяжка вучыцца?

— Залежыць у якога прафесара, — сказала яна даволі свабодна.

— Калі я вучыўся... — і ён расказаў забаўную гісторыю з часоў сваёй вучобы.

Дзяўчына смяялася.

— Пану не цяжка? Мо разам будзем нясці? Яна прапанавала. Юрку здалося, што яна запрапанавала нешта больш, чым сваю руку пры чамадане.

— Не. Што вы! — хутка адказаў. Захацелася, каб яна не згадзілася, запярэчыла.

Але яна загаварыла аб ветлівасці, нейкі хам у цягніку наступіў ёй на нагу, абдзёр абцасам бок зграбнага туфля. Паказала на левы туфель.

— Змарнаваў туфель.

— Шкада туфля.

— Падабаюцца мне гэтыя туфлі.

Паставіў чамадан на асфальце алеі. Каля кіёска з напоямі натоўп дарослых і дзяцей, дарослыя п'юць з бутэлек, дзецы ліжуць lody і пішчаць.

— Цяжка пану.

— Не, — яму захацелася піць.

— Я панясу.

— Што вы! Я не з слабых.

Яна паглядзела яму ў рукі.

— Вып'ем, — сказаў ён.

— Я не люблю піва.

— Ёсьць аранжада.

— Аранжаду можна.

Ёй таксама хацелася піць.

— Няма аранжады, — сказаў ў кіёску. — Ёсьць ліманад, ёсьць садовая вада.

— Бутэльку ліманаду і бутэльку піва, — сказаў.

Падаў дзесяцізлотавую манету.

— Капернік! — сказала з захапленнем дзяўчына.

На манеце адціснуты партрэт Каперніка.

— Капернік, — ён паглядзеў на манету, зразумеў, што гэтакіх манет пакуль мала і некаторыя захоўваюць іх сабе.

— Пані збірае манеты? — зноў нязграбнае пытанне.

— О, так, — сказала яна. — А пан? Ёк узяў манету назад і падаў яе ёй.

— Проша.

— Але ж гэта грошы, — яна гаварыла няшчыра.

— Невялікія.

Сунуў манету ў яе далонь.

— Проша.

— Але ж...

— Проша, проша.

— Дзякую.

— Няма за што.

— Я маю дзве пяцёркі, — і пачала шукаць іх у торбачы.

Падаў ёй бутэльку ліманаду.

— Вазьму не менш, як сто злотых.

Гэта быў жарт.

І яны засмяяліся.

Выпілі і пайшлі. Ішла блізка яго. Ужо відаць інтэрнат акадэміі і трэба запытанаць дзячыны, як называецца яна.

— Прыгожы інтэрнат, — сказаў.

— Цесна ў ім, — сказала яна. — Многа студэнтаў не можа знайсці кватэры ў горадзе, жыве ў інтэрнаце нелегальна. Начуюць то ў адным, то ў другім пакоі. Цесны інтэрнат.

— Пабудуюць большы.

— О, ля! Калі гэта будзе.

Дайнілі да сходаў, дзвёры расчыненыя, відаць у вестыбюлі студэнтаў, глядзяць на яго і на яе, гавораць паміж сабою.

Пастаялі. Зразумела, што ён не адважваецца і закончыла размову.

— Вельмі дзякую пану за дапамогу.

— Можа аднесці чамадан у пакой?

— Дам сама рады. Вельмі дзякую за дапамогу.

— Я могу аднесці. Пані будзе цяжка нясці па сходах.

— Не. Я і так замнога выкарыстала пана, — яна рашылася сказаць больш.

Усміхнулася яму ў очы. Адкрыла рот і не сказала нічога. Потым сказала:

— Да пабачэння.

— Да пабачэння, — Юрку мацней захацелася адысці адсюль.

У вестыбюлі студэнты.

— Да пабачэння, — сказала яна яшчэ раз.

Ён хутка пайшоў назад. І колькі потым не прыглядаўся да студэнтак, не ўбачыў яе. Ён не помніў яе вачэй і носа.

Таня ад пяці год замужам у Броцлаве.

Юрка вельмі кахаў Таню. Ездзіў да бацькоў у веску, дзе была жонка з дзяцьмі, дзень праводзіў на гутарцы — увечары выходзіў. Ішоў гародамі пад хату Тані і прастойваў там дапазна. Сабака. пазнаваў яго і не брахаваў. Хадзіў пад хату Тані цёмнымі вечарамі, калі мог плацаць, не саромеючыся нават самога сябе.

Юрка рэдка ездзіў у вёску. Вярнуўшыся, не ішоў дадому, заходзіў у «Асторыю» або «Крышталь», танцаваў. Потым быў спакойны.

Вецер дзярэ ў вочы, уначы задуваваў мокрым снегам. Асабліва непрыемна праходзіць каля будынка суда, дзе рабочыя перабудоўваюць вялікія ўсходы, валяюцца кавалкі бетону і цэглы, і крушні пяску. Вецер кідае пяском, з высокіх усходаў ляціць пясок уніз, на тратуар. Проста ў вочы.

Юрка ідзе абы ісці, гэта добра асвяжае галаву. Ён некалькі дзён рыхтуеца да заліковых экзаменаў у вячэрняй інжынерскай школе, у якой настойліва вучыцца. Па вуліцы праезджаюць аўтобусы, яны доўгія і на міг засланяюць ад прыдзірлівага ветру. Вецер выскаквае з-за аўтобуса і кідаецца; бы шалёны. На ўсходах суда працуе рабочыя, павярнуўшыся плячыма да ветру.

На рагу вуліц Складоўскай і Весялоўскага глядзіць на Юрку вясковая жанчына, адразу відаць, што вясковая яна. Ён паглядзеў на яе і яна сказала:

— Дзень добры.

— Добры дзень.

Была гэта кабеціна з мястэчка, яна пазнала яго, і ён пазнаў яе.

— Кудою тут у суд?

Яна хацела запытаць яго па імені, але чамусыці не запытала.

— Суд тут, — ён паказаў на ўсходы, якія абслі рабочыя-каменшчыкі.

Вецер ламатаў поламі плашча і дзёр за вочы. У жанчыны вочы схаваны ў моршчынах. Ён наклаў цёмныя акуляры.

— Ну, і сыпле пяском, — сказаў, каб не падумала, што ён мондрыцца.

«Памарнаваў вочы над кніжкамі», — падумала жанчына. — «Не трэба так забівацца навукаю».

Не адыходзіла, пра суд спытала так сабе. Ведала, дзе суд.

— Як жывецца? — спытаў ён, каб пачаць размову. Яму захацелася пагаварыць, усёроўна аб чым пагаварыць.

Ведаў, што трэба пачаць размову. Жанчына будзе стаяць і маўчаць. Ёй штосьці патрэбна, але яна будзе стаяць і маўчаць.

— От, дзякаваць Богу, — адказала яна. Спачатку трэба

гаварыць мала.

— Як там жывуць мая мама і тата?

— Бачыла тваю маці ўчора, добра выглядае.

— А тата?

— Твой тата малоў жыта. Таксама добра выглядае.

— Здаровыя?

— Здаровыя.

Вясковыя размовы такія самыя.

— Паедзеш на вяселле?

Жанчына паглядзела.

— Вяселле? — здзівіўся ён.

— Стрыечны брат жэніцца.

— Жэніцца! — яму было ўсёроўна, хто жэніцца.

— Бярэ лясунку. Чыстая дзеўка. Жанчына яшчэ штосьці гаварыла, вецер здуваў яе слова на асфальт вуліцы і далей, уніз, да Рынку Касцюшкі. Юрка думаў, хто гэта яго стрыечны брат? Потым перастаў думаць і слухаў паабрываных слоў.

— Будзе вяселле, — сказаў ён, калі яна змоўкла.

— О, ля! Яшчэ якое!

— Добра.

— Пэўна, што добра...

— Калі жэніцца?

— Хутка. Ужо на запаведдзь падалі.

— Добра...

— Мілай такая.

— Хто?

— Нявестка. Мілай такая, спакойная...

— Харошая?

— Харошая. Сёння бачыла іх у аўтобусе, ехалі ў Беласток па справункі.

— Ага.

— Не заходзілі?

— Яны?

— Не запрашалі яшчэ?

— Зайдуць, — Юрка хацеў сказаць што другое, але трэба сказаць менавіта так.

Магчыма, прыходзілі на кватэру тады, калі ён спаў? Як бы і памятае, што штосьці стукаў, снілася вайна ў Карпатах і біла артылерыя. Потым плакала жонка... Добра, што не прачнуўся, не хо-

чацца валачыщца па вяселях, а адмовіща не было б як. Зрэшты, можа і не прыходзіў брат. Яго амаль не ведае. Мала помніць яго. Ніколі не гаварыў з ім. Бачыў яго. Столькі ўсяго сваяцства.

Жанчына ўсё гаварыла.

Чаго ты, кабеціна, тут у Беластоку і то ўвечары? Колькі ты стаптала парогаў за гэты дзень і ў якой справе? Чаго?

Прагаварылі хіба з паўгадзіны.

Жанчыне патрэбна было вырабіць метрыку праз суд і яна не ведала, як пісаць у суд і дзе пішуць?

І Юрка памог ёй. Жанчына спрабавала даць яму дзесяць золотых.

Ад'ехала апошнім аўтобусам, што перад восьмай. У дарозе спала і ёй сніўся хлеб. Ёй моцна хацелася есці.

Вуліца ветрылася, вецер дзъмуў прама, уздоўж тратуара. Хтосьці сказаў «дзень добры», Юрка паглядзеў за ім, гэта быў галоўны бухгалтар, адзіны начальнік, які першы вітаецца з падначаленымі і як бы спецыяльна сочыць ён за тым, каб хто не сказаў яму «дзень добры» хутчэй за яго. Гэта рабіла мілы настрой і многія па сённяшні дзень думаюць, чаму галоўны бухгалтар вітаецца з усімі без разбору, са сторажам і дырэктарам.

Аднойчы Юрка выклікаў службовую легкавую машыну і цэлы дзень правёў на візітацыі будоваў, дзе абсталяваны цяжкія будаўнічыя механизмы. Да канца працы заставалася дваццаць мінuta. Юрка рашыў не заязджаць ужо ў бюро, вярнуцца проста дамоў.

Едуць Юрavezцкай вуліцай, праезджаюць каля аўтобуснага вакзала. Шафёр спыніўся і кажа:

— Адну хвілінку, пане кіроўнік, я толькі на пару слоў са знаёмым шафёрам.

Юрка не кіраўнік, ён намеснік кіраўніка, але шафёр мае справу.

— Проша, — адказвае Юрка.

Шафёр вылез з машыны, перабег на другі бок вуліцы, знік у дзвярах будынка вакзала. Юрка паглядзеў яму ўслед і напаткаў знаёмыя вочы, Вочы глядзяць не на Юрку, яны кіруюцца на машыну і ўбок ад яе, так глядзяць вочы людзей, якія намераны перайсці цераз вуліцу.

Юрка пазнаў: гэта Грыша, муж Тані.

Падышоў да яго і штурхнуў яго ў плячо.

— Ты чаго? — загаварыў Юрка так, як бы яны бачыліся ўчора і меліся кончыць някончанае.

Гавораць, перабіваючы адзін другога.

— Бачу, начальнік з цябе, машынаю разбіваешся, — азваўся

Грыша пасля некаторага маўчання.

Глядзіць Юрку ў твар.

— Э, што ты, — Юрка махнуў рукою.

У руках Грышы папяровая торбачка. Чамадан лашчыцца да ног.

— У Беластоку апельсіны прадаюць, а ў нас няма, — кажа Грыша і паказвае торбачку.

— У Броцлаве няма апельсінаў?

— Мо і ёсць, але пакуль вернемся з працы, ужо няма іх у крамах.

І дадае:

— Таня ўсяго раз купіла за гэты час.

Абое працуець.

— Ого, дваццаць мінут да ад'езду аўтобуса, — сказаў Грыша. —

Што яна робіць? — занепакоіўся. — Пабегла! Чаго ж яе панясло туды! — зазлаваў.

Юрка здагадаўся, што тут Таня і яна зараз прыйдзе.

Ён запытаў:

— Не сказала?

— Гаварыла, што ідзе на Рынак Касцюшкі, у Delikatesy накупіць цукерак для хроніцы, маем водпуск, едзем у вёску...

Сказаўшы гэта, Грыша паглядзеў на легкавую машыну Юркі і дакончыў:

—...халера, спознімся на аўтобус!

Падышоў шафёр і ні то запытаў, ні то сказаў:

— Едзем, пане кіраунік.

— Так, так, — хутка адказаў Юрка і падаў руку Грышу:

— Ну, сцеś, шчаслівай дарогі.

Развіталіся.

Юрка нырнуў у машыну, убачыў, як да Грышы падбягае Таня з пакуначкам у руцэ, яны загаварылі, ён паказвае рукою ўбок машыны. Машына кранулася і ехала, ад'яджала.

Юрка чуўся так, як бы выشاў з папяросаю ў зубах са складу бензіну.

Юрка бліскуча вытрымаў экзамены ў вячэрняй інжынерскай школе і неўзабаве назначылі яго кірауніком. З аддзела кадраў прыслалі яму сакратарку, яна называлася Таня.

Юрка ўздрыгнуў, пачуўшы яе імя, паглядзеў на зграбную незнаёмую Таню і запрасіў яе да сябе, у кабінет — расклумачыў ёй абавязкі.

Размова не цягнулася доўга, ён памаўчаў.

— Маю да пані просьбу, — загаварыў не сваім голасам.

— Слухаю, — яна насцярожылася.

І сказаў:

Дазвольце мне называць вас: «пані Тося».

Дзяўчына згадзілася.

Просьба была дурненъкая і Юрка гаварыў да яе толькі — «пані».

Была калісьці такая размова. Гаварылі:

— Актывісты крычаць, што не даюць ім дзейнічаць! Але ж, калі ласка, дзейнічайце, колькі ўлезе!!

Юрка маўчаў, гаварылі далей.

— Ведаеце што? — не вытрываў Юрка. — Гэтае заахвочванне падобна да заахвочвання неграў на плантацыі. З той розніцай, што ёсць магчымасць ухіліцца ад такога заахвочвання.

Адзін паглядзеў на Юрку, бы на вар'ята, проста нічога не зразумеў з таго, што пачуў. Меў твар задаволенага нявольніка.

— Тое, што хтосьці камусыці не дае працеваць, выдумка гультаёў, — сказаў нявольнік.

— Працеваць, і працеваць? — сказаў Юрка. Ён думаў, як гэта выказаць?

Нявольніку ўсё ясна. Юрка сказаў:

— Працеваць і не мець вынікаў, гэта сумна. Капай яму, выкапай яму, паглядзі на яму, завалі яму, выраўняй зямлю, дзе была яма. І зноў капай яму...

Няясна сказана.

Але хтосьці дзесьці чую пра такія практыкі з капаннем ямаў...

Юрка яшчэ раз сказаў:

— Праца павінна мець мэту. Калі я капаю яму, значыць яна мне патрэбна.

Прычым тут яма, думаў нявольнік. На яго наплывала санлівасць. А хтосьці каля яго сядзей і думаў: дурненъкія вы ўсе, я працеваў, добрасумленна дзейнічаў — прыходзіць сябра дзяцінства, што працуе ў высокапастаўленай установе і кажа: ты, пра цябе пыталі, што ты начоўп, цябе называлі ворагам, я бараніў цябе, кажу, які ён вораг, ён жа з маёй вёскі. Толькі, слухай, ціха, ша-а, нікому аб гэтым ні слова. Ведай, але сабе.

Балбатаці:

— Ніхто не капае ямы таму, што падабаецца капаць. Нават у спорце ёсць свая мэта...

Пачуўшы аб спорце нявольнік ажыўіўся. Сказаў:

— Мы замнога думаем аб мэтах, а замала аб працы, дзейнасці.

Быў гэта ўсё-такі голас нявольніка. І голас Юркі:

— Праца для працы, не праца.

— Але і мэта без працы, не мэта, — нявольнік меў рацыю. Аж дзіва, што ён меў рацыю.

Юрка павіс.

— Чалавек не будзе намагацца не бачачы мэты (не помніць ужо хто сказаў?).

— Хто не хоча, то і з мэтаю не будзе працеваць, — нявольнік зноў меў рацыю.

Рацыю, ад якой было душна.

— Ну, так, — Юрка хацеў сказаць больш.

Нявольнік як бы пацяшаў яго, кажучы амаль упрабіўкі:

— Трэба працеваць, мэта сама прыдзе.

— Добра.

— Але.

— Так.

— Гм.

Доўгі гаварылі.

Юрка быў далёка ад усіх і, калі знікалі яны на небакраі, Юрка сказаў:

— Час спаць, ужо адзінаццатая.

Нявольнік збіраўся да выхаду паволі і абыякава, як пасля гарачага дня на плантацыі недзе калісьці на Кубе ці ў Віргініі, хтосьці быў задаволены ім. Юрка не мог зразумець, адкуль бяруцца такія размовы? Гэта ад таго, што ёсьць час, прыпомніў чыесьці словаў.

На вуліцы крычаў п'яны голас і клікаў герояў, і страшны́ героямі, і страшны́ герояў, і доўга шумеў гэты п'яны голас.

Юрка заснуў на досвітку. Ён кідаўся на тапчане, яму снілася. Перад тым, як заснуць, ён думаў аб знаёмых і аб п'янымі голасе на вуліцы...

Свядомасць мінулага часу пачынае мучыць ад дваццаць пятага года жыцця. Дагэтуль гарыць свядомасць будучага часу, а цяперашні час чалавек пражывае рэдка і трывалае гэта мінуты, часамі некалькі гадзін, мо наст' дзень-два...

Якогасці года, у чэрвені, накіравалі Юрку на wczasy ў Гіжыцку, ва ўзнагароду за добрую працу.

— Ну, а жонцы? — спытаў Юрка.

— Што жонцы? — не зразумелі Юркі.

— Каб разам паехаць, — выясняў.

— Што ты!? — здзвіліся. — Нашто табе там жонка? — паціснулі плячыма. — Самому ляпей — засмяяліся.

Яна спакавала Юрку чамаданчык і правяла яго на вакзал Białyostok Centralny. На пероне жонка ўсхліпнула. Юрка хацеў штосьці сказаць, але не сказаў. Пашоў у вагон.

У яго вачах прыкрасць і нічога больш.

У Гіжыцку ішоў густы дождж з ветрам. Негацінскае возера мела халодны колер і пахла рыбамі. Атрымаў кватарунак у пакоі з двумя ложкамі, выбраў сабе ложак пад сцяною, другі застаўся камусыці, хто яшчэ не прыехаў. Ужо вечарэла і не пашоў у сталоўку, адчуваў сябе стомленым і лёг спаць. Прачнуўся ад шэптаў за дзвярыма, хтосьці асцярожна ўвайшоў у пакой, штосьці рабіў і ўлёгся на другім ложку, што пад акном. Юрка заснуй.

Быў гэта слёсар з Вроцлава, пазнаёміўся з ім назаутра.

Гулялі ў карты.

На трэці дзень вечарынка ў сталоўцы, Юрка не танцуе. Кіраўнік падпіты, стаіць пасярэдзіне і камандуе танцамі, і паглядае на Юрку, і выкрыквает:

— Усе танцуоць: Усе танцуоць!!

Юрка сядзіць за столікам і п'е піва. Зайгралі блакітнае танга, падышла да яго дзяўчына, ён затанцеваў з ёю. Пратанцеваў з ёю да кэнца вечарыны, праводзіў яе і гаварыл яны аб чымсьці страшэнна няважным.

Калі вярнуўся да сябе, на кватэру, слёсар яшчэ не спаў. Ён сказаў:

— Ой, прыгожая!

І цмокнуў.

Але Юрка не загаварыў аб дзяўчыне. Яна была вельмі падобнай да Тані. Ён ведаў, што Таня выйшла замуж за Грышу, пажаніліся ў восень.

Пагода ўсталёўвалася, і Юрка дамовіўся з дзяўчынаю, што паплывуць лодкаю на возера Мамры. Напраўду было наадварот: гэта яна дамовілася з ім.

Белое неба над азёрамі: і гарачы вецер, і плыткі пляж, і далечыня. Падплылі да вострава, доўга ляжалі ў пяску. Дзяўчына ўстала і пабегла па вадзе, Юрка штосьці крычыць ёй услед, яна вярнулася і пырскае на яго вадою, ён адбівае ѡца гэтаксама. Дзяўчына пабегла ў кусты, ён паганіў яе, яна ўпала, ён паставяў над ёю, прысев і зняў смяцінку з яе пяты, яна дыхае яму ў плячо, глядзіць на яго вільготнымі вачымі. Устала, крыкнула «Дагані мяне!» і пабегла ў глыб вострава. І зноў упала.

— Добра нам тут, — сказала дзяўчына.

— Добра, — сказаў Юрка.

— Сядзь, — папрасіла яна.

Юрка глядзіць у неба, дзяўчына на Юрку.

Раптам усхапілася і са смехам адбегла за другі куст. Юрка здагадліва адварнуўся спіною і адыходзіў прэч, яна выглянула з-за куста і паклікала яго:

— Хадзі сюды!

Дзяўчына ляжала і моцна дыхала, яе губы чырванелі. Ён падышоў да яе. Сказаў:

— Хадзем да лодкі.

Яна паглядзела на яго чужымі вачымі. Пайшлі.

Дзяўчына больш не адзывалася, а ўвечары яна ішла са слёсарам — уваходзілі яны ў рэстаран «Пад альбатросам». Там ігралі танга, пачаўся дансінг.

Юрка быў у сябе ў пакоі. Ён хадзіў з кута ў кут і многа курыў. Лёг у дзесяць.

Прачыніўся, калі яшчэ не днела і зазлаваў сам на сябе за гэта, мацней нацягнуў коўдру. Па акне крапаціць дождж. Зноў падае дождж. І пачаў выразны шэпт за дзвярыма:

— Асцярожна, добра, ціха! спіць! хто спіць? ціха будзь, асцярожна...

Адчыніліся дзвёры і ўвайшло двое: слёкар і дзяўчына.

Яна прашаптала:

— Хто там?

А слёкар:

— Ціха.

Заціхлі.

Ён пасадзіў яе на свой ложак, зняў туфлі і далікатна паставіў іх каля ложка, памог зняць сукню.

— Хто там спіць? Мне сорамна, — зашаптала дзяўчына.

— Ціха.

Засланіў яе і ўкладавіліся ў пасцель. На досвітку яна пайшла, слёкар правёў яе на калідор.

Заснуў ён спрадядлівым сном. Юрка разбудзіў яго ў палове восьмай, на снеданне.

Будучы ўжо ў Беластоку, аднаго дня Юрка атрымаў паштоўку ад слёсара з Вроцлава. Ён пісаў, што жэніцца з дзяўчынай. Юрка купіў віншавальную тэлеграму і паслаў на дзень шлюбу маладой пары.

Маладосць — гэта мары аб будучыні. Будучыня, як далёкая рэчка ў гарачы дзень, да якой даволі дайсі, каб купацца і цешыцца. Не думаем аб вірах і бяздонных ямах, хаяць ведаю, што якы ёсць.

Рэчка кліча. Толькі кліча.

Ёй усёроўна, ці ты добра паплывеши, ці кепска паплывеши і ўтопішся.

Унізе ішоў па тратуары той. Юрка адступіўся ад кветніка на балконе і падаўся назад. Той мог задраць галаву і ўбачыць яго. Юрка не баяўся, але рад быў не бачыцца з ім. Калісьці, Юрка і той, былі сябрамі.

— Чэсць! — сказаў адзін аднаму ў мінулуую восень.

— Сядай.

— Вольнае крэсла?

— Так. Сядай, ну, сядай.

— Адзін. Без нікога.

Юрка сеў. Ён зайшоў у «Крышталь» паабедаць.

— Капу лет не бачыліся!

— А так.

Юрка даволі нясмелы.

— Чуў, добра табе вядзечца. Праўда? Цікавая праца?

Юрка не памятае, што тады нагаварыў яму.

— Як жывече? — пытаў Юрка.

— Што ты да мяне «на вы!» Што, я твой бацька, ці што?

Той прытварыўся абражаным, потым ляпнуў рукою Юрку па плячы і засмяяўся.

— Тоўсты карчыска ў цябе.

— Ну, — сказаў Юрка. — Не танчэйшы, чым твой.

— Трэба было сказаць, — не таўсцейшы.

— Жанаты? — той паглядзеў на руку Юркі. Юрка насіў шлюбны пярсцёнак. — Колькі дзяцей?

— Пакуль адно.

— Адно?

— Адно.

— Хлопец?

— Хлопец. Здаравенны такі.

— У цябе ўдаўся.

— Хіба.

— А жонка адкуль?

— З-пад Гайнаўкі.

— Ого, там здаравенныя бабы.

— І ў мяне з-пад Гайнаўкі.

Той не быў жанаты, яму часамі хацелася быць жанатым і ў такіх

хвілях ён махляваў. Лгаў, што жанаты. Яму ў такіх хвілях хацелася мець жонку, менавіта з тых аколіц, з якіх паходзіць жонка сябры, з якім якраз гаворыць. Цяпер ён гаварыў з Юркам, і яму хацелася мець жонку з-пад Гайнаўкі.

— Добрая з-пад Гайнаўкі. Свае!

Але Юрка загаварыў аб чым другім, і яму здалося, што Юрка ўбачыў яго махлярства, і ён пакінуў цікаўліва-насмешлівы спосаб размовы.

— Колькі зарабляеш? — запытаў знянацьку той.

«Думае, што я заграбаю грошы!»

— Жыць можна, — адказ быў ніякі.

— Залежыць, як жыць: кот жыве, і сабака жыве...

Юрка заказаў абед, кельнер пашоў.

— Ведаеш, звольнілі з працы... — і той сказаў, каго звольнілі з працы. — Добры хлопец, але дурань. Паверыў. Верою далёка не заедзеш.

Звольнілі з працы сябра са школьніх год. Шкада. Сапраўды добры хлопец. Шкада.

— Шкада.

— Я памагу яму знайсці яшчэ лепшую працу, — сказаў той.

— Можаш памагчы?

— Хто? Я не магу? Я!?

Той зарагатаў, як дрэнны акцёр на сцэне. Юрка мучыўся.

— Маеш знаёмых? — спытаяў Юрка.

— Маю.

— Я не маю, — прызнаўся Юрка. Ён сказаў гэтым, што не можа памагчы.

— Але не знаёмыя памогуць. Не, не яны, — той бліснуў вачыма.

— У патрэбе знаёмыя не памагаюць. Наадварот...

— І так у жыцці бывае.

— Не толькі так бывае, — сказаў той. — Так ёсць.

— Хто яго ведае...

— Эх ты: не ведаеш і не ведаеш. Люблю цябে. Ты мяккі. З табою добра пагаварыць.

Кельнер прынёс абед.

— Фактычна, дык я павінен быць яшчэ на рабоце, — сказаў той.

— Але ліха пабяры працу: не заяц, не ўцяч...

Стай насупраць Юркі.

— Пакажу табе кватэру.

— Мне час ісці, — пачаў круціць Юрка. Непрыемна ісці з такім,

да таго ў кватэру. Юрка паверыў, што той жанаты.

— Пойдзеш, пабачыш, — у таго блішчэлі вочы. — Ты добры, свой, пакажу табе такую штуку, якой свет не бачыў... Э, свет бачыў лепшыя, але не ты. Не ты! — тыцнүў пальцам.

Юрка сеў з ім у таксі, заехалі на вуліцу Валадыёўскага. У кватэры балаган і бруд. Той паставіў на стол магнітафон.

— Пакажу табе штуку, якой свет не бачыў...

Музыкі захацелася яму! Юрка сказаў «да пабачэння», але той не дачуў. — Хрэн што мне зробяць, тримаю ўсіх у руцэ, — гаварыў ён, — Павышэнне пэўнае, хай спрабуюць не даць павышэння. Хай спрабуюць не прыняць на працу... — ён зноў назваў імя і прозвішча сябры са школьніх гадоў, якога звольнілі з працы.

Марудзіў пры магнітафоне, штосьці не ўдавалася, штосьці ляскала, урэшце ў магнітафоне зашыпела, — закручліся шпулькі. Адхіліўся ад магнітафона і маргнуў Юрку.

У магнітафоне пачуўся голас дзяўчыны, голас вітаўся з мужчынскім голасам. Голас дзяўчыны стрыманы, голас мужчыны штораз мякчэйшы. Ён ласіцца. Потым пацалункі, потым зноў голас мужчыны. Голас дзяўчыны вельмі выразны, яна пытаетца, ці спадабалася, мужчыне штосьці вельмі спадабалася. Потым смех, голас мужчыны абяцаў штосьці, голас дзяўчыны верыў.

Юрка зразумеў, у чым справа.

— Добрая работа, — той бяспечна зарагатаў на ўсю кватэру. Той не мог паўстрымацца ад рогату.

Тым часам у магнітафоне паявіліся два мужчынскія галасы. І толькі мужчынскія. Яны расказвалі адзін другому пра нейкія свінствы — і штосьці планавалі. «Так», — сказаў выразна голас аднаго мужчыны. — «Аб гэтym можам ведаць толькі мы ўдвох», — сказаў голас другога мужчыны. — «Ясна», — сказаў першы голас... Гэты голас захліснуўся ў захапленні. — «Ніякай рызыкі, ну, не: квіты арыгінальныя, подпісы сапраўды праўдзівия будуць, а грошыкі нашы, хэ-хэ... І шыгта-крыта, хэ-хэ»...

Доўга гудзела ў магнітафоне гэта размова.

— Такая шпулька — скарб! — сказаў той. Яго голас выдаўся зусім падобным да голасу ў магнітафоне, хаця там гаварылі іншыя, напэўна іншыя.

Юрка нічога не адказаў яму. Ён развітаўся і вышаў.

— Цяпер мне знаёмыя непатрэбны, — гаварыў той на развітанне.

Ад таго ўсяго ў Юркі было наплявана ў галаве.

Уночы Юрка пачуў, як ашалеў вецер, і раніцай на балконе было

многа пяскы. Кватэра на трэцім паверсе, усё-такі на балконе было многа пяскы. Сонца даўно ўстала і ззяла ад яго асляпляючая радасць.

Уключыў радыё, слухаў арабскай музыкі. У гэтай музыцы шмат сонца. Слухаеш і аж вочы жмурыши. Цудоўная музыка, цудоўны свет! Божа, як рэдка захапляемся светам; як многа думаem ab agidnasciach!

Ішоў дадому пад сценамі ваяводскага суда, халодны вецер дзымуў вуліцу, зганяючы на тратуар шматы выкінутых газет і папераў. Пад сценамі суда ціха, далей ад іх вецер абхопліваў ногі і цяжка было ісці. Было вельмі холадна.

Не мог адамкнуць кватэры, пальцы пакалелі. Ключ выпаў з рукі, бразгітанне яго знervавала. Адамкнуў дзвёры, у твар паказытаў скразняк, люфцік адчынены. Добра, што адчынены люфцік. Добра, што быў адчынены люфцік. Зачыніў люфцік і ў кватэры стала спакойна. Свіст ветру за акном глухі і далёкі, болей супакойваючы, чым нервуючы. Кватэра на трэцім паверсе і, калі засланіць вокны, і ўслухоўвацца ў свіст ветру, здаецца, што гэта не ў Беластоку. Мяккі змрок у кватэры, заслоненяя вокны і вецер за вокнамі, як у Закапаным, як у доме адпачынку «Брысталль», дзе даволі адхіліць заслону на акне, каб убачыць вярхі Татраў, а ўнізе, каля «Брысталля», горскі струмень. Пад шум гэтага струменя засынаў моцным-моцным сном, і прачынаўся тады, калі моцна хацелася есці, так моцна, што не мог улежаць у пасцелі. Спаў ад сёмай вечара да сёмай раніцы. Цешыўся жышцём — глядзеў на свае руکі, пальцы, пазногі, грудзі, живот, маршчыны на жываце, і ўсё заўважанае было вельмі важнае. Уставаў і еў, многа і смачна еў. Потым ішоў на нартастраду на Губалоўцы, або катаўся на санках з гары на Ліпках, або выбіраўся ліноўкаю на Каспроў Верх. У кіно не хадзіў, яно залішне прыпамінала яму аб Беластоку. Хадзіў у кавярню, яна не прыпамінала яму Беластока, у ёй можна было прасядзець некалькі гадзін пры шклянцы содавай вады. Сядзелі пры шклянках содавай вады і жартавалі, расказвалі анекдоты. Асабліва вылучаўся ў жартах адзін інжынер са Шлёнска. Сядзелі і безутынку жартавалі, сядзелі з жанчынамі.

Юрка сядзеў адзін за столікам, які нікто не займаў, столік стаяў блізка ўваходу. Побач сідала пара, можа муж з жонкаю? Ён заказваў бутэльку таннага вермута, наліваў чаркі, яна піла адну чарку цэлы вечар і пакідала яе недапітай. Ён выпіваў бутэльку вермуту. Калі дапіваў бутэльку, запрашаў яе танцаваць. Іграў аркестр і спявала аголеная дзяўчына. Ён і яна танцавалі на месцы, гаварылі сабе ў вуха і раз смяяліся, раз злаваліся. Аркестр заціх, і яны прыйшлі да свайго століка, ён кліча кельнера, фундуе музыкантам па чарцы добра га віна і заказвае мелодыю для яе... гаворыць яе імя, сябе называе палкоўнікам. Мелодыя ёй ад пана палкоўніка, кельнер кланяеца і

адыходзіць да буфета, ён глядзіць услед кельнеру, дапівае свой вермут, Яна пачынае смяяцца: «Ты палкоўнік!?» Ён кажа: «Так, я палкоўнік», — і выбухае ад смеху. «У войску, — кажа, — я быў капралам, гэта больш, чым быць палкоўнікам». Яна нічога не разумее і смяяцца над чаркаю, распышрсквае віно. Дзіцё ты, кажа ён. Ты горшаете дзіцё, агрызаецца яна. Зайграў аркестр, і яны ўсталі танцаваць. Аркестр іграе танга, перкусіст нахілецца да мікрофона, непрыкметна нахілецца і ядвабным голасам аб'яўляе мелодыю для пані... (называе яе імя) ад пана палкоўніка. Яна прышыскаеца да яго, яны заходзяцца ад нямога смеху, потым танцууюць ужо проста, гавораць аб чымсьці другім і зноў злуюць адно на другое.

Яны прыходзілі цэлы тыдзень, у астатні вечар ён штосьці падлічыў.

— Многа, — сказаў ён.

— Вар'ят, — сказала яна.

— У цябе няма? — спытаў ён у яе.

— Я ўсё аддала табе.

У іх не было грошай.

Пан палкоўнік і пані... не з'явіліся больш. Ён учціва заплаціў рахункі за грузінскае віно для аркестру. Кошты вермуту смешиныя.

Пайшлі пасвараныя, але задаволеныя, яна вынесла крышынку бесклапотнасці на неспакойных губах ружова-бледнага колеру.

На санках катаецца з горкі вялікі хлопчык. Санкі імчаца стрымгaloў, у стромкім месцы горкі хлопчык выпадае з санак і коціца ўніз хутка-хуценька. Робіць гэта назнарок. Падабаецца, смяеца сам да сябе. Бяжыць з санкамі пад горку, снег і зачараваныя дрэвы. Зноў робіць гэтаксама. Хлопчыку ўжо многа год, вучыцца ў сярэдняй школе, мае нарачоную, піша пісьмы, чытае цікавыя кнігі.

Горка далёка за горадам, куды ўзіму ніхто не прыходзіць, толькі ён. Прыйдзе сюды тады, калі надакучыць яму быць тым, кім ужо ёсць.

Спрацівіла Юрку размова з кімсьці другім; да таго спрацівіла, што мог паважна гаварыць ўжо толькі сам з сабою. З тым кімсь другім прахадзіў ўсю ноч у ціхай алеі. Лета датлявала і зоркі на небе былі моцна выразныя.

Гаварылі аб Сусвеце.

— Галактыкі аддаляюцца ад нас з хуткасцю, блізкай хуткасці святла, — сказаў той другі ўдумлівым голасам філосафа.

— Наша зямная куля, як пылінка ў Сусвеце, — сказаў Юрка. — Зусім, як пылінка на гасцінцы...

— Сусвет бясконцы, — ўдакладніў філосаф. Закруцілася ў

галаве. Юрку закруцілася ў галаве, філосаф чуўся нармальна.

— Сусвет, яго будову прыраўноўваю да будовы атама, — гаварыў філосаф. — Людзі лічылі, што атам, бы зерне маку, бы жвірынка, з якіх складаецца матэрыя. Атам меў быць цвёрды і непадзельны. Маналіт. Аказалася аднак, што ў атама шмат пустога месца і па гэтай пустцы круцяцца электроны, бы планеты вакол Сонца. У атаме Сонцам з'яўляецца яго ядро, але і ў ядры шмат пустога месца і там розныя нейтроны, пратоны, і г.д. Каі ж прыгледзеліся, скажам, да электрона то аказалася, што гэта нешта такое, што цяжка прыраўнаць да нашага паняцця аб матэрыі, аб цэгле, каменнях. Электроны, гэта электрычнасць, якой ні зважыць, ні падняць. А колькі ў ёй моцы ўсякай!

— Чым глыбей у матэрыю, тым пусцей, — сказаў Юрка. Ён ablizaў губы, яму захацелаася піць.

— Можна меркаваць, што калісьці ўся матэрыя нашага Сусвету з'яўлялася адным пунктам, — філосаф паўтарыў вядомыя тэорыі.

— Пункт не мае памераў, — заўважыў Юрка.

— Вось, менавіта! — дзіўна ўцешыўся філосаф. Ён як бы не баяўся пропасці без дна. — I з гэтага аднаго пункта яна пачала расшырацца: паўстаюць і гінуць зоркі, сістэмы, галактыкі. Усё разбягаецца, але не па простай лініі. Простай лініі няма. Гэта выдумка чалавека. Свято разыходзіцца па крывой лініі, галактыкі таксама. Кола замыкаецца. Усё, усе галактыкі зноў зыдуцца, так сказаць, ляснуцца ў адным пункце, ляснуцца з хуткасцю святла...

Філосаф гаварыў гэта з ідэятычнай прыемнасцю. Ад яго слоў не паняслася нават трупамі, не паняслася нават пылам руйн, у вушах не было нават ляманту, ні стогнаў, ні памірання. Ні канца свету.

Нічога не было.

— Вып'ем? — спытаў філосаф.

— Толькі піва, — пацвердзіў Юрка.

У «Асторыі» піва прадавалі ля ўваходу. Далей поўна мужчын і жанчын, аблівае іх музыка.

Мужчыны штосьці гавораць да жанчын, а жанчыны да мужчын, усё штосьці гавораць і гавораць вельмі непатрэбнае, мабыць, глупствы. Гавораць да сябе і не чуюць сябе. Прышла міліцыя і забрала п'яных з-пад крайняга століка.

— Вольны столік, — уцешыўся філосаф. Пацягнуў за сабою Юрку, той пашоў за ім. Было горача.

Філосаф паглядзеў на ногі прыгожай жанчыны і зблудзіў дзесьці, потым сказаў:

— Глупства, брат. Усё глупства.

Галактыкі аддаляющца з хуткасцю свята, думаў Юрка. Аддаляющца па кривой лініі. Аддаляющца па гіганцкаму колу, па такому колу, якое цяжка і ахапіць людскім уяўленнем. Па колу, дзе мера не мае сэнсу. Кола замкненца, будзе пункт. Будзе пункт.

— Так, — адказаў Юрка філосафу. Пацёр вочы.

— Што ты такі белы стаў? — філосаф толькі на момант угледзяўся ў Юрку.

Зноў пачапіў вочы на ногі прыгожай жанчыны. Юрка бачыў гэта.

Кельнер доўга не прыносіў піва.

Пілі два разы, хацелася есці. Філосаф меў вялікі апетыт і заказаў катлету з зялёным гарошкам. З'еў з апетытам. Юрка не мог адчапіцца ад думак: катлета складаецца з атамаў, у атамах пустка, нішто. Нішто: нішто з'ела нішто, філосаф з'еў катлету.

— Гм, — ікнуў весела Юрка.

— Нябрыдкая, — сказаў паўголосам філосаф, ён не думаў.

— Затанцуем, — ні то сказаў, ні то спытаў філосаф і, нягледзячы на Юрку, пашоў да прыгожых ног.

Узыходзіла сонца, Юрку штурхнулі ўбок. Гэта кельнер, на ім невінаватая ўсмешка, яго губы заварушыліся і сказаў:

— Зачыняем рэстаран. Выбачайце.

Юрка ўстаў і вышаў. Была шостая гадзіна раніцы. На вуліцы бразгітаў вядром стары чалавек з мятою, ён замятаў вуліцу. Каля ўсходаў «Асторыі» кінута палерка, на ёй напісана: «Элька! Цікавы тып. Пазнаёмлю. Твоя сяброўка». Палерка пакумячаная, але можна прачытаць, што напісана, не падымаячы яе з зямлі і не беручы яе ў руки.

Юрка пастаяў каля «Асторыі» і рушыў дахаты цераз пустую плошчу. Выразна чуў свае крокі, і гэта памагала яму думаць. Дайшоў да кватэры ў сем гадзін: скінуў плашч, зайшоў у лазенку, адкруціў кран, дачакаўся халоднай вады і падставіў пад кран галаву.

Юрка засланіў вокны і лёг на тапчан. У канцы тапчана пападалі з ног на падлогу туфлі, адною рукою адсупоніў гальштук, расшпліў каштулю. Выцягнуў проста рукі і заплюшчыў вочы. За акном, на вуліцы шумелі машыны, у шуме нарастаяў стукат конскіх капытав, вуліцаю ехаў вазак. У суседнім будынку гудзеў вентылятар, да яго ўсе прызвычайліся, заціхаў у адзінаццаць гадзін вечара, пунктуальна, і тады рабілася дзіўна ціха. Трэба засынаць перад адзінаццатай, потым цяжка заснуць.

За дзвярыма, на ўсходах, крокі з-пад жалезных абцасаў. Ідзе

суседка з мужам. Муж адмыкае дзвёры. Яны ўваходзяць да сябе. Муж штосьці гаворыць балбатлівым голасам, яны былі ў гасціне. Сёння нядзеля.

— ...Сусвет вялікі, такі вялікі, што ні пачатку, ні канца... а калі так, дык зямная куля нават меньш, чым пылінка, наогул нішто, нават і не пыліначка, проста пустое месца. З нічога ўсё і нічога...

Ляслуі дзвёры, чуваць жалезнья крокі ад жалезных абцасаў, туфлі з жалезнімі абцасамі, высокімі і зграбнымі, далікатнымі і жалезнімі. Цвёрдыя, не зношваюцца.

Куплю жонцы туфлі, куплю лакеркі, лакеркі з жалезнімі і зграбнымі абцасамі. Маю пяцьсот злотых, пайду і куплю...

Вышаў у напрамку Рынку Касцюшкі. Новы гандлёвы дом ПДТ зачынены, адчыняюць у восем. Гадзіннік на ратушы паказваў палову восьмай, ручны гадзіннік у Юркі затрымаўся на сёмай.

Цераз вуліцу перабягала маладая пара, ён кryчаў да яе, яна смяялася. Яна не бачыла яго, яна глядзела сюды, на Юрку. Смяялася з Юркі.

Прайшлі побач.

— У вітрыне модны матэрыял, — сказала яна.

Юрка засланяў від на вітрыну, ён адсунуўся цяпер убок, і яна ўжо не бачыла Юркі. Яны ішлі, яна ўсё яшчэ аглядалася на вітрыну, і не бачыла Юркі.

Юрка ўспомніў, што не ведае нумару нагі жонкі. Вярнуўся на кватэру, адшукаў нейкі яе туфель, змераў ніткаю, акуратна адрэзаў. Да таго часу ПДТ не адчынілі, была нядзеля.

Юрка адчуў патрэбу знайсціся ў людзях і пашоў у кавярню. Там ужо філосаф, ён памахаў рукою з-за свайго століка. Юрка прыюеў, рука філосафа цёплая і ліпучая. Здавалася, як бы толькі што кончылі сваю ўчарашнюю размову.

— Што мае быць, то будзе, — сказаў філосаф. Ён сёrbаў ужо другі кубачак чорнай кавы.

— Гаворыш пагаворкамі, — у Юркі збрісалася злосць.

— Не хочацца думаць.

— Бачу.

Філосаф запаліўся.

— Напрыклад, рэвалюцыя. Што такое рэвалюцыя? Рэвалюцыя, гэта неабходнасць! Ці ёсьць сэнс змагацца за рэвалюцыю, калі яна і так будзе? — філосаф забаўляўся паняццямі, як дзіця цацкамі.

Запытала дзіця:

— Ці бачыш сэнс, га?

Хутчэй бы прыносіла каву, чаго марудзіць, злаваў Юрка на кавярку. У тых разважаннях было нешта з бурчання машыны, дасканалай машыны ды непрыдатнай. Прыйгожай на выгляд цацкі, купленай за мілён долараў.

— сказаў быццам да сястрычкі. — Мо і рацыя...

Прынеслі каву, Юрка выпіў адразу і папрасіў яшчэ.

Ён праяснеў:

— Калі ўсе стануць адно чакаць, заклаўшы руکі, рэвалюцыі, дык яе можа не быць увогуле.

— Так, — пагадзілася дзіця. — Ды гэта немагчымае: заўёды знайдуцца змагары.

Толькі не я, толькі не я, баялася дзіця. Мо і не баялася, яму праста не хацелася нічым займацца. Ну, і ліха з табою, думаў Юрка, як бы сапраўды збіраючыся рабіць рэвалюцыю.

— Рэвалюцыі непазбежныя, усё непазбежнае, — разважала дзіця. — Смерць непазбежная, жаніцьба...

— Можна і без жаніцьбы, — гэта не быў мужчынскі жарт, гэта было нешта агіднае, запацелае і брыдкае.

Не адразу дайшло гэта да Юркі.

— Бамбіза ты!

— А ты?

— Што я?

— А ты, што? Не бамбіза?

Юрка пахваліў яго:

— Прыгожы ты.

— Прыйгожая ты, але на цябе можна толькі паглядзець, бы на куст ружы дзікай, і пайсці далей, — сказала дзіця натхнёным голасам і дадало: — Гэта мой верш.

— Віншую. Ты пішаеш вершы?

— Адно, што застаецца рабіць разумным людзям, гэта пісаць вершы з думкай аб будучых пакаленнях, якія і без таго будуць мець даволі з чаго пасмияцца з нас.

— Не цудач.

— Гэта ты цудачыши. Думаеш аб тым, аб чым не трэба думаць, даволі толькі ведаць.

— Эт, ідзі ты к чорту.

— Хочаш анекдот?

— Давай.

— Найпраўдзівейшы і найсвяжэйшы.

— Ну, давай, давай.

Юрка думаў, як адчапіцца.

— Ты толькі паслухай.

— Слухаю. Кажы ўрэшце.

— Слухай: аднаго старога распушніка напалохалі пеклам, а ён нічога, не спалохаўся. Смяецца і кажа: а я забаяўся, што накіруюць мяне за кару ў рай...

— Можна? — каля століка стаяў незнамы, ён усміхаўся.

— Сядай, — дзіця адрознала яго. — Знаёмцеся.

Юрка падаў руку:

— Юрка.

Незнамы таксама сказаў сваё імя, неразборлівае і нейкае смешнае.

— Сядай, распушнік ты стары, — дзіця вельмі разбесцілася. — Дзіва, як ты яшчэ не палысеў ад распусты...

Незнамы быў лысы.

— Маеш выключнае шчасце пабачыць чалавека! — дзіця павярнулася ад незнамага ўбок Юркі, прыжмурыла вочы. — Чалавек, як мае быць, які яшчэ не страціў сваёй істоты актыўнасці і руху. Не тое, што мы: балельшчыкі, кібіцы гэтага свету...

Незнамы хацеў агаліць зубы, але пагамаваўся, убачыўшы Юркаў твар не ў гуморы.

Дзіцяці папсовалася цацка, і яно таксама пасмутнела. Юрка развітаўся і пашоў.

— Галава баліць, — сказаў Юрка.

— Добра выпіць кефіру, — парай незнамы.

— Пайду па кефір, — сказаў Юрка. — Бывайце!

— Чэсць! — сказаў незнамы.

— Ці не маеш сённяшній газеты? — спытаў ужо недзіцячы голас.

— Не.

— Бывай.

— Бывай!

— Чэсць.

У палове студзеня выпаў вялікі снег, а потым пятнаццаць дзен была вялікая адліга. Людзі хадзілі на работу ў гумовых ботах, а вечарамі сядзелі ў цёплых кватэрах і слухалі, як крапаціць па шыбах даждж.

Апусцелі вуліцы і неоны на гандлёвых магазінах свяціліся невядома каму. Прадаўшчыца ў малочнай краме наракала, што не распрадае нават паловы звычайнай колькасці малака. Затое

павялічыўся тыраж мясцовай газеты. Павялічыўся таксама продаж папяросай і папулярных таблетак ад болю галавы. Твары паразумнелі — у такія дні добра спіцца, цікава чытаеца і многа думаеца.

Мастак гатоў гаварыць цэлы вечар.

— Давай пойдзем да мяне, — сказаў Юрка.

Жонка з дзяцьмі вярнулася з вёскі.

— Хадзем, — уцешыўся мастак. Ён гарэў.

Пайшлі.

Жонка сядзела ў кухні і штосыці рабіла.

— Добры вечар пані, — сказаў мастак. Ён прывітаўся.

— Праходзь далей, — запрасіў Юрка.

— Утульная кватэра, — пахваліў мастак.

Юрка папрасіў жонкі:

— Зрабі нам кавы.

— Няма ў нас пірожнага! — зашаптала жонка.

— Глупства, — сказаў Юрка.

Жонка адчыніла крэдэнс.

— Юрка, — сказала паўголосам. — У нас мала кавы.

— Зрабі слабейшай.

— Забыла купіць...

— Заўтра купіш.

Яна ўключыла газ і наставіла чайнік. Ёй было непрыемна.

— Ёсьць крыху канъяку, — сказала яна, калі Юрка выходзіў з кухні.

— Дзе высокія чаркі? — запытаў ён.

Ад яго дыхнула цеплынёю.

— Прыйменая кватэра, — сказаў мастак, убачыўшы Юрку з чаркамі.

Пілі канъяк.

Налілі чарку канъяку і жонцы.

— Я ўп'юся, — сказала яна.

Мастак даkonчыў канъяк, Юрка запрапанаваў яшчэ чарку, ён не адмовіўся.

— У мужчын мацнейшыя галовы.

— Бо так яно павінна быць, — выталумачыў жонцы Юрка.

Жонка сядзела натуральна. Мастак маўчаў, вочы мацалі закуску.

— Прыймены горад Беласток, — сказаў мастак.

— Беласток ціхі, тут, як на вёсцы.

Жонка паверыла, што Беласток прыемны горад.

Пасля трэцяй чаркі мастак сказаў:

— Гаспадыня дома павінна выпіць больш, чым адну чарку.

— Ах, я буду п'янай!

— І прыгожай! — падхапіў мастак. Глядзеў на яе.

— Дазвольце, — мастак узяў бутэльку і наліў жонцы поўную чарку.

Яна разгубілася.

— У цябе я прыкметціў некалькі цікавых карцін, — сказаў Юрка да мастака.

Мастак не схацеў змяняць размовы. Ён толькі сказаў:

— Можна б даць на выстаўку, хаця адчувае ў іх яшчэ недапрацаўанасць. Часу мала...

У спальні заплакала дзіця.

— Плача! — Юрка сказаў гэта з палёгкаю. Жонка выйшла.

Загаварылі ўдвуух. Жонкі доўга не было, вярнулася з дзвіюма шклянкамі кавы.

— Я не могу піць кавы, — адразу апраўдалася.

Была гэта няпраўда.

Калі мастак развітваўся, сказаў:

— Выбачайце, я ўчыніў вам вялікі клопат, — ён быў церазмеру ветлівы.

Жонка штосьці адказала яму, ён штосьці сказаў ёй.

Юрка праводзіў яго ўніз.

На возеры Зэльва ёсць месца, дзе асабліва выразна адбіваецца на вадзе сіняе неба. Далей прасціраецца авшар нізкага трыснягу, вырастает з плыткай вады і, здаецца, там абавязкова ходзяць чаплі ды буслы. У школънья гады Юрка меў чытанку, у якой асабліва падабаўся малюнак бусла на адной назе, які глядзіць у сіне-сінюю воду, а навокал рэдкі трыснёг ды купы. Вада мела смак ліманаду, калі піць яго ў летні дзень.

Ішлі ўдвуух. Насупроць аптэкі пераходзілі на другі бок вуліцы, дзе пачынаўся Рынак Касцюшкі. Пасярэдзіне плошчы старая ратуша і скверык. Мінеральныя воды прадавалі ў канцы вуліцы, насупроць скверыка. Прадавала прыгожая жанчына з апухлай левай шчакою. Апухліна непрыемна псовала яе прыгажосць, і таму кожны раз, калі заходзілі сюды, стараўся не глядзець на жанчыну. Здавалася, што яна вось-вось заплача.

— Слухай, вып'ем піва, — гаварыў прыяцель Юркі.

У прыяцеля добрыя вочы.

— Вып'ем, — сказаў яму.

— Гэта вельмі добра робіць на жывот, — гаварыў прыяцель, півам называў мінеральную воду.

Прыгожая жанчына паставіла на буфет дзве шклянкі.

— «Крынічанку»?, — запытала прыяцеля з прывычкі, яна ведала яго густ.

Прысунулі да сябе шклянкі і чакалі, пакуль яна распячатае бутэльку «Крынічанкі».

Было свята і ў саборнай царкве Святога Мікалая званілі.

— Добрая «Крынічанка», — сказаў прыяцель. Хоча штосьці сказаць больш.

— «Крынічанка» спрыяе прысвойнасці стравы, — адказаў яму Юрка, каб адцягнуць пачатак сур'ёзной размовы.

Выпілі па шклянцы. Налілі яшчэ.

— Цудоўная восень, — у прыяцеля вочы адпацывалі. Была сапраўды цудоўная восень. — Кажуць, будзе сцюдзённая зіма?

У парку чырвоныя лісці на маладых дубах і клёнах. Бацькі бяруць дзяцей на рукі і памагаюць ім рваць лісці. Вяртаюцца з чырвонымі букетамі.

Прыяцель гаварыў пра зіму і маразы. За столікам ля акна сядзела святочная жанчына і чысценъкі хлопчык. Хлопчык піў са шклянкі, жанчына смутна глядзела яму ў твар. Хлопчык нездаровы і чысценъкі.

«Крынічанку» адкрылі не так даўно, у канцы мінулага стагоддзя, — прыяцель вяртаўся да тэмы, як да загубленага на дарозе лахмана. Ён, відаць, хацеў загаварыць пра Лэмкаўшчыну і цэрквы ў горах, але ўспомніў, што яго гутарку ўжо ведаюць напамяць. Аб чым другім не хацеў гаварыць.

— «Крынічанку» павінны прадаваць у кожным рэстаране, — сказаў прыяцель, не бачачы сэнсу размовы.

— Аб гэтым пісала, здаецца, «Беластоцкая газета»?

— Так.

— І нічога?

— Кепска...

Прыяцель усё такі хацеў аб чымсьці пагаварыць.

Выйшлі на вуліцу і развіталіся.

Кожны жыве са сваёю праўдай, кожны мае свой свет. Чалавек вельмі многа можа зразумець, але застанецца пры сваёй праўдзе. Будзе саромеца сваёй праўды і адначасова верыць ёй дарэшты.

Як добра гаварыць, спрачацца, выясняць, злаваць і гадзіцца,

любіць і не любіць.

Жонцы балелі зубы. Не ведала: усе, ці адзін?

—Папільнуеш дзіцяці, усмажыш яек.

— Усмажу.

— Малако для дзіцяці ў збане.

— Добра.

Адагнаў сон, устаў. Жонка выйшла.

У пачакальні дэнтыста заплаканая дзяўчына з апухлаю шчакою. Больш нікога. Потым прыйшла панюся, сказала, «дзень добры», цяжка каўкнула сліну. Праз пачакальню прайшоў дэнтыст, яго зрок слізгнуў па білінчай чырвонай шчаце дзяўчыны.

У дзвярах медсястра.

— Хто першы, проша, — аб'явіла сястра. Дзяўчына паднялася на не свае ногі. Потым некалькі разоў чуваць было, як дзяўчына застагнала, ёй вырывалі зуб.

— Рукі пры сабе! — крыкнуў дэнтыст.

— Ах, — не паўстрымалася панюся. — Страшэнна баюся.

Дзяўчына віснула.

— Нікога так не баюся, як дэнтыстаў, — сказала панюся. — Я гатова зрабіць найгоршае глупства, каб толькі не ісці да дэнтыста.

Мяркуючы па яе фігуры, яна ўжо не магла б зрабіць найгоршага глупства. Жонцы перасталі балець зубы. У дзвярах зноў голас сястры:

— Хто наступны, проша.

У пачакальга прыйшло яшчэ троє.

— Пані, — сказала панюся, гледзячы на жонку.

— Я магу пачакаць, — сказала жонка.

— О, пані якая добрая.

Панюся хутка паднялася.

Правяла вачыма панюсю і выйшла на вуліцу. Зубы зусім не балелі, насупраць ішла чорна-зграбная жанчына ў сінім паліто, надзвычай трапней кройкі. Хіба не ў Беластоку шыла, падумала жонка. На рагу Малгажаты і Сянкевіча ішоў мужчына проста на яе.

— Дзень добры пані, — сказаў ён і падаў руку на прывітанне.

Жонка пазнала ў ім мастака.

— Дзень добры.

Ён шчыры, яго губы расхіленыя.

— Я яшчэ п'яны.

— Вы? — не ведала, як вясці сябе.

— Я піў многа, пані не заўважыла, як я многа піў, — мастак гаварыў да яе.

— Добра, — яна ўсё думала, як вясці сябе.

— Я ніколі ў жыцці не быў такі п'яны, да ўчора я піў толькі каньяк або простую «чыстую». Учора я спіўся дашчэнту, я не мог заснуць, я спіўся ад вашага цудоўнага каньяку, ад вашага цудоўнага харства ў першую чаргу... — гаварыў мастак.

Яму захацелася падурэць; ведаў, што за такія слова жанчына не падумае аб ім дрэнна. Спадабаюцца яны.

Яна пачырвонела ад прыемнасці. Калісьці таксама гэтак пачырвонела, было гэта пры першым пацалунку з Юркам. Юрка таксама гаварыў, што яна прыгожая. Яна ўцякла. Потым баялася, што ён абрэзіўся.

— Вы дадому? — спытаў мастак.

— Так.

— Дазвольце прайсціся з вамі кавалак. Мне шуміць у галаве.

Нічога не сказала яму, але згадзілася.

— У вас ёсць крыху часу?

Пытая ён. Хацела сказаць і не сказала.

— Зойдзэм на хвіліну ў гандлёвы дом.

У гандлёвым доме ля драгерыйнага прылаўка пуста, прадаўшчыца непрыстойна пазяхае.

— Пакажыце французскія адэкалоны, — папрасіў мастак.

Купіў цэлы камплект.

— Гэта для пані.

— Што вы?! — жонка малавеле не ўпусціла камплект на падлогу.

— Дробязь, — яго вочы прасіліся. — Я ўдзячны вам за ўчараашню раскошную бяседу. Я многае вінаваты пані. Дазвольце адплаціцца хоць гэтым скромным падарункам.

Бачыла, як дарагую цану заплатіў за іх і падумала, што ён нежананаты.

— Не трэба, — паўтарыла яна. Прадаўшчыца ўсміхалася да яе ўсмешкаю, быццам гаворачы: «Дурненъкая ты, ой, дурненъкая ты, бяры і маўчы». Выйшлі на вуліцу.

— Вельмі дзякую пану.

І падала руку на развітанне.

Ён, не сціхаючы, гаварыў мілья словаў.

Пашоў у кірунку кавярні МШК, сустрэў высокага чыноўніка, прывітаўся з ім без шанавання. Стаялі і смяяліся. Высокі чыноўнік пашоў у кірунку ратушы, мастак да кавярні.

Жонка не адразу рушыла дадому, пачала ісці толькі тады, калі мастак ужо пэўне шукаў вольнага месца ў кавярні, а высокі чыноўнік

якраз даходзіў да каваных падваротняў ратушы. Высокага чыноўніка бачыла раз, ён жыў дзесяці недалёка, спяшаў на працу, непаголены і пасля восьмай гадзіны.

Калі жонка нарадзіла сына Юрка хадзіў штодзень у бальніцу пры вуліцы Варшайскай, дзе яна знаходзілася, заносіў ёй кампоты, шакалад, фруктовыя сокі, некалькі разоў удавалося яму раздабыць апельсінай, якія рэдка калі прадаюць у Беластоку. Пісаў пісьмы. Усё гэта адносіла да жонкі стараватая медсястра і прыносіла пісьмы ад яе, з бальнічнай палаты.

Аднаго разу медсястра сказала:

— Чаму пан не купіць кветак?

Юрку стала вельмі брыдка.

На другі дзень ён прынёс кош жывых кветак.

— Трэба іх зрезаць, — сказала медсястра. — З зямлёю нельга іх нясці ў палату.

Яна памагала яму зрезаць кветкі і скласці букет. Потым ён рабіў гэта сам.

Марыся праляжала доўга, у яе былі цяжкія роды.

На нараду ў міністэрства выехаў з Беластока поездам непасрэднай камунікацыі Ленінград — Познань — Берлін. Апошні вагон меў нямецкую назуву і блішчэй нікліванымі клямкамі. Туды праходу не было і Юрка адважна глядзеў на немак, якія курылі і пілі са шклянак ліманад; добра дагледжаныя і густоўна апранутыя жанчыны. Яны вярталіся з экспкурсіі ў СССР і безупынна са смехам расказвалі адна другой.

Глядзеў і зазлаваў на іх: яны ні на што не звярталі ўвагі, не глядзелі, але коўзаліся. Позіркі, як у дзяўчат на канъках.

Варшава ашаламляла гукамі, ашаламляла радасцю і смуткам. Хацелася жыць у ёй і не хацелася жыць у ёй. Баяўся, што калі-небудзь запрапануюць яму працу ў Варшаве, прапануюць найлепшым. Што адкажа?

Глупствы! Каму ты патрэбен? Поўна сваіх, ніхто не хоча на правінцыю. Так супакойваў сябе, але ведаў, што гэта можа быць таксама няпраўдай, як праўдай.

Нарада адбывалася ў канферэнцыйнай зале, падобнай на салон у італьянскіх фільмах. Адчуваў, што не выходзіць яму элегантная прастата, з якой вядуць сябе іншыя ўдзельнікі нарады, асабліва міністэрскае начальнства.

Трэба практикаваць. Вернецца ў Беласток, будзе практикаваць перад вялікім люстрам у кватэры: усмешку захаплення, жэст прывітання, свабодны крок па мяккім дыване, сімпатычная ўвага да

субяседніка і г.д. З нарады запамятаў прыклады.

Калі развітваўся з дырэктарам дэпартамента, пацінуў яго руку энергічна, але нямоцна, усміхнуўся і паглядзеў проста ў вочы. Гэта была імправізацыя аднаго з заўважаных прыкладаў. І, як здалося, някепская.

Дырэктар дэпартамента сказаў:

— Будзем у Лодзі, — ён паблытаў твар Юркі з іншым, але гэта было так міла сказана, што Юрка ўсведаміў памылку тады, калі ўжо знайшоўся ў беластоцкім цягніку.

А тады адказаў дырэктару:

— Гэта нарада была вельмі патрэбнай, пане дырэктар.

Трэба б сказаць: пане міністр.

Ногі, як калодкі. Аджылі, калі апынуліся ў натоўпе Маршалкоўскай вуліцы, натоўпе няважным, абы якім. На Кракаўскім Прадмесці сеў у таксі і заехаў на вакзал.

У сераду не спадзяваўся важных спраў, так заўсёды ў сераду.

Сказаў сакратарцы:

— Выходжу ў горад. Вярнуся праз гадзіну. Сакратарка чакала, пакуль ён скажа, куды выходзіць?

— Проша пані, буду праз гадзіну.

Зайшоўшы ў кватэру, хутка распрануўся і ўставіўся перад люстрам. — Дзень добры, пане міністр... — эх, рукі маюць няскромны выгляд! Яшчэ раз: — Дзень добры, пане...

Пагаварылі з пятнаццаць хвілін. Ён ніколі не зразумеў таго, што людзі адно гавораць, а другое робяць. *Мо не тое, што не зразумеў; таго ніяк не магла прыняць яго свядомасць, ён.*

Яму цяжка жыць, ён ішчыры, у кветцы бачыць толькі прыгажосць... Сам гаварыў аб сабе, што занадта ішчыры, але ён жартаваў. На якойсьцы нарадзе таксама сказаў гэтак пра сябе, усе зрагаталі. Уцешиліся, што ён зразумеў. Але ён зажартаваў.

Вечары займае жонка.

— Сёння забралі стоража ў бальніцу, — кажа яна.

— Што яму?

— Такі, здавалася б, здаровы быў чалавек, а тут упаў на тратуары і ляжаў без памяці. Людзей назбягалася поўна.

— Ого, — сказаў.

Канчаў есці макароны, жонка паставіла талерку бульбы з катлетам і кіслым агурком.

— Ён не піў, — сказала яна. — Такі быў заўсёды здаровы, чырвоны мужчына... Вышаў з мятою замясці тратуар і ўпаў, я яшчэ

спала, ён замятае раніцай, калі мала руху. Замятае а чацвёртай рана, вельмі рана...

— Вельмі здарова замятаць раніцай, — сказаў Юрка. Хашеў сказаць, што здарова ўставаць рана.

— Ён не мае тэлевізара, — сказала жонка. — На днях гаварыў, што ў тэлевізіі паказвалі Беласток, не бачыў, як паказвалі. Думаю сабе, хоча ён напрасіца да нас на тэлевіzar. О не, думаю, і так хопіць... Затаптаў бы сваімі баціскамі наш дыван. Ён не чысціць ботаў.

— Ну, і што з ім? — вярнуў жонку.

— Упаў і ляжаў без памяці, хтосьці ўбачыў і выклікаў карэтку хуткай дапамогі. А сёння быў халодны ранак...

— Мо дзе выпіў?

— Што ты! Ён не п'е, я ж казала...

Нашто я пытаю яе, думаў Юрка, зноў прагаворым вечар.

— Ты бачыў, які здаровы гэты стораж...

— Гм...

На талерцы расплываўся тлушч, Юрка мачаў бульбу ў тлушчы і еў. Трэба з'есці ўвеселі тлушч. Талеркі з тлушчам цяжка мыць, трэба падушыць бульбу і выбраць ёю тлушч.

Жонка гаворыць:

— Кажуць, схапіў стоража параліч?! Але адкуль у яго параліч? Ну, добра: каб ён піў, запіваўся па забягайлаўках, валачыўся, мог бы быць параліч. Не валачыўся, не курыў, не піў, і маеш табе: параліч!

Юрка скончыў есці. Устаць і выйсці не мог, жонка пойдзе за ім у пакой і будзе гаворыць аб сторажу, што сёння ўпаў на тратуары і забралі яго ў бальніцу.

Да губ паднёс кубак з кампотам. Губы памалу пілі, пераставалі піць, калі ціх голас жонкі, і зноў пілі.

— Лёс чалавека невядомы, — сказаў ён.

Яму ўжо добра слухаць непатрэбчыну. Добра паслухаць.

«Добры абед зрабіла жонка сёння. Добры», пахваліў у думках жонку. Было вельмі добра.

ПРА СЯБЕ

Рос я паміж атыкай сінагог, стройнай готыкай і візантыйскім
харакалам — у сонечнай далине, Крынках.

Першыя годы дзяцінства прысвяціў самалётам: яны лётали з
цэлай сілы маіх ног — і высока, на ўсю вышыню маіх рук над галаю. Час
ад часу самалётамі тымі бабуля распальвала печ, але крыўда за
гэта не была доўгай (я прападаў за бабуляй!). Самалёт убачыў якраз
у перадапошнія дні трэцяя года жыцця (нарадзіўся 4.IX.1936 г.)
Праляцей ён нізка над хатамі Сакольскай вуліцы, страляючы ў маці,
што трымала мяне на руках пасярод мнагалюднага тратуара.
Самалёт з чорным крыжам. Праз два гады пасля даведаўся, што
самалёты не толькі страляюць, але і бамбяць: гарэлі Крынкі, немцы
папрыходзілі шашою ад Саколкі, выглядаі на хлопцаў з Пагулянкі,
якім удалося раскласці добры агонь. З таго часу мае веды аб самалёце
паширыліся. Чаму не мае ён маленькіх самалёцікаў, як людзі дзяцей?

Адноічы маці і бабуля, усе ў слязах радасці, паказалі мне
высокага чаланека: «Гэта твой Папа, Краценьку!» Яго шукалі
жандары, ён з'яўляўся ў хаце ўночы. Расказваў, як я праводзіў яго на
вайну. Пры шыльна заслоненых вокнах нарываў мне птушачку.
Над зямлёю лётаюць птушкі, я рысаваў іх, а ў апухах нарабіў ім
гнёздаў, у якіх завяліся верабі. Верабёў прагналг галкі.

Будучы ўжо вучнем надта захацелася стаць гаспадаром. На
жаль, было гэта немагчымым, на паругектараўай мішчанская
бацькаўшчыне і я вельмі шкадаваў, чаму не нарадзіўся ў вёсцы. Ішоў
у поле памарыць пра гаспадарку, якую прыдбаю, калі стану
дарослым і ажанюся. Будзе так: хлеў пабелены і сухі, куратнік
асобны, вялікі сад, араць, сеяць і жаць толькі машынамі, за погем
лес, а ў ім дзікі, алені, зайцы, пара барсукоў і адзін воўк. Я ведаў,
такія мары не спадабаюцца маёй блгарусай нарачонай, таму сказаў
ёй, што хачу быць аграномам, ну, інжынерам сельскай гаспадаркі.
Яна скрыўлася.

Восень, улюблённая пара гаспадара, цешыць мяне. Но не тое, што о
цешыць: люблю яе. Гадзінамі заглядаўся на электрычную лямпачку
вулічнага асвятлення — навокал цемрадзь і нягоды, а яна гарыць. Я
вырашыў стаць электратэхнікам і толькі стаўшы ім у сапраўднасці
ўсведаміў сабе, што лямпачка над вуліцай мае столькі супольнага з
электратэхнікай, як спеў жаваранка з сельскай гаспадаркай.

Мae захапленні аказваліся жыццёвымі памылкамі. Не ўмею я,
троечны вучань, жыць некалькімі справамі адразу, пакрысе, і,
прызнаюся, гэта моцна бlyтае жыццё. Спатрэблялася нямала год, каб

важнейшыя з'явы яго ацаніць уласціва.

Са здзіўленнім заўважаю, што дзіцячыя захапленні вярталіся, даганялі мяне зноў і зноў, быццам падарожныя на вялікім гасцінцы ў сонечную даліну. Малавеле не стаў лётчыкам-шыбайнікам, закончыў курс радыётэлеграфістай...

Цікавасць да беларусчыны выбухнула выпадкова,: Хутка ў сказ кладуцца слова, Але дні хутчэй мінаюць... і г.д. (прачытаў у кнігарні).

Чытаць вершы я не любіў, слухаць іх — так. Знаёмы бацькі майго сябра, спакойны гадзіннікавы майстар, аказаўся натхнёным дэкламатарам беларускай паэзіі, начытаным ёю да болю. Слухай яго і на душы рабілася да таго сумна, што ўрэшице пачаў пазбягаць сустрэчы з ім. Баюся слёз. Ратавалі мяне ад іх засвойвання замашкі тэхніка-практыка: дамовіўся з сіавалосым кіраўніком кнігарні на дастаўку беларускіх часопісаў у Крынкі, дзе вышукай з дзесятак падпісчыкаў.

Прапанова паступіць на працу ў «Ніву» была нечаканай дакладна гэтаксама, як і самы факт утварэння такой рэдакцыі (весень 1955 г.). Пасля не раз надарэмна пробваў высветліць, каму абавязан я новае захапленне, відаць, на ўсё жыццё? Сталася яно сумай усенькіх захапленняў, яны дасканала сугучны з прыродай прафесіі журналіста.

Аб беларускай літаратуре і ўвогуле аб літаратуры падрабязней даведаўся ў час вучобы на Аддзяленні беларускай філалогіі Завочнай Настаўніцкай Студыі (закончыў яе ў 1962 г.).

Адчуванне слова нахлынула ад Бабеля, кніжку твораў якога прынёс брат маёй жонкі, мастак душою і па званню, сын Сакольшчыны. Напісаў я тады «Фэст», першую рэч, што прыйшла да мяне са шчырых перажыванняў да самых глыбіняў іх. Потым: «Сыну», «Валошка»...

Здарылася гэта пасярэдзіне лета 1962 года.

САКРАТ ЯНОВІЧ

З М Е С Т

Да чытача

Загоны

Касец

Валошка

Прыгожай

Бярозка ля акна

Прыехаў

Салдату

Доня-дочанька

Надзея

Адрачэнне

Сыну

У глыбі дзяцінства

Глыбокай восенню

Увечары на Сакольскай

Гармач

Дзяга

Салют

Ён

Прытык

Гульні нібы дзіцячыя

Пісъмы да таты

Дзядзькі

Хвіліна задуменнасці

Вопытнасць

Сумненне

Каханье без узаемнасці

Пра найважнѣйшае

Тым, што лаюцца

Свята ў 1945-ым

У абароне фантазіі

Верш прозаю

Візітацыя начальніка

Гандляру еумленнем

Шпацыр па новай пэрыфэрый

Адысея паўмешчаніна

Сустрэча

Пасля водгуску

Сталасць

Дзюбаграй

Нешчаслівы выпадак

У першы дзень Велікодных свят

Бура на хутары

Далейшае жыщё Манькі і яе смерць

Восеніськае сонца

Памяць

Вёха — багіня ганьбы
Торг
Вясеље
Шлюбная ночь
Раніца
Шчаслівасць
Зладзе і хлопчык
Нянавісць малога няволніка
Як Крынкі Саколку абулі
Помнік
Смехі
Супрун

П і с ь м ы з в ё с к і
Няве стачка Оля
Алінка нарадзіла сына
Уцеха з бяды Надзінай
Маці ездзіла да лекара
Хіцівасць
«Сляпая»
Бацькаў гнеў
Паехаў Віця вучыща
Напішы, сынок, адрас

Д з я д з ъ к а в ы с о н н і к
Як з Міхалкам лес краў
Спосабы на зладзеяў
Удача
Справа
Як я стаў лысым
Справядлівы кум
Экскурсія
Скарбы ў Яцвяжскай пушчы
Таня
Ён і іншыя
Прасябе

Рэдактар Мікалай ГАЙДУК
Мастак Аляксандр ХОМЧЫК
Карэктар Валянціна ЖЭШКА

© OCR: Камунікат.org, 2010 год

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2010 год

© PDF: Камунікат.org, 2010 год